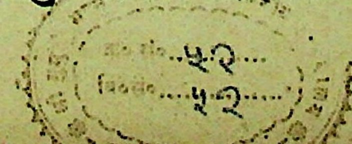
न्वत्रासयन्धीमानुरसापादपान्हरन् ॥ मृगांश्चसुबहून्निघ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी ॥

ोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः ॥ स्वभावविहितैश्चित्रैर्धातुभिःसमलंकृ

॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकल्पै

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥
ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः ॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि ॥ १ ॥
दुष्करंनिष्प्रतिद्वंद्वंचिकीर्षन्कर्मवानरः ॥ समुदग्रशिरोग्रीवोगवांपतिरिवाबभौ ॥ २ ॥
अथवैदूर्यवर्णेषुशाद्वलेषुमहाबलः ॥ धीरःसलिलकल्पेषुविचचारयथासुखम् ॥ ३ ॥
द्विजान्वित्रासयन्धीमानुरसापादपान्हरन् ॥ मृगांश्चसुबहून्निघ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी ॥ ४ ॥
नीललोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः ॥ स्वभावविहितैश्चित्रैर्धातुभिःसमलंकृतम्
॥ ५ ॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकल्पैश्च
पन्नगैः ॥ ६ ॥ ससस्यगिरिवर्यस्यतलेनागवरायुते ॥ तिष्ठन्कपिवरस्तत्रह्रदेनागइवा
बभौ ॥ ७ ॥ ससूर्यायमहेंद्रायपवनायस्वयंभुवे ॥ भूतेभ्यश्चांजलिंकृत्वाचकारगम
नेमतिम् ॥ ८ ॥ अंजलिंप्राङ्मुखःकृत्वापवनायात्मयोनये ॥ ततोभिववृधेगंतुंदक्षिणो
दक्षिणांदिशम् ॥ ९ ॥ प्लवंगप्रवरैर्दृष्टःप्लवनेकृतनिश्चयः ॥ ववृधेरामवृद्ध्यर्थंसमुद्रइव
पर्वसु ॥ १० ॥ निष्प्रमाणशरीरःसँल्लिलंघयिषुरर्णवम् ॥ बाहुभ्यांपीडयामासचरणाभ्यां

चपर्वतम्॥ ११॥सचचालाचलश्चारुर्मुहूर्तंकपिपीडितः ॥ तरूणांपुष्पिताग्राणांसर्वंपुष्पमशातयत् ॥ १२॥ तेनपादपमुक्तेनपुष्पौघेणसुगंधिना ॥ सर्वतःसंवृतःशैलोबभौपुष्पमयोयथा ॥ १३ ॥ तेनचोत्तमवीर्येणपीडचमानःसपर्वतः ॥ सलिलंसंप्रसुस्रावमदंमत्तइवद्विपः॥ १४ ॥ पीडचमानस्तुबलिनामहेंद्रस्तेनपर्वतः ॥ रीतीर्निर्वर्तयामासकांचनांजनराजतीः ॥ १५ ॥ मुमोचचशिलाःशैलोविशालाःसमनःशिलाः ॥ मध्यमेनार्चिषाजुष्टोधूमराजीरिवानलः ॥१६॥ हरिणापीडचमानेनपीडचमानानिसर्वतः॥ गुहाविष्टानिसत्त्वानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ १७ ॥ समहान्तसत्त्वसन्नादःशैलपीडानिमित्तजः ॥ पृथिवींपूरयामासदिशश्चोपवनानिच ॥ १८ ॥ शिरोभिःपृथुभिर्नागाव्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ॥ वमंतःपावकंघोरंददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ १९ ॥ तास्तदासविषैर्दष्टाःकुपितैस्तैर्महाशिलाः ॥ जज्वलुःपावकोद्दीप्ताबिभिदुश्चसहस्रधा ॥ २० ॥ यानित्वौषधजालानितस्मिञ्जातानिपर्वते ॥ विषघ्नान्यपिनागानांनशेकुःशमितुंविषम् ॥ २१ ॥ भिद्यतेयंगिरिर्भूतैरितिमत्वातपस्विनः ॥ त्रस्ताविद्याधरास्तस्मादुत्पेतुः

स्त्रीगणैःसह ॥ २२ ॥ पानभूमिगतंहित्वा हैममासनभाजनम् ॥ पात्राणिचमहार्हाणि करकांश्चहिरण्मयान् ॥ २३ ॥ लेह्यानुच्चावचान्भक्ष्यान्मांसानिविविधानिच ॥ आ र्षभाणिचचर्माणिखड्गांश्चकनकत्सरून् ॥ २४ ॥ कृतकंठगुणाःक्षीबारक्तमाल्यानु लेपनाः ॥ रक्ताक्षाःपुष्कराक्षाश्चगगनंप्रतिपेदिरे ॥ २५ ॥ हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः स्त्रियः ॥ विस्मिताःसस्मितास्तस्थुराकाशेरमणैः सह ॥ २६ ॥ दर्शयंतोमहाविद्याविद्याधरमहर्षयः ॥ विस्मितास्तस्थुराकाशेवीक्षांचक्रुश्चपर्वतम् ॥ २७ ॥ शुश्रुवुश्चतदा शब्दमृषीणांभावितात्मनाम् ॥ चारणानांचसिद्धानांस्थितानांविमलेऽबरे ॥ २८ ॥ एषपर्वतसंकाशोहनुमान्मारुतात्मजः ॥ तितीर्षतिमहावेगःसमुद्रंवरुणालयम् ॥ २९ ॥ रामार्थंवानरार्थंचचिकीर्षन्कर्मदुष्करम् ॥ समुद्रस्यपरंपारंदुष्प्रापंप्राप्तुमिच्छति ॥ ३० ॥ इतिविद्याधरावाचःश्रुत्वातेषांतपस्विनाम् ॥ तमप्रमेयंददृशुःपर्वतेवानरर्षभम् ॥ ३१ ॥ दुधुवेचसरोमाणिचकंपेचाचलोपमः ॥ ननादचमहानादंसुमहानिव तोयदः ॥ ३२ ॥ आनुपूर्व्येणवृत्तंचलांगूलंलोमभिश्चितम् ॥ उत्पतिष्यन्विचिक्षेपपक्षिराजइवोरगम् ॥

॥ ३३ ॥ तस्यलांगूलमाविद्धमतिवेगस्यपृष्ठतः ॥ ददृशेगरुडेनेवह्नियमाणोमहोरगः ॥ ३४ ॥ बाहूसंस्तंभयामासमहापरिघसन्निभौ ॥ आससादकपिःकट्यांचरणौसंचुकोचच ॥ ३५ ॥ संहृत्यचभुजौश्रीमांस्तथैवचशिरोधराम् ॥ तेजःसत्त्वंतथावीर्यमाविवेशसवीर्यवान् ॥ ३६ ॥ मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वंप्रणिहितेक्षणः ॥ रुरोधहृदयेप्राणानाकाशमवलोकयन् ॥ ३७ ॥ पद्भ्यांदृढमवस्थानंकृत्वासकपिकुंजरः ॥ निकुंच्यकर्णौहनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः ॥ ३८ ॥ वानरान्वानरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ यथाराघवनिर्मुक्तःशरःश्वसनविक्रमः ॥ ३९ ॥ गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामिलंकांरावणपालिताम् ॥ नहिद्रक्ष्यामियदितांलंकायांजनकात्मजाम् ॥ ४० ॥ अनेनैववहिवेगेनगमिष्यामिसुरालयम् ॥ यदिवात्रिदिवेसीतांनद्रक्ष्यामिकृतश्रमः ॥ ४१ ॥ बद्ध्वाराक्षसराजानमानयिष्यामिरावणम् ॥ सर्वथाकृतकार्योऽहमेष्यामिसहसीतया ॥ ४२ ॥ आनयिष्यामिवालंकांसमुत्पाट्यसरावणाम् ॥ एवमुक्त्वातुहनुमान्वानरान्वानरर्षभः ॥ ४३ ॥ उत्पपाताथवेगेनवेगवानविचारयन् ॥ सुपर्णमिवचात्मानंमेनेसकपिकुंजरः ॥ ४४ ॥

समुत्पतंतितस्मिंस्तुवेगात्तेनगरोहिणः ॥ संहृत्यविटपान्सर्वान्समुत्पेतुःसमंततः ॥ ॥४५॥समत्तकोयष्टिभकान्पादपान्पुष्पशालिनः ॥ उद्वहन्नुरुवेगेनजगामविमलेऽबरे ॥ ॥४६॥उरुवेगोत्थितावृक्षामुहूर्तंकपिमन्वयुः ॥ प्रस्थितंदीर्घमध्वानंस्वबंधुमिवबांधवाः ॥ ४७ ॥ तमूरुवेगोन्मथिताःसालाश्चान्येनगोत्तमाः ॥ अनुजग्मुर्हनूमंतंसैन्याइवम हीपतिम् ॥ ४८ ॥ सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिःपादपैरन्वितःकपिः ॥ हनूमान्पर्वताकारोबभूवा द्भुतदर्शनः ॥ ४९ ॥ सारवंतोऽथयेवृक्षान्यमज्जँल्लवणांभसि ॥ भयादिवमहेन्द्रस्यपर्व तावरुणालये ॥ ५० ॥ सनानाकुसुमैःकीर्णःकपिःसांकुरकोरकैः ॥ शुशुभेमेघसंकाशः खद्योतैरिवपर्वतः ॥ ५१ ॥ विमुक्तास्तस्यवेगेनमुक्त्वापुष्पाणितेद्रुमाः ॥ व्यवशीर्यंत सलिलेनिवृत्ताःसुहृदोयथा ॥ ५२ ॥ लघुत्वेनोपपन्नंतद्विचित्रंसागरेऽपतत् ॥ द्रुमाणां विविधंपुष्पंकपिवायुसमीरितम् ॥ ५३ ॥ ताराशतमिवाकाशंप्रबभौचमहार्णवः ॥ पु ष्पौघेणानुबद्धेननानावर्णेनवानरः ॥ ५४ ॥ बभौमेघइवाकाशेविद्युद्गणविभूषितः ॥

१ उद्यन्वै इति पाठः ।

तस्यवेगसमुद्भूतैःपुष्पैस्तोयमदृश्यत॥५५॥ताराभिरभिरामाभिरुदिताभिरिवाबरम्॥
तस्यांबरगतौबाहूददृशातेप्रसारितौ ॥ ५६ ॥ पर्वताग्राद्विनिष्क्रांतौपंचास्याविवपन्न
गौ॥पिबन्निवबभौश्रीमान्त्सोर्मिमालंमहार्णवम् ॥ ५७ ॥ पिपासुरिवचाकाशंददृशेस
महाकपिः ॥ तस्यविद्युत्प्रभाकारेवायुमार्गानुसारिणः ॥ ५८ ॥ नयनेविप्रकाशेतेपर्व
तस्थाविवानलौ ॥ पिंगेपिंगाक्षमुख्यस्यबृहतीपरिमंडले ॥५९॥ चक्षुषीसंप्रकाशेतेचंद्र
सूर्याविवस्थितौ॥ मुखंनासिकयातस्यताम्रयाताम्रमाबभौ ॥६०॥ संध्ययासमभिस्पृष्टं
यथासूर्यस्यमंडलम् ॥ लांगूलंचसमाविद्धंप्लवमानस्य शोभते ॥ ६१ ॥ अंबरेवायुपुत्र
स्यशक्रध्वजइवोच्छ्रितः ॥ लांगूलचक्रेणमहाञ्छुक्लदंष्ट्रोनिलात्मजः ॥६२॥ व्यरोच
तमहाप्राज्ञःपरिवेषीवभास्करः ॥ स्फिग्देशेनाभिताम्रेणरराजसमहाकपिः ॥ ६३ ॥
महतादारितेनेवगिरिर्गैरिकधातुना ॥ तस्यवानरसिंहस्यप्लवमानस्यसागरम् ॥ ६४ ॥
कक्षांतरगतोवायुर्जीमूतइवगर्जति ॥ खेयथानिपतत्युल्काउत्तरांताद्विनिःसृता ॥ ६५ ॥
दृश्यतेसानुबंधाचतथासकपिकुंजरः ॥ पततपतंगसंकाशोव्यायतःशुशुभेकपिः ॥६६॥

प्रवृद्धइवमातंगःकक्षयाबध्यमानया ॥ उपरिष्टाच्छरीरेणछाययाचावगाढया ॥ ६७ ॥ सागरेमारुताविष्टानौरिवासीत्तदाकपिः ॥ यंयंदेशंसमुद्रस्यजगामसमहाकपिः ॥ ॥ ६८ ॥ सतुतस्यांगवेगेनसोन्मादइवलक्ष्यते ॥ सागरस्योर्मिजालानिउरसाशैलवर्ष्मणा ॥ ६९ ॥ अभिघ्नंस्तुमहावेगःपुप्लुवेसमहाकपिः ॥ कपिवातश्चबलवान्मेघवातश्चनिर्गतः ॥ ७० ॥ सागरंभीमनिर्ह्रादंकंपयामासतुर्भृशम् ॥ विकर्षन्नूर्मिजालानिबृहंतिलवणांभसि ॥ ७१ ॥ पुप्लुवेकपिशार्दूलोविकिरन्निवरोदसी ॥ मेरुमंदरसंकाशानुद्गतान्समहार्णवे ॥७२॥ अत्यक्रामन्महावेगस्तरंगान्गणयन्निव ॥ तस्यवेगसमुद्घृष्टंजलंसजलदंतदा ॥ ७३ ॥ अंबरस्थंविबभ्राजेशारदाभ्रमिवाततम् ॥ तिमिनक्रझषाःकूर्मादृश्यंतेविवृतास्तदा ॥ ७४ ॥ वस्त्रापकर्षणेनेवशरीराणिशरीरिणाम् ॥ क्रममाणंसमीक्ष्याथभुजगाःसागरालयाः ॥ ७५ ॥ व्योम्नितंकपिशार्दूलंसुपर्णमिवमेनिरे ॥ दशयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमायता ॥ ७६ ॥ छायावानरसिंहस्यजवेचारुतराभवत् ॥ श्वेताभ्रघनराजीववायुपुत्रानुगामिनी ॥ ७७ ॥ तस्यसाशुशुभेछायापतितालवणांभसि ॥

शुशुभेसमहातेजामहाकायोमहाकपिः ॥ ७८ ॥ वायुमार्गेनिरालंबेपक्षवानिवपर्वतः ॥ येनासौयातिबलवान्वेगेनकपिकुंजरः ॥ ७९ ॥ तेनमार्गेणसहसाद्रोणीकृतइवार्णवः ॥ आपातेपक्षिसंघानांपक्षिराजइवव्रजन् ॥ ८० ॥ हनूमान्मेघजालानि प्रकर्षन्मारुतोयथा ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ ८१ ॥ प्रच्छन्नश्चप्रकाशश्चचंद्रमाइवलक्ष्यते ॥ पांडुरारुणवर्णानिनीलमांजिष्ठकानि च ॥ ८२ ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वाप्लवगंत्वरितंतदा ॥ ८३ ॥ ववृषुस्तत्रपुष्पाणिदेवगंधर्वदानवाः ॥ ततापनहितंसूर्यःप्लवंतंवानरेश्वरम् ॥ ८४ ॥ सिषेवेचतदावायूरामकार्यार्थसिद्धये ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनंप्लवमानंविहायसा ॥ ८५॥ जगुश्चदेवगंधर्वाःप्रशंसंतोवनौकसम् ॥ नागाश्चतुष्टुवुर्यक्षारक्षांसिविबुधाःखगाः ॥ ८६ ॥ प्रेक्ष्यसर्वेकपिवरंसहसाविगतक्लमम् ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेप्लवमानेहनूमति ॥ ८७ ॥ इक्ष्वाकुकुलमानार्थीचिंतयामाससागरः ॥ साहाय्यंवानरेंद्रस्ययदिनाहंहनूमतः ॥ ८८ ॥ करिष्यामिभविष्यामिसर्ववाच्योविवक्षताम् ॥ अहमिक्ष्वाकुनाथेनसागरेण विवर्धितः ॥ ८९ ॥

इक्ष्वाकुसचिवश्चायंतन्नार्हत्यवसादितुम् ॥ तथामयाविधातव्यंविश्रमेतयथाकपिः ॥
॥ ९० ॥ शेषं च मयि विश्रांतः सुखेनातितरिष्यति ॥ इतिकृत्वामतिंसाध्वींसमुद्रश्छ
न्नमंभसि ॥ ९१ ॥ हिरण्यनाभंमैनाकमुवाचगिरिसंत्तमम् ॥ त्वमिहासुरसंघानांपाताल
तलवासिनाम् ॥ ९२ ॥ देवराज्ञागिरिश्रेष्ठपरिघःसन्निवेशितः ॥ त्वमेषाज्ञातवीर्याणांपुन
रेवोत्पतिष्यताम् ॥ ९३ ॥ पातालस्याप्रमेयस्यद्वारमावृत्यतिष्ठसि ॥ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव
शक्तिस्तेशैलवर्धितुम् ॥ ९४ ॥ तस्मात्संचोदयामित्वामुत्तिष्ठगिरिसत्तम ॥ सएषकपि
शार्दूलस्त्वामुपर्यैतिवीर्यवान् ॥ ९५ ॥ हनूमान्नामकार्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः ॥ अस्य
साह्यंमयाकार्यमिक्ष्वाकुकुलवर्तिनः ॥ ९६ ॥ ममहीक्ष्वाकवःपूज्याःपरंपूज्यतमास्तव ॥
कुरुसाचिव्यमस्माकंननःकार्यमतिक्रमेत् ॥ ९७ ॥ कर्तव्यमकृतंकार्यंसतांमन्यु
मुदीरयेत् ॥ सलिलादूर्ध्वमुत्तिष्ठतिष्ठत्वेषकपिस्त्वयि ॥ ९८ ॥ अस्माकमतिथिश्चैव
पूज्यश्चप्लवतांवरः ॥ चामीकरमहानाभदेवगंधर्वसेवित ॥ ९९ ॥ हनूमांस्त्वयिविश्रां

---

१ अत्र 'खमाप्लुत' इत्यनन्तरं केचिच्छ्लोकाः प्रक्षिप्ताः परैरिति कतकः ।

तस्ततःशेषंगमिष्यति ॥ सएषकपिशार्दूलस्त्वामुपैष्यति वीर्यवान् ॥१००॥ काकुत्स्थस्यानृशंस्यंचमैथिल्याश्चविवासनम् ॥ श्रमंचप्लवगेंद्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ १ ॥ हिरण्यगर्भोमैनाकोनिशम्यलवणांभसः ॥ उत्पपातजलात्तूर्णंमहाद्रुमलतावृतः ॥ २ ॥ स सागरजलंभित्त्वाबभुवात्यूच्छ्रितस्तदा ॥ यथाजलधरंभित्त्वादीप्तरश्मिर्दिवाकरः ॥ ३ ॥ समहात्मामुहूर्तेनपर्वतःसलिलावृतः ॥ दर्शयामासशृंगाणिसागरेणनियोजितः ॥४॥ शातकुंभमयैःशृंगैःसकिन्नरमहोरगैः ॥ आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांबरम् ॥ ५ ॥ तस्यजांबूनदैःशृंगैःपर्वतस्यसमुत्थितैः ॥ आकाशंशस्त्रसंकाशमभवत्कांचनप्रभम् ॥ ६ ॥ जातरूपमयैःशृंगैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः ॥ आदित्योदयसंकाशःसोभवद्गिरिसत्तमः ॥ ७ ॥ समुत्थितमसंगेनहनुमानग्रतःस्थितम् ॥ मध्येलवणतोयस्यविघ्नोऽयमितिनिश्चितः॥ ८॥ सतमुच्छ्रितमत्यर्थंमहावेगोमहाकपिः ॥ उरसापातयामासजीमूतमिवमारुतः ॥ ९ ॥ सतदापातितस्तेनकपिनापर्वतोत्तमः ॥ बुद्धातस्य

१ अत्रापि द्वित्रश्लोकप्रक्षेपः इति रामाभिरामीये । ते श्लोकाः आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यन्ते । २ सादितः इति पाठः ।

हरेर्वेगंजहर्षचननादच ॥ ११० ॥ तमाकाशगतंवीरमाकाशेसमुपस्थितः ॥ प्रीतो
हृष्टमनावाक्यमब्रवीत्पर्वतःकपिम् ॥ ११ ॥ मानुषंधारयन्रूपमात्मनःशिखरेस्थितः ॥
दुष्करंकृतवान्कर्मत्वमिदंवानरोत्तम ॥ १२ ॥ निपत्यममशृंगेषुसुखंविश्रम्यगम्यता
म् ॥ राघवस्यकुलेजातैरुदधिःपरिवर्धितः ॥ १३ ॥ सत्वांरामहितेयुक्तंप्रत्यर्चयतिसा
गरः ॥ कृतेचप्रतिकर्तव्यमेषधर्मःसनातनः ॥ १४ ॥ सोऽयंतत्प्रतिकारार्थीत्वत्तःसम्मान
मर्हति ॥ तिष्ठत्वंहरिशार्दूलमयिविश्रम्यगम्यताम् ॥ १५ ॥ त्वन्निमित्तमनेनाहंबहुमा
नात्प्रचोदितः ॥ योजनानांशतंचापिकपिरेषखमाप्लुतः ॥ १६ ॥ तवसानुषुविश्रांतः
शेषंप्रक्रमतामिति ॥ तदिदंगंधवत्स्वादुकंदमूलफलंबहु ॥ १७ ॥ तदास्वाद्य हरिश्रेष्ठ
विश्रांतोऽनुगमिष्यसि ॥ अस्माकमपिसंबंधःकपिमुख्यत्वयास्तिवै ॥ १८ ॥ प्रख्यात
स्त्रिषुलोकेषुमहागुणपरिग्रहः ॥ वेगवंतःप्लवंतोयेप्लवगामारुतात्मज ॥ १९ ॥ तेषां
मुख्यतमंमन्येत्वामहंकपिकुंजर ॥ अतिथिःकिलपूजार्हःप्राकृतोपिविजानता ॥ १२० ॥

१ सगरपुत्रैरित्यर्थः । २ उपकारे इत्यर्थः । ३ इदमर्धं प्रक्षिप्तमितिकेचित् । ४ किं पुनर्भवादृशो महापराक्रमीतिकाकुध्वनिः ।

धर्मजिज्ञासमानेनकिंपुनस्त्वादृशोमहान् ॥ त्वंहिदेववरिष्ठस्यमारुतस्यमहात्मनः ॥ २१ ॥ पुत्रस्तस्यैववेगेनसदृशःकपिकुंजर ॥ पूजितेत्वयिधर्मज्ञेपूजांप्राप्नोति मारुतः ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वंपूजनीयोमेशृणुचाप्यत्रकारणम् ॥ पूर्वंकृतयुगेतातपर्वताः पक्षिणोऽभवन् ॥ २३ ॥ तेऽपिजग्मुर्दिशःसर्वागरुडानिलवेगिनः ॥ ततस्तेषुप्रयातेषु देवसंघःसहर्षिभिः ॥ २४ ॥ भूतानिचभयंजग्मुस्तेषांपतनशंकया ॥ ततःक्रुद्धः सहस्राक्षःपर्वतानांशतक्रतुः ॥ २५ ॥ पक्षांश्चिच्छेदवज्रेणततःशतसहस्रशः ॥ समा मुपगतःक्रुद्धोवज्रमुद्यम्यदेवराट् ॥ २६ ॥ ततोहंसहसाक्षिप्तःश्वसनेनमहात्मना ॥ अस्मिँल्लवणतोयेचप्रक्षिप्तःप्लवगोत्तम ॥ २७ ॥ गुप्तपक्षःसमग्रश्चतवपित्राभिरक्षितः ॥ ततोहंमानयामित्वांमान्योहिममभारुतः ॥ २८ ॥ त्वयाममैषसंबंधःकपिमुख्य महागुण ॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येसागरस्यममैवच ॥ २९ ॥ प्रीतिंप्रीतमनाःकर्तुंत्व मर्हसिमहामते ॥ श्रमंमोक्षयपूजांचगृहाणहरिसत्तम ॥ १३० ॥ प्रीतिंचममभान्य स्वप्रीतोस्मि तवदर्शनात् ॥ एवमुक्तःकपिश्रेष्ठस्तंनगोत्तममब्रवीत् ॥ ३१ ॥ प्रीतोऽस्मि

कृतमातिथ्यंमन्युरेषोऽपनीयताम् ॥ त्वरतेकार्यकालोमेअहश्चाप्यतिवर्त्तते ॥ ३२ ॥
प्रतिज्ञाचमयादत्तानस्थातव्यमिहान्तरे ॥ इत्युक्त्वापाणिनाशैलमालम्भ्यहरिपुंगवः॥
॥ ३३ ॥ जगामाकाशमाविश्यवीर्यवान्प्रहसन्निव ॥ सपर्वतसमुद्राभ्यांबहुमानादवे
क्षितः॥ ३४ ॥ पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनंदितः ॥ अथोर्ध्वंदूरमाप्लुत्यहित्वाशैल
महार्णवौ ॥ ३५ ॥ पितुःपंथानमासाद्यजगामविमलेंऽबरे ॥ भूयश्चोर्ध्वगतिंप्राप्यगिरिं
तमवलोकयन् ॥ ३६ ॥ वायुसूनुर्निरालंबेजगामविमलेंऽबरे ॥ तद्द्वितीयंहनुमतोदृष्ट्वा
कर्मसुदुष्करम् ॥ ३७ ॥ प्रशशंसुःसुराःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ देवताश्चाभवन्हृष्टा
स्तत्रस्थास्तस्यकर्मणा ॥ ३८ ॥ कांचनस्यसुनाभस्यसहस्राक्षश्च वासवः ॥ उवाच
वचनं धीमान्परितोषात्सगद्गदम् ॥ ३९ ॥ सुनाभंपर्वतश्रेष्ठंस्वयमेव शचीपतिः॥ हिरण्य
नाभशैलेंद्रपरितुष्टोस्मितेभृशम् ॥ १४० ॥ अभयंतेप्रयच्छामिगच्छसौम्ययथासुख
म्॥साह्यंकृतंतेसुमहद्विक्रांतस्यहनूमतः ॥ ४१ ॥ क्रमतो योजनशतं निर्भयस्य भयेस
ति ॥ रामस्यैषहितायैवयातिदाशरथेःकपिः ॥ ४२ ॥ सत्क्रियांकुर्वताशक्त्यातोषितो

स्मिन्दृढंत्वया ॥ ततःप्रहर्षमलभद्विपुलंपर्वतोत्तमः ॥ ४३ ॥ देवतानांपतिंदृष्ट्वापरितुष्टं शतक्रतुम् ॥ सवैदत्तवरःशैलोबभूवावस्थितस्तदा ॥ ४४ ॥ हनूमांश्चमुहूर्तेनव्यति चक्रामसागरम् ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ४५ ॥ अब्रुवन्सूर्यसंका शांसुरसांनागमातरम् ॥ अयंवातात्मजःश्रीमान्प्लवतेसागरोपरि ॥ ४६ ॥ हनूमान्नाम तस्यत्वंमुहूर्तंविघ्नमाचर ॥ राक्षसंरूपमास्थायसुघोरंपर्वतोपमम् ॥ ४७ ॥ दंष्ट्राकरा लंपिंगाक्षंवक्त्रंकृत्वानभस्स्पृशम् ॥ बलमिच्छामहेज्ञातुंभूयश्चास्यपराक्रमम् ॥ ४८ ॥ त्वांविजेष्यत्युपायेनविषादंवागमिष्यति ॥ एवमुक्तातुसादेवीदैवतैरभिसत्कृता ॥ ॥ ४९ ॥ समुद्रमध्येसुरसाबिभ्रतीराक्षसंवपुः ॥ विकृतंचविरूपंचसर्वस्यच भयावहम् ॥ १५० ॥ प्लवमानंहनूमंतमावृत्येदमुवाचह ॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वमीश्वरै र्वानरर्षभः॥ ५१ ॥ अहंत्वांभक्षयिष्यामिप्रविशेदंममाननम् ॥ एवमुक्तःसुरसयाप्रांज लिर्वानरर्षभः॥ ५२ ॥प्रहृष्टवदनःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ रामोदाशरथिर्नामप्रवि

१ भयस्य इति पाठः ।

ष्टोदण्डकावनम् ॥ ५३ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्याचापिभार्यया ॥ अन्यकार्यवि
षक्तस्यबद्धवैरस्यराक्षसैः ॥ ५४ ॥ तस्यसीताहृताभार्यारावणेनयशस्विनी ॥ तस्याः
सकाशंदूतोहंगमिष्येरामशासनात् ॥ ५५ ॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाह्यंविषयवासिनि ॥
अथवामैथिलींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणम् ॥ ५६ ॥ आगमिष्यामितेवक्त्रंसत्यंप्रतिशृ
णोमिते ॥ एवमुक्ताहनुमतासुरसाकामरूपिणी ॥ ५७ ॥ अब्रवीन्नातिवर्त्तेन्मांकश्चिदेष
वरोमम ॥ तंप्रयातंसमुद्वीक्ष्यसुरसावाक्यमब्रवीत् ॥ ५८ ॥ बलंजिज्ञासमानासाना
गमाताहनूमतः ॥ निविश्यवदनंमेऽद्यगंतव्यंवानरोत्तम ॥ ५९ ॥ वरएषपुरादत्तोमम
धात्रेतिसत्वरा ॥ व्यादायविपुलंवक्त्रंस्थितासामारुतेःपुरः ॥ १६० ॥ एवमुक्तःसुरसया
क्रुद्धोवानरपुंगवः ॥ अब्रवीत्कुरुवैवक्त्रंयेनमांविषहिष्यसे ॥ ६१ ॥ इत्युक्त्वासुरसां
क्रुद्धोदशयोजनमायताम् ॥ दशयोजनविस्तारोहनुमानभवत्तदा ॥ ६२ ॥ तंदृष्ट्वा
मेघसंकाशंदशयोजनमायतम् ॥ चकारसुरसाप्यास्यंविंशद्योजनमायतम् ॥ ६३ ॥
तांदृष्ट्वाव्यादितास्यांतुवायुपुत्रःसुबुद्धिमान् ॥ दीर्घजिह्वंसुरसयासुभीमं नरकोपमम्

॥ ६४ ॥ तंदृष्ट्वामेघसंकाशंविंशद्योजनमायतम् ॥ हनूमांस्तुततःक्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमातः ॥ ६५ ॥ चकारसुरसावक्रंचत्वारिंशत्तथोच्छ्रितम् ॥ बभूवहनुमान्वीरःपंचाशद्योजनोच्छ्रितः ॥ ६६ ॥ चकारसुरसावक्रंषष्टियोजनमुच्छ्रितम् ॥ तदैवहनुमान्वीरःसं[2]प्ततीयोजनोच्छ्रितः ॥ ६७ ॥ चकारसुरसावक्रमशी[3]तीयोजनायतम् ॥ हनूमानचलप्रख्योनवतीयोजनोच्छ्रितः ॥ ६८ ॥ चकारसुरसावक्रंशतयोजनमायतम् ॥ ससंक्षिप्यात्मनःकायंजीमूतइवमारुतिः ॥ ६९ ॥ तस्मिन्मुहूर्तेहनुमान्बभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ सोभिपद्याथतद्वक्रंनिष्पत्यचमहाबलः ॥ १७० ॥ अंतरिक्षेस्थितःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ प्रविष्टोऽस्मिहितेवक्रंदाक्षायणि नमोस्तुते ॥ ७१ ॥ गमिष्येयत्रवैदेहीसत्यश्चासीद्वरस्तव ॥ तंदृष्ट्वावदनान्मुक्तंचंद्रंराहुमुखादिव ॥ ७२ ॥ अब्रवीत्सुरसादेवीस्वेनरूपेणवानरम् ॥ अर्थसिद्ध्यैहरिश्रेष्ठगच्छसौम्ययथासुखम् ॥ ७३ ॥ समानयचवैदेहींराघवेणमहात्मना ॥ तत्तृतीयंहनुमतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ ७४ ॥ साधुसाध्वितिभूतानिप्र

---

१ एतच्छ्लोकमारभ्य 'शतयोजनमायतम्' इत्यंताः पञ्च श्लोकाः प्रक्षिप्ता इति कतकः । २ सप्ततिं इति पाठः । ३ अशीति इति पाठः ।

शशंसुस्तदाहरिम् ॥ ससागरमनाधृष्यमभ्येत्यवरुणालयम् ॥ ७५ ॥ जगामाकाश
माविश्यवेगेनगरुडोपमः ॥ सेवितेवारिधाराभिःपतगैश्चनिषेविते ॥ ७६ ॥ चरितेकै
शिकाचार्यैरैरावतनिषेविते ॥ सिंहकुञ्जरशार्दूलपतगोरगवाहनैः ॥७७॥ विमानैःसंपत
द्भिश्चविमलैःसमलंकृते ॥ वज्राशनिसमाघातैःपावकैरिवशोभिते ॥ ७८ ॥ कृतपुण्यैर्म
हाभागैः स्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते ॥ वहताहव्यमत्यन्तंसेवितेचित्रभानुना ॥ ७९ ॥ ग्रहन
क्षत्रचंद्रार्कतारागणविभूषिते ॥ महर्षिगणगंधर्वनागयक्षसमाकुले ॥ १८० ॥ विविक्तेवि
मलेविश्वेविश्वावसुनिषेविते ॥ देवराजगजाक्रांतेचन्द्रसूर्यपथेशिवे ॥ ८१ ॥ विता
नेजीवलोकस्यविमलेब्रह्मनिर्मिते ॥ बहुशःसेवितेवीरैर्विद्याधरगणैर्वरैः ॥ ८२ ॥ ज
गामवायुमार्गेचगरुत्मानिवमारुतिः ॥ हनूमान्मेघजालानिप्राकर्षन्मारुतोयथा ॥
॥ ८३ ॥ कालागुरुसवर्णानिरक्तपीतसितानिच ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिच
काशिरे ॥ ८४ ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ प्रावृषींदुरिवाभातिनिष्पत

---

१ वारिधारादिसेवितत्वादिविशेषणके चन्द्रसूर्यपथे जगामेत्यनेन द्व्यशीत्यधिकशततमपद्यस्थेनान्वयः । कैशिकं गाननृत्यविद्या तदाचार्यैस्तुंबुरुप्रभृतिगंधर्वैः ।
३ ऐरावतं ऋजुदीर्घमिति रामः इन्द्रधनुरितितीर्थः । गजविशेषइत्यन्य । ४ अधिष्ठिते समाघातैः इति पाठः ।

न्प्रविशंस्तथा ॥ ८५ ॥ प्रदृश्यमानःसर्वत्रहनुमान्मारुतात्मजः ॥ भेजेंबरंनिरालंबंपक्ष युक्तइवाद्रिराट् ॥ ८६ ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वासिंहिकानामराक्षसी ॥ मनसाचिंतया मासप्रवृद्धाकामरूपिणी ॥ ८७ ॥ अद्यदीर्घस्यकालस्यभविष्याम्यहमाशिता ॥ इदंमम महासत्त्वंचिरस्यवशमागतम् ॥ ८८ ॥ इतिसञ्चिंत्यमनसाछायामस्यसमाक्षिप त् ॥ छायायांगृह्यमाणायांचिंतयामासवानरः ॥ ८९ ॥ समाक्षिप्तोस्मिसहसापंगूकृत पराक्रमः ॥ प्रतिलोमेनवातेनमहानौरिवसागरे ॥ १९० ॥ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैववीक्षमाण स्तदाकपिः ॥ ददर्शसमहासत्त्वमुत्थितंलवणांभसि ॥ ९१ ॥ तद्दृष्ट्वाचिंतयामासमा रुतिर्विकृताननाम् ॥ कपिराज्ञायथाख्यातंसत्त्वमद्भुतदर्शनम् ॥ ९२ ॥ छायाग्राहिमहा वीर्यंतदिदंनात्रसंशयः ॥ सतांबुध्वार्थतत्त्वेनसिंहिकांमतिमान्कपिः ॥ ९३ ॥ व्यवर्ध तमहाकायःप्रावृषीवबलाहकः ॥ तस्यसाकायमुद्वीक्ष्यवर्धमानंमहाकपेः ॥ ९४ ॥ व क्त्रंप्रसारयामासपातालांबरसन्निभम् ॥ घनराजीवगर्जंतीवानरंसमभिद्रवत् ॥ ९५ ॥ सददर्शततस्तस्याविकृतंसुमहन्मुखम् ॥ कायमात्रंच मेधावीमर्माणिचमहाकपिः ॥

१ कायमात्रं स्वशरीरकवलपर्याप्तं स्वस्य हनुमतः शरीरस्य कवलने ग्रसने पर्याप्तम् । शरीरप्रमाणमित्यर्थ इति तीर्थः । मात्रशब्दोऽल्पवाचीति कतकः ।

॥ ९६ ॥ सतस्याविकृतेवक्रेवज्रसंहननःकपिः ॥ संक्षिप्यमुहुरात्मानंनिपपातमहा
कपिः ॥ ९७ ॥ आस्येतस्यानिमज्जन्तंददृशुःसिद्धचारणाः ॥ ग्रस्यमानंयथाचंद्रंपू
र्णपर्वणिराहुणा ॥ ९८ ॥ ततस्तस्यनखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्यवानरः ॥ उत्पपाताथ
वेगेनमनःसंपातविक्रमः ॥ ९९ ॥ तांतुदृष्ट्वासधृत्याचदाक्षिण्येननिपात्यसः ॥ कपिप्र
वीरोवेगेनववृधेपुनरात्मवान् ॥ २०० ॥ हृतहृत्साहनुमतापपातलवणांभसि ॥ स्वयं
भुवैवहनुमान्सृष्टस्तस्यानिपातने ॥ १ ॥ तांहतांवानरेणाशुपतितांवीक्ष्यसिंहिका
म् ॥ भूतान्याकाशचारीणि तमूचुःप्लवगोत्तमम् ॥ २ ॥ भीममद्यकृतंकर्ममहत्सत्त्वं
त्वयाहतम् ॥ साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टंगच्छमारुते ॥ ३ ॥ यस्यत्वेतानिचत्वारिवानरें
द्रयथातव ॥ धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यंसकर्मसुनसीदति ॥४॥ स तैःसंपूजितःपूज्यःप्रतिप
न्नप्रयोजनः॥ जगामाकाशमाविश्यपन्नगाशनवत्कपिः ॥५॥ प्राप्तभूयिष्ठपारस्तुसर्वतः
परिलोकयन् ॥ योजनानांशतस्यांतेवनराजिंददर्शसः ॥ ६ ॥ ददर्शचपतन्नेवविविध

१ दिष्ट्या इति पाठः। देवानुग्रहेणेति तदर्थः। २ ध्वस्तहृदयलक्षणप्राणस्थानेत्यर्थः।

10

द्रुमभूषितम् ॥ द्वीपंशाखामृगश्रेष्ठोमलयोपवनानिच ॥ ७ ॥ सागरंसागरानूपंसागरानूपजान्द्रुमान् ॥ सागरस्यचपत्नीनांमुखान्यपिविलोकयत् ॥ ८ ॥ समहामेघसंकाशंसमीक्ष्यात्मानमात्मवान् ॥ निरुंधंतमिवाकाशंचकारमतिमान्मतिम् ॥९॥ कायवृद्धिंप्रवेगंचममदृष्ट्वैवराक्षसाः ॥ मयिकौतूहलंकुर्युरितिमेनेमहामतिः ॥२१०॥ ततःशरीरंसंक्षिप्यतन्महीधरसंन्निभम् ॥ पुनःप्रकृतिमापेदेवीतमोहइवात्मवान् ॥ ११ ॥ तद्रूपमतिसंक्षिप्यहनूमान्प्रकृतौस्थितः ॥ त्रीन्क्रमानिवविक्रम्यबलिवीर्यहरोहरिः ॥ १२ ॥ सचारुनानाविधरूपधारीपरंसमासाद्यसमुद्रतीरम् ॥ परैरशक्यप्रतिपन्नरूपःसमीक्षितात्मासमवेक्षितार्थः ॥ १३ ॥ ततःसलंबस्यगिरेःसमृद्धेविचित्रकूटेनिपपातकूटे ॥ सकेतकोद्दालकनारिकेलेमहाद्रिकूटप्रतिमोमहात्मा ॥ १४ ॥ ततस्तुसंप्राप्यसमुद्रतीरंसमीक्ष्यलंकांगिरिवर्यमूर्ध्नि ॥ कपिस्तुतस्मिन्निपपातपर्वतेविधूयरूपंव्यथयन्मृगद्विजान् ॥ १५ ॥ ससागरंदानवपन्नगायुतंबलेनविक्रम्यमहोर्मिमालिनम् ॥ निपत्यतीरे

१ अनेन उत्तरतीर इव दक्षिणतीरेऽपि मलयाख्यः पर्वतोऽस्तीतिगम्यत इति रामः । २ संगमस्थानानि । ३ अडभाव आर्षः ।

चमहोदधेस्तदाददर्शलंकाममरावतीमिव ॥२१६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ससागरमनाधृष्यमतिक्रम्यमहाबलः ॥
त्रिकूटशिखरेलंकांस्थितांस्वस्थोददर्शह ॥ १ ॥ ततःपादपमुक्तेनपुष्पवर्षेणवीर्यवान् ॥
अभिवृष्टःस्थितस्तत्रबभौपुष्पमयोहरिः ॥ २ ॥ योजनानांशतंश्रीमांस्तीर्त्वाप्युत्तमवि
क्रमः ॥ अनिःश्वसन्कपिस्तत्रनग्लानिमधिगच्छति ॥ ३ ॥ शतान्यहंयोजनानांक्रमेयं
सुबहून्यपि ॥ किंपुनःसागरस्यांतंसंख्यातंशतयोजनम् ॥ ४ ॥ सतुवीर्यवतांश्रेष्ठः
प्लवतामपिचोत्तमः ॥ जगामवेगवान्लंकांलंघयित्वामहोदधिम् ॥५॥शाद्वलानिचनीला
निगंधवंतिवनानिच॥पुष्पवंतिचमध्येनजगामनगवंतिच ॥ ६ ॥ शैलांश्चतरुसंछन्नान्व
नराजीश्चपुष्पिताः ॥ अभिचक्रामतेजस्वीहनूमान्प्लवगर्षभः ॥ ७ ॥ सतस्मिन्नचलेति
ष्ठन्वनान्युपवनानिच ॥ सनगाग्रेस्थितांलंकांददर्शपवनात्मजः ॥ ८ ॥ सरलान्कर्णि
कारांश्चखर्जूरांश्चसुपुष्पितान् ॥प्रियालान्मुचुलिंदांश्च कुटजान्केतकानपि ॥ ९ ॥ प्रियंगू

१ त्रिकूटस्य तले इति पाठः । त्रिकूटस्य लंबपर्वत इत्यपरपर्यायः । २ मधुमंति इति पाठः । ३ पिचुमंदांश्च इति पाठः । मुचुलिन्दा जंबीरा इत्याहुरिति रामः ।

न्गंधपूर्णांश्चनीपान्सप्तच्छादास्तथा॥असनान्कोविदारांश्चकरवीरांश्चपुष्पितान् ॥१०॥ पुष्पभारनिबद्धांश्चतथामुकुलितानपि ॥ पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान् ॥ ॥ ११ ॥ हंसकारंडवाकीर्णावापीःपद्मोत्पलावृताः ॥ आक्रीडान्विविधान्रम्यान्विविधांश्चजलाशयान् ॥ १२ ॥ संततान्विविधैर्वृक्षैःसर्वर्तुफलपुष्पितैः ॥ उद्यानानिचरम्याणिददर्शकपिकुञ्जरः ॥ १३ ॥ समासाद्यचलक्ष्मीवाँल्लंकांरावणपालिताम् ॥ परिखाभिःसपद्माभिःसोत्पलाभिरलंकृताम् ॥ १४ ॥ सीतापहरणात्तेनरावणेनसुरक्षिताम् ॥ समंताद्विचरद्भिश्चराक्षसैरुग्रधन्विभिः ॥ १५ ॥ कांचनेनवृतांरम्यांप्राकारेणमहापुरीम् ॥ गृहैश्चगिरिसंकाशैःशारदांबुदसंनिभैः ॥१६ ॥ पांडुराभिःप्रतोलीभिरुच्चाभिरभिसंवृताम् ॥ अट्टालकशताकीर्णांपताकाध्वजशोभिताम् ॥ १७॥ तोरणैःकांचनैर्दिव्यैर्लतापंक्तिविराजितैः ॥ ददर्शहनुमाँल्लंकांदिविदेवपुरीमिव ॥ १८ ॥ गिरिमूर्ध्निस्थितांलंकांपाण्डुरैर्भवनैःशुभैः ॥ ददर्शसकपिःश्रीमान्पुरमाकाशगामिव ॥

१ आक्रीडाःक्रीडापर्वताइति कतकः । साधरणोद्यानान्याक्रीडा इत्यन्ये । राज्ञामसाधरणोंद्यानान्याक्रीडा इति तीर्थः । २ देवः इति पाठः ।

॥ १९ ॥ पालितारावसेंद्रेणनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ प्लवमानामिवाकाशेददर्शहनुमा
न्कपिः॥२०॥ वप्रप्राकारजघनांविपुलांबुनवांबराम् ॥ शतघ्नीशूलकेशांतामट्टालकावतं
सकाम् ॥ २१ ॥ मनसेवकृतांलंकांनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ द्वारमुत्तरमासाद्यचिंतयामा
सवानरः॥२२॥ कैलासनिलयप्रख्यमालिखंतमिवांबरम्॥ ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छ्रि
तैर्भवनोत्तमैः ॥ २३ ॥ संपूर्णांराक्षसैर्घोरैर्नागैर्भोगवतीमिव ॥ अचिंत्यांसुकृतप्रख्यां
कुबेराध्युषितांपुरा ॥२४॥ दंष्ट्रिभिर्बहुभिःशूरैः शूलपट्टिशपाणिभिः ॥ रक्षितांराक्षसैर्घो
रैर्गुहामाशीविषैरिव ॥ २५ ॥ तस्याश्चमहतींगुप्तिंसागरंचानिरीक्ष्यसः ॥ रावणंचरिपुं
घोरंचिंतयामासवानरः ॥ २६ ॥ आगत्यापीहहरयोभविष्यंतिनिरर्थकाः ॥ नहियुद्धेन
वैलंकाशक्याजेतुंसुरैरपि ॥ २७ ॥ इमांतुविषमांलंकांदुर्गांरावणपालिताम् ॥
प्राप्यापिसुमहाबाहुः किंकरिष्यतिराघवः ॥ २८ ॥ अवकाशोनशान्तस्यराक्षसे
ष्वभिगम्यते ॥ नदानस्यनभेदस्यनैवयुद्धस्यदृश्यते ॥ २९ ॥ चतुर्णामेवहि
गतिर्वानराणांतरस्विनाम् ॥ वालिपुत्रस्यनीलस्यममराज्ञश्चधीमतः ॥ ३० ॥ या

वज्ञानामिवैदेहींयदिजीवतिवानवा ॥ तत्रैवचिन्तयिष्यामिदृष्ट्वातांजनकात्मजाम् ॥ ॥ ३१ ॥ ततःसचिंतमायासमुहूर्तंकपिकुञ्जरः ॥ गिरेःशृंगेस्थितस्तस्मिन्रामस्याभ्यु दयंततः ॥ ३२ ॥ अनेनरूपेणमयानशक्यारक्षसांपुरी ॥ प्रवेष्टुंराक्षसैर्गुप्ताक्रूरैर्बल समन्वितैः ॥ ३३ ॥ उग्रौजसोमहावीर्याबलवंतश्चराक्षसाः ॥ वंचनीयामयासर्वेजानकीं परिमार्गता ॥ ३४ ॥ लक्ष्यालक्ष्येणरूपेणरात्रौलंकापुरीमया ॥ प्राप्तकालंप्रवेष्टुंमे कृत्यंसाधयितुंमहत् ॥ ३५ ॥ तांपुरींतादृशींदृष्ट्वादुराधर्षांसुरासुरैः ॥ हनुमांश्चिन्त यामासविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ ३६ ॥ केनोपायेनपश्येयंमैथिलींजनकात्मजाम् ॥ अदृष्टोराक्षसेन्द्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ ३७ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंरामस्यविदिता त्मनः ॥ एकामेकस्तुपश्येयंरहितेजनकात्मजाम् ॥ ३८ ॥ भूताश्चार्थाविनश्यंतिदेश कालविरोधिताः ॥ विक्लवंदूतमासाद्यतमः सूर्योदयेयथा ॥ ३९ ॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्नि श्चितापिनशोभते॥घातयंतिहिकार्याणिदूताः पण्डितमानिनः ॥ ४० ॥ नविनश्येत्क

१ महौजसः इति पाठः । २ सिद्धप्रायकार्याणीत्यर्थः ।

थंकार्यंवैक्लव्यंनकथंभवेत् ॥ लंघनंचसमुद्रस्यकथंनुनभवेद्वृथा ॥ ४१ ॥ मयि दृष्टेतुरक्षोभीरामस्यविदितात्मनः ॥ भवेद्व्यर्थमिदंकार्यंरावणानर्थमिच्छतः ॥ ४२ ॥ नहिशक्यंक्वचित्स्थातुमविज्ञातेनराक्षसैः ॥ अपिराक्षसरूपेणकिमुतान्येनकेनचित् ॥ ४३ ॥ वायुरप्यत्रनाज्ञातश्चरेदितिमतिर्मम ॥ नह्यस्त्यविदितंकिंचिद्रक्षसांभीमकर्मणाम् ॥ ४४ ॥ इहाहंयदितिष्ठामिस्वेनरूपेणसंवृतः ॥ विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्चहास्यति ॥ ४५ ॥ तदहंस्वेनरूपेणरजन्यांह्रस्वतांगतः ॥ लंकामभिपतिष्यामिराघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४६ ॥ रावणस्यपुरींरात्रौप्रविश्यसुदुरासदाम् ॥ विचिन्वन्भवनंसर्वंद्रक्ष्यामिजनकात्मजाम् ॥ ४७ ॥ इतिनिश्चित्यहनुमान्सूर्यस्यास्तमयं कपिः ॥ आचकांक्षेतदावीरोवैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ४८ ॥ सूर्येचास्तंगते रात्रौदेहं संक्षिप्यमारुतिः ॥ वृषदंशकमात्रोथबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४९ ॥ प्रदोषकाले हनुमांस्तूर्णमुत्प्लुत्य वीर्यवान् ॥ प्रविवेशपुरींरम्यांप्रविभक्तमहापथाम् ॥ ५० ॥

---

१ पृषदंशकमात्रक इति पाठः। वृषदंशकमात्रकः। वृषदंशको मूषकदंशकोमार्जारस्तत्प्रमाण इति रामाभिरामीयतिलके। पृषदंशकमात्रकः–अत्यल्पविन्दुप्रमाणः।

प्रासादमालावितताःस्तम्भैः कांचनसन्निभैः ॥ शातकुम्भनिभैर्जालैर्गन्धर्वनगरोपमाम् ॥ ५१ ॥ सप्तभौमाष्टभौमैश्च सददर्श महापुरीम् ॥ स्थलैः स्फटिकसंकीर्णैः कार्तस्वरविभूषितैः ॥ ५२ ॥ वैदूर्यमणिचित्रैश्च मुक्ताजालविराजितैः ॥ तलैः शुशुभिरे तानिभवनान्यत्र रक्षसाम् ॥ ५३ ॥ कांचनानि विचित्राणि तोरणानि च रक्षसाम् ॥ लंकामुद्द्योतयामासुःसर्वतःसमलंकृताम् ॥ ५४ ॥ अचिंत्यामद्भुताकारां दृष्ट्वालंकांमहाकपिः ॥ आसीद्विषण्णोहृष्टश्च वैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ५५ ॥ संपाण्डुरोद्विद्धविमानमालिनीं महार्हजांबूनदजालतोरणाम् ॥ यशस्विनीं रावणबाहुपालितां क्षपाचरैर्भीमबलैः सुपालिताम् ॥ ५६ ॥ चन्द्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतो विराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेनवितत्यलोकानुत्तिष्ठतेऽनेकसहस्ररश्मिः ॥ ५७ ॥ शंखप्रभं क्षीरमृणालवर्णमुद्गच्छमानं व्यवभासमानम् ॥ ददर्श चंद्रंसकपिप्रवीरः पोप्लूयमानंसरसीव हंसम् ॥ ५८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेसुन्दरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ सलंबशिखरेलंबेलंबतोयदसन्निभे॥

१ सप्तभौमाष्टभौमैः—सप्ताष्टसंख्यावयवयुक्तैर्भूमिनां समूहैःप्रासादैरुपलक्षिताम् । २ तलैः इति पाठः । ३ सपाण्डुराविद्धविमानमालिनीमिति पाठः ।

सत्त्वमास्थायमेधावीहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥ निशिलंकांमहासत्त्वोविवेशकपिकुं
जरः ॥ रम्यकाननतोयाढ्यांपुरींरावणपालिताम् ॥२॥ शारदांबुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशो
भिताम् ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरानिलसेविताम् ॥ ३॥ सुपुष्टबलसंपुष्टांयथैवविटपा
वतीम् ॥ चारुतोरणनिर्यूहांपांडुरद्वारतोरणाम् ॥ ४ ॥ भुजगाचरितांगुप्तांशुभांभोगव
तीमिव ॥ तांसविद्युद्घनाकीर्णां ज्योतिर्गणनिषेविताम् ॥ ५ ॥ चण्डमारुतनिर्ह्रादांय
थाचाप्यमरावतीम् ॥ शातकुंभेनमहताप्राकारेणाभिसंवृताम् ॥ ६ ॥ किंकिणीजाल
घोषाभिःपताकाभिरलंकृताम् ॥ आसाद्यसहसाहृष्टः प्राकारमभिपेदिवान् ॥ ७ ॥
विस्मयाविष्टहृदयःपुरीमालोक्यसर्वतः ॥ जाबूनदमयैर्द्वारैर्वैदूर्यकृतवेदिकैः ॥ ८ ॥
मणिस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः ॥ तप्तहाटकनिर्यूहै राजतामलपांडुरैः ॥
॥ ९ ॥ वैदूर्यकृतसोपानैः स्फाटिकान्तरपांसुभिः ॥ चारुसंजवनोपेतैःखमिवोत्पतितैः
शुभैः ॥ १० ॥ क्रौंचबर्हिणसंघुष्टैराजहंसनिषेवितैः ॥ तूर्याभरणनिर्घोषैःसर्वतःपरि
नादिताम् ॥ ११ ॥ वस्वेकसारप्रतिमांसमीक्ष्यनगरींततः ॥ खमिवोत्पतितांलंकां

१ वस्वोकसारप्रतिमाम् इति पाठः ।

जहर्ष हनुमान्कपिः ॥ १२ ॥ तांसमीक्ष्यपुरींलंकां राक्षसाधिपतेःशुभाम् ॥ अनु त्तमामृद्धिमतींचिन्तयामासवीर्यवान् ॥ १३ ॥ नेयमन्येननगरीशक्याधर्षयितुंब लात् ॥ रक्षितारावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः ॥ १४ ॥ कुमुदांगदयोर्वापिसुषेणस्यम हाकपेः ॥ प्रसिद्धेयंभवेद्भूमिर्मैन्दद्विविदयोरपि ॥ १५ ॥ विवस्वतस्तनूजस्यहरेश्चकुश पर्वणः ॥ ऋक्षस्यकपिमुख्यस्यममचैवगतिर्भवेत् ॥ १६ ॥ समीक्ष्यचमहाबाहूरा घवस्यपराक्रमम् ॥ लक्ष्मणस्यचविक्रांतमभवत्प्रीतिमान्कपिः ॥ १७ ॥ तांरत्नवसनो पेतांगोष्ठागारावतंसकाम् ॥ यंत्रागारस्तनीमृद्धांप्रमदामिवभूषिताम् ॥ १८ ॥ तांनष्ट तिमिरांदीपैर्भास्वरैश्चमहागृहैः ॥ नगरींराक्षसेंद्रस्यसददर्शमहाकपिः ॥ १९ ॥ अथ साहरिशार्दूलंप्रविशंतंमहाकपिम् ॥ नगरीस्वेनरूपेण ददर्शपवनात्मजम् ॥ २० ॥ सातंहरिवरंदृष्ट्वालंकारावणपालिता ॥ स्वयमेवोत्थितातत्रविकृताननदर्शना ॥ २१ ॥ पुरस्तात्तस्यवीरस्यवायुसूनोरतिष्ठत ॥मुंचमानामहानादमब्रवीत्पवनात्मजम् ॥२२॥ कस्त्वंकेनचकार्येण इहप्राप्तोवनालय ॥ कथयस्वेहयत्तत्त्वं यावत्प्राणान्धरिष्यसि ॥

॥ २३ ॥ नशक्याखल्वियंलंका प्रवेष्टुंवानर त्वया ॥ रक्षितारावणबलैरभिगुप्ता
समंततः ॥ २४ ॥ अथतामब्रवीद्वीरोहनूमानग्रतःस्थिताम् ॥ कथयिष्यामिते
तत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २५ ॥ कात्वं विरूपनयनापुरद्वारेऽवतिष्ठसि ॥ कि
मर्थंचापिमां क्रोधान्निर्भर्त्सयसिदारुणा ॥ २६ ॥ हनूमद्वचनंश्रुत्वा लंकासा
कामरूपिणी ॥ उवाचवचनंक्रुद्धापरुषंपवनात्मजम् ॥ २७ ॥ अहंराक्षसराज
स्यरावणस्यमहात्मनः ॥ आज्ञाप्रतीक्षादुर्धर्षा रक्षामिनगरीमिमाम् ॥ २८ ॥
नशक्यंमामवज्ञाय प्रवेष्टुंनगरीमिमाम् ॥ अद्यप्राणैः परित्यक्तः स्वप्स्यसेनिह
तोमया ॥ २९ ॥ अहंहिनगरीलंका स्वयमेवप्लवंगम ॥ सर्वतःपरिरक्षामिअत
स्तेकथितंमया ॥ ३० ॥ लंकायावचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ यत्नवान्स
हरिश्रेष्ठःस्थितः शैलइवापरः ॥ ३१ ॥ सतांस्त्रीरूपविकृतां दृष्ट्वावानरपुंगवः ॥
आबभाषेऽथमेधावी सत्त्ववान्प्लवगर्षभः ॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यामिनगरींलंकां साट्टप्राकार
तोरणाम् ॥ इत्यर्थमिहसंप्राप्तः परंकौतूहलंहि मे ॥ ३३ ॥ वनान्युपवनानीहलं

कायाःकाननानिच ॥ सर्वतोगृहमुख्यानि द्रष्टुमागमनंहि मे ॥ ३४ ॥ तस्यतद्व
चनंश्रुत्वा लंकासाकामरूपिणी ॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषाक्षरम् ॥ ३५ ॥
मामनिर्जित्यदुर्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिताम् ॥ नशक्याह्यद्यतेद्रष्टुं पुरीयंवानराधम ॥
॥ ३६ ॥ ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीम् ॥ दृष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येय
थागतम् ॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादं सावैलंकाभयंकरम् ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताड
यामासवेगिता ॥ ३८ ॥ ततःसहरिशार्दूलोलंकयाताडितोभृशम् ॥ ननादसुमहा
नादं वीर्यवान्मारुतात्मजः ॥३९॥ ततःसंवर्तयामासवामहस्तस्यसोंगुलीः ॥ मुष्टिना
भिजघानैनांहनूमान्क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृ
तः ॥ सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी ॥ पपातसहसाभूमौविकृताननदर्शना ॥
॥ ४१ ॥ ततस्तुहनुमान्वीरस्तांदृष्ट्वाविनिपातिताम् ॥ कृपांचकारतेजस्वीमन्यमा
नः स्त्रियंचताम् ॥ ४२ ॥ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरम् ॥ उवाचागर्वितं
वाक्यंहनूमंतंप्लवंगमम् ॥ ४३ ॥ प्रसीद सुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम ॥ समये सौम्य

तिष्ठंतिसत्ववंतोमहाबलाः ॥ ४४ ॥ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ निर्जिताहं त्वयावीरविक्रमेणमहाबल ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर ॥ स्वयंभुवा पुरादत्तंवरदानंयथामम ॥ ४६ ॥ यदात्वांवानरः कश्चिद्विक्रमाद्वशमानयेत् ॥ तदा त्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतम् ॥ ४७ ॥ स हि मे समयः सौम्य प्राप्तोऽद्य तवदर्शनात् ॥ स्वयंभूविहितः सत्योनतस्यास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४८ ॥ सीतानिमित्तंरा ज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः ॥ रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशः समुपागतः ॥ ४९ ॥ तत्प्रवि श्यहरिश्रेष्ठपुरीं रावणपालिताम् ॥ विधत्स्वसर्वकार्याणियानियानीहवांछसि ॥ ५० ॥ प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरः पुरींशुभांराक्षसमुख्यपालिताम् ॥ यदृच्छयात्वंजन कात्मजांसतींविमार्गसर्वत्रगतोयथासुखम् ॥ ५१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा ल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ सनिर्जित्यपुरींलंकांश्रेष्ठां तांकामरूपिणीम् ॥ विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः ॥ १ ॥ अद्वारेणमहा वीर्यःप्राकारमभिपुप्लुवे ॥ निशिलंकांमहासत्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ २ ॥ प्रविश्यनग

कायाःकाननानिच ॥ सर्वतोगृहमुख्यानि द्रष्टुमागमनंहि मे ॥ ३४ ॥ तस्यतद्व
चनंश्रुत्वा लंकासाकामरूपिणी ॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषाक्षरम् ॥ ३५ ॥
मामनिर्जित्यदुर्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिताम् ॥ नशक्याह्यद्यतेद्रष्टुं पुरीयंवानराधम ॥
॥ ३६ ॥ ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीम् ॥ दृष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येय
थागतम् ॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादं सावैलंकाभयंकरम् ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताड
यामासवेगिता ॥ ३८ ॥ ततःसहरिशार्दूलोलंकयाताडितोभृशम् ॥ ननादसुमहा
नादं वीर्यवान्मारुतात्मजः ॥३९॥ ततःसंवर्तयामासवामहस्तस्यसोंगुलीः ॥ मुष्टिना
भिजघानैनांहनूमान्क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृ
तः ॥ सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी ॥ पपातसहसाभूमौविकृताननदर्शना ॥
॥ ४१ ॥ ततस्तुहनुमान्वीरस्तांदृष्ट्वाविनिपातिताम् ॥ कृपांचकारतेजस्वीमन्यमा
नः स्त्रियंचताम् ॥ ४२ ॥ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरम् ॥ उवाचागर्वितं
वाक्यंहनूमंतंप्लवंगमम् ॥ ४३ ॥ प्रसीद सुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम ॥ समये सौम्य

तिष्ठंतिसत्ववंतोमहाबलाः ॥ ४४ ॥ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ निर्जिताहं त्वयावीरविक्रमेणमहाबल ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर ॥ स्वयंभुवा पुरादत्तंवरदानंयथामम ॥ ४६ ॥ यदात्वांवानरः कश्चिद्विक्रमाद्वशमानयेत् ॥ तदा त्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतम् ॥ ४७ ॥ स हि मे समयः सौम्य प्राप्तोऽद्य तवदर्शनात् ॥ स्वयंभूविहितः सत्योनतस्यास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४८ ॥ सीतानिमित्तंरा ज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः ॥ रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशः समुपागतः ॥ ४९ ॥ तत्प्रवि श्यहरिश्रेष्ठपुरीं रावणपालिताम् ॥ विधत्स्वसर्वकार्याणियानियानीहवांछसि ॥ ५० ॥ प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरः पुरींशुभांराक्षसमुख्यपालिताम् ॥ यदृच्छयात्वंजन कात्मजांसतींविमार्गसर्वत्रगतोयथासुखम् ॥ ५१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा ल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ सनिर्जित्यपुरींलंकांश्रेष्ठां तांकामरूपिणीम् ॥ विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः ॥ १ ॥ अद्वारेणमहा वीर्यःप्राकारमभिपुप्लुवे ॥ निशिलंकांमहासत्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ २ ॥ प्रविश्यनग

16

रीलंकांकपिराजहितंकरः ॥ चक्रेथपादंसव्यंचशत्रूणांसतुमूर्धनि ॥ ३ ॥ प्रविष्टः स त्वसंपन्नोनिशायांमारुतात्मजः ॥ समहापथमास्थायमुक्तपुष्पविराजितम् ॥४॥ तत स्तुतांपुरीलंकांरम्यामभिययौकपिः ॥ हसितोत्कृष्टनिनदैस्तूर्यघोषपुरस्कृतैः ॥ ५ ॥ व ज्राकुशनिकाशैश्चवज्रजालविभूषितैः ॥ गृहमेधैःपुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥६॥ प्रज ज्वालतदालंकारक्षोगणगृहैःशुभैः ॥ सिताभ्रसदृशैश्चित्रैःपद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ॥७॥ वर्धमानगृहैश्चापिसर्वतःसुविभूषिता ॥ गृहमुख्यैः पुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥ तां चित्रमाल्याभरणांकपिराजहितंकरः ॥ ८ ॥ राघवार्थंचरञ्छ्रीमान्ददर्शचननंदच ॥ भवनाद्भवनंगच्छन्ददर्शकपिकुंजरः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिभवनानिततस्ततः ॥ शुश्रावरुचिरंगीतंत्रिस्थानस्वरभूषितम् ॥ १० ॥ स्त्रीणांमदनविद्धानांदिविचाप्स रसामिव ॥ शुश्रावकांचीनिनदंनूपुराणांचनिःस्वनम् ॥ ११ ॥ सोपाननिनदांश्चापि भवनेषुमहात्मनाम् ॥ आस्फोटितनिनादांश्चक्ष्वेडितांश्चततस्ततः ॥ १२ ॥ शुश्राव

१ सुविभूषितैः इति पाठः ।

जपतांतत्र मंत्रान्रक्षोगृहेषु वै ॥ स्वाध्यायनिरतांश्चैव यातुधानान्ददर्शसः ॥ १३ ॥ रावणस्तवसंयुक्तान्गर्जतो राक्षसानपि ॥ राजमार्गं समावृत्य स्थितं रक्षोगणं महत् ॥
॥ १४ ॥ ददर्श मध्यमेगुल्मे राक्षसस्य चरान्बहून् ॥ दीक्षिताञ्जटिलान्मुंडान्गोजिनांबरवाससः ॥ १५ ॥ दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुंडायुधांस्तथा ॥ कूटमुद्गरपाणींश्च दंडायुधधरानपि ॥ १६ ॥ एकाक्षानेककर्णांश्च चलल्लंबपयोधरान् ॥ करालान्भुग्नवक्त्रांश्च विकटान्वामनांस्तथा ॥ १७ ॥ धन्विनः खड्गिनश्चैव शतघ्नीमुसलायुधान् ॥ परिघोत्तमहस्तांश्चविचित्रकवचोज्ज्वलान् ॥ १८ ॥ नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्रस्वकान् ॥ नातिगौरान्नातिकृष्णान्नातिकुब्जान्नवामनान् ॥ १९ ॥ विरूपान्बहुरूपांश्च सुरूपांश्चसुवर्चसः ॥ ध्वजिनःपताकिनश्चैव ददर्शविविधायुधान् ॥ २० ॥ शक्तिवृक्षायुधांश्चैव पट्टिशाशनिधारिणः ॥ क्षेपणीपाशहस्तांश्च ददर्श समहाकपिः ॥ २१ ॥ स्रग्विणस्त्वनुलिप्ताश्च वराभरणभूषितान् ॥ नानावेषसमायुक्तान्यथास्वैरचरान्बहून् ॥
॥ २२ ॥ तीक्ष्णशूलधरांश्चैव वज्रिणश्चमहाबलान् ॥ शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षंमध्यमं

कपिः ॥ २३ ॥ रक्षोधिपतिनिर्दिष्टंददर्शांतःपुराग्रतः ॥ स तदा तद्गृहं दृष्ट्वामहाहाटकतोरणम् ॥ २४ ॥ राक्षसेंद्रस्य विख्यातमद्रिमूर्ध्नि प्रतिष्ठितम् ॥ पुंडरीकावतंसाभिः परिखाभिः समावृतम् ॥ २५ ॥ प्राकारावृतमत्यंतं ददर्श समहाकपिः ॥ त्रिविष्टपनिभं दिव्यं दिव्यनादविनादितम् ॥ २६ ॥ वाजिह्रेषितसंघुष्टं नादितं भूषणैस्तथा ॥ रथैर्यानैर्विमानैश्च तथा हयगजैः शुभैः॥ २७ ॥ वारणैश्चचतुर्दंतैः श्वेताभ्रनिचयोपमैः ॥ भूषितंरुचिरद्वारंमत्तैश्च मृगपक्षिभिः ॥ २८ ॥ रक्षितं सुमहावीर्यैर्यातुधानैःसहस्रशः॥ राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेशगृहं कपिः ॥२९॥ सहेमजांबूनदचक्रवालं महार्हमुक्तामणिभूषितांतम् ॥ परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हंसरावणांतःपुरमाविवेश ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा० वा० सुं० चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ " चंद्रोपि साचिव्यमिवास्यकुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतोविराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेननिपत्य लोकानुत्तिष्ठते नैकसहस्ररश्मिः ॥ १ ॥ शंखप्रभं क्षीरमृणालवर्णं ह्युद्गम्यमानं ॥ ह्यवभासमानम् ॥ ददर्शचंद्रंस कपिप्रवीरः पोप्लूयमानं सरसीव हंसम् ॥ २ ॥ ततः स मध्यंगतमंशुमंतं ज्योत्स्नावितानं

मुहुरुद्भमंतम् ॥ ददर्श धीमान्दिवि भानुमंतं गोष्ठे वृषं मत्तमिव भ्रमंतम् ॥ ३ ॥ लोकस्य पापानि विनाशयंतं महोदधिं चापि समेधयंतम्॥ भूतानि सर्वाणि विराजयंतं ददर्श शीतांशुमथाभियांतम् ॥ ४ ॥ या भाति लक्ष्मीर्भुवि मंदरस्था यथाप्रदोषेषुच सागरस्था ॥ तथैव तोयेषु च पुष्करस्था रराज सा चारुनिशाकरस्था ॥ ५ ॥ हंसो यथा राजतपंजरस्थःसिंहोयथामंदरकंदरस्थः ॥ वीरो यथा गर्वितकुंजरस्थश्चंद्रोपि बभ्राज तथांऽबरस्थः ॥ ६ ॥ स्थितःककुद्मानिव तीक्ष्णशृंगो महाचलः श्वेत इवोर्ध्वशृंगः ॥ हस्तीवजांबूनदबद्धशृंगो विभाति चंद्रः परिपूर्णशृंगः ॥ ७ ॥ विनष्टशीतांबुतुषारपंको महाग्रहग्राहविनष्टपंकः ॥ प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलांको रराज चंद्रो भगवाञ्छशांकः ॥ ८ ॥ शिलातलं प्राप्य यथा मृगेन्द्रो महारणं प्राप्य यथा गजेन्द्रः ॥ राज्यं समासाद्य यथा नरेंद्रस्तथाप्रकाशो विरराज चंद्रः॥ ९ ॥ प्रकाशचंद्रोदयनष्टदोषःप्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः॥ रामाभिरामेरितचित्तदोषःस्वर्गप्रकाशो भगवान्प्रदोषः॥ १० ॥ तंत्रीस्वराः कर्णसुखाःप्रवृत्ताःस्वपंति नार्यः पतिभिःसुवृत्ताः ॥ नक्तंचराश्चापि तथा प्रवृ

त्ता विहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः॥ ११ ॥ मत्तप्रमत्तानिसमाकुलानिरथाश्वभद्रासनसंकुलानि॥वीरश्रियाचापि समाकुलानि ददर्श धीमान्स कपिः कुलानि॥ १२ ॥ परस्परं चाधिकमाक्षिपंति भुजांश्च पीनानधिविक्षिपंति॥मत्तप्रलापानधिविक्षिपंति मत्तानि चान्योन्यमाधिक्षिपंति ॥ १३ ॥ रक्षांसि वक्षांसि च विक्षिपंति गात्राणि कांतासु च विक्षिपंति ॥ रूपाणि चित्राणि च विक्षिपंति दृढानि चापानि च विक्षिपंति ॥ १४ ॥ ददर्श कांताश्च समालभंत्यस्तथापरास्तत्र पुनःस्वपंत्यः ॥ सुरूपवक्राश्च तथा हसंत्यःक्रुद्धाःपराश्चापि विनिःश्वसंत्यः॥ १५॥ महागजैश्चापितथानदद्भिःसुपूजितैश्चापितथासुसद्भिः ॥ रराज वीरैश्च विनिःश्वसद्भिर्ह्रदो भुजंगैरिव निःश्वसद्भिः ॥ १६ ॥ बुद्धिप्रधानान्रुचिराभिधानान्संश्रद्दधानाञ्जगतःप्रधानान् ॥ नानाविधानान्रुचिराभिधानान्ददर्श तस्यां पुरि यातुधानान् ॥ १७ ॥ननंद दृष्ट्वा च स तान्सुरूपान्नानाविधानात्मगुणानुरू

---

१ विक्षिपंति–आस्फालयंति। २ न्यरयंति। ३ कुर्वंति। ४ विस्फारयन्ति। एतानि चत्वारि शतृप्रत्ययान्तानि। ५ द्वितीयार्थे एतच्छ्लोकस्थाः प्रथमाः ददर्शेत्यस्य कर्मभूताः।

पान् ॥ विद्योतमानान्सचतान्सुरूपान्ददर्शकांश्चिच्चपुनर्विरूपान् ॥ १८ ॥ ततोवरार्हाः स विशुद्धभावास्तेषां स्त्रियस्तत्र महानुभावाः ॥ प्रियेषु पानेषु च सक्तभावा ददर्श तारा इवसुप्रभावाः ॥ १९ ॥ श्रियाज्वलंतीस्त्रपयोपगूढा निशीथकालेरमणोपगूढाः ॥ ददर्श काश्चित्प्रमदोपगूढा यथाविहंगाः कुसुमोपगूढाः ॥ २० ॥ अन्याः पुनर्हर्म्यतलोपविष्टा स्तत्र प्रियांकेषु सुखोपविष्टाः ॥ भर्तुःपरा धर्मपरा निविष्टा ददर्श धीमान्मदनोपविष्टाः ॥ २१ ॥ अप्रावृताः कांचनराजिवर्णाः काश्चित्परार्ध्यास्तपनीयवर्णाः ॥ पुनश्च का श्चिच्छशलक्ष्मवर्णाः कांतप्रहीणा रुचिरांगवर्णाः ॥२२॥ ततःप्रियान्प्राप्य मनोभिरामा न्सुप्रीतियुक्ताः सुमनोभिरामाः ॥ गृहेषु हृष्टाः परमाभिरामा हरिप्रवीरः स ददर्श रा माः ॥ २३ ॥ चंद्रप्रकाशाश्च हि वक्रमाला वंक्राक्षिपक्ष्माश्च सुनेत्रमालाः ॥ विभूषणा नां च ददर्श मालाः शतह्रदानामिवचारुमालाः ॥ २४ ॥ नत्वेव सीतांपरमाभिजातां पथिस्थिते राजकुले प्रजाताम् ॥लतां प्रफुल्लामिव साधुजातां ददर्श तन्वीं मनसाभि

---

१ प्रसमीक्ष्य इति पाठः । २ वक्राः सुपक्ष्माश्च इति पाठः ।

जाताम् ॥ २५ ॥ सनातने वर्त्मनि सन्निविष्टां रामेक्षणांतांमदनाभिविष्टाम् ॥ भर्तुर्मनः श्रीमदनुप्रविष्टां स्त्रीभ्यः पराभ्यश्च सदाविशिष्टाम् ॥ २६ ॥ उष्णार्दितांसानुसृतास्त्र कंठीं पुरावराहोंत्तमनिष्ककंठीम् ॥ सुजातपक्ष्मामभिरक्तकंठीं वने प्रवृत्तामिव नीलकंठीम् ॥ २७ ॥ अव्यक्तरेखामिव चंद्रलेखां पांसुप्रदिग्धामिव हेमरेखाम् ॥ क्षतप्ररूढामिव वर्णरेखां वायुप्रभुग्नामिव हेमरेखाम् ॥ २८ ॥ सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्य रामस्य पत्नींवदतांवरस्य ॥ बभूवदुःखोपहतश्चिरस्य प्लवंगमो मंद इवाचिरस्य ॥ २९ ॥ ॥इ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये सुन्दरकांडे पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ सनिकामंविमानेषुविचरन्कामरूपधृक् ॥ विचचार कपिर्लंकांलाघवेनसमन्वितः ॥ १ ॥ आससादचलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ प्राकारेणार्कवर्णेनभास्वरेणाभिसंवृतम् २ ॥ रक्षितंराक्षसैर्भीमैःसिंहैरिवमहद्वनम् ॥ समीक्ष्यमाणोभवनंचकाशेकपिकुंजरः ॥ ३ ॥ रूप्यकोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हेमभूषणैः ॥ विचित्राभिश्च कक्ष्याभिर्द्वारैश्च रुचिरावृतम् ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्महामात्रैः शूरैश्चविगतश्रमैः ॥ उपस्थितमसंहार्यैर्हयैःस्यंदन

यायिभिः ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रतनुत्राणैर्दांतकाञ्चनराजतैः ॥ घोषवद्भिर्विचित्रैश्चसदाविच
रितंरथैः ॥६॥ बहुरत्नसमाकीर्णपरार्ध्यासनभूषितम् ॥ महारथसमावापंमहारथमहा
सनम्॥७॥दृश्यैश्चपरमोदारैस्तैस्तैश्चमृगपक्षिभिः॥विविधैर्बहुसाहस्रैःपरिपूर्णसमंततः
॥८॥ विनीतैरंतपालैश्चरक्षोभिश्चसुरक्षितम् ॥ मुख्याभिश्च वरस्त्रीभिःपरिपूर्णसमंततः
॥९॥मुदितप्रमदारत्नंराक्षसेंद्रनिवेशनम्॥वराभरणसंह्रादैःसमुद्रस्वननिस्वनम् ॥१०॥
तद्राजगुणसंपन्नं मुख्यैश्चवरचंदनैः॥ महाजनसमाकीर्णसिंहैरिव महद्वनम् ॥ ११ ॥
भेरीमृदंगाभिरुतं शंखघोषविनादितम् ॥ नित्यार्चितं पर्वहुतंपूजितं राक्षसैः सदा
॥१२॥ समुद्रमिवगंभीरंसमुद्रमिवनिःस्वनम्॥महात्मनोमहद्वेश्ममहारत्नपरिच्छदम्
॥१३॥ महारत्नसमाकीर्णददर्शसमहाकपिः॥ विराजमानंवपुषा गजाश्वरथसंकुलम्॥
॥१४॥ लंकाभरणमित्येवसोमन्यतमहाकपिः ॥ चचारहनुमांस्तत्ररावणस्यसमीपतः
॥१५॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचसर्वशः॥वीक्षमाणोप्यसंत्रस्तःप्रासादांश्चचचार
सः॥१६॥ अवप्लुत्य महावेगःप्रहस्तस्यविवेशनम् ॥ ततोन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्य

वीर्यवान् ॥ १७ ॥ अथमेघप्रतीकाशं कुंभकर्णनिवेशनम् ॥ विभीषणस्यचतथाप्रविवेश महाकपिः ॥ १८ ॥ महोदरस्यचतथाविरूपाक्षस्य चैव हि ॥ विद्युज्जिह्वस्यभवनंविद्युन्मालेस्तथैवच ॥ १९ ॥ वद्दुदंष्ट्रस्यचतथा पुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्य च महावेगःसारणस्य च धीमतः ॥ २० ॥ तथा चेंद्रजितो वेश्म जगाम हरियूथपः ॥ जंबुमालेः सुमालेश्च जगाम हरिसत्तमः ॥२१॥ रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ वज्रकायस्य च तथा पुप्लुवे स महाकपिः ॥ २२ ॥ धूम्राक्षस्याथ संपातेर्भवनंमारुतात्मजः ॥ विद्युद्रूपस्य भीमस्य घनस्य विघनस्य च ॥ २३ ॥ शुभनाभस्य चक्रस्य शठस्य कपटस्य च ॥ ह्रस्वकर्णस्य दंष्ट्रस्य लोमशस्यचरक्षसः ॥ २४ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यसादिनः ॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानां तथाहस्तिमुखस्यच ॥ २५ ॥ करालस्यविशालस्यशोणिताक्षस्य चैव हि ॥ प्लवमानःक्रमेणैवहनूमान्मारुतात्मजः॥ २६ ॥ तेषुतेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः ॥ तेषामृद्धिमतामृद्धिं ददर्श समहाकपिः॥ २७ ॥सर्वेषांसमतिक्रम्यभवनानिसमंततः ॥ आससादाथ लक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥२८॥

रावणस्योपशायिन्यो ददर्शहरिसत्तमः॥विचरन्हरिशार्दूलो राक्षसीर्विकृतेक्षणाः॥२९॥
शूलमुद्गरहस्ताश्चशक्तितोमरधारिणीः॥ददर्शविविधान्गुल्मांस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे॥३०॥
राक्षसांश्च महाकायान्नानाप्रहरणोद्यतान्॥रक्तांश्छ्वेतान्सितांश्चापि हरींश्चापि महाजवा
न्॥३१॥कुलीनान्रूपसंपन्नान्गजान्परगजारुजान् ॥ शिक्षितान्गजाशिक्षायामैरावतस
मान्युधि ॥३२॥ निहंतॄन्परसैन्यानांगृहेतस्मिन्ददर्शसः॥क्षरतश्चयथा मेघान्स्रवतश्चय
थागिरीन्॥३३॥ मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्समरे परैः ॥ सहस्रंवाहिनीस्तत्रजांबूनद
परिष्कृताः ॥३४॥ हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः॥ददर्श राक्षसेंद्रस्य राव
णस्य निवेशने॥३५॥शिबिकाविविधाकाराः स कपिर्मारुतात्मजः॥लतागृहाणि चित्रा
णि चित्रशालागृहाणि च ॥३६॥ क्रीडागृहाणिचान्यानि दारुपर्वतकानिच ॥ कामस्य
गृहकं रम्यंदिवागृहकमेवच ॥३७॥ ददर्शराक्षसेंद्रस्यरावणस्यनिवेशने॥समंदरसमप्र
ख्यंमयूरस्थानसंकुलम् ॥३८॥ ध्वजयष्टिभिराकीर्णंददर्शभवनोत्तमम् ॥ अनंतरत्ननि
चयंनिधिजालंसमंततः ॥ धीरनिष्ठितकर्मांगंगृहंभूतपतेरिव॥३९॥अर्चिर्भिश्चापिरत्ना

६

नां तेजसा रावणस्य च ॥ विरराज च तद्वेश्म रश्मिवानिव रश्मिभिः ॥ ४० ॥ जां बूनदमयान्येवशयनान्यासनानिच ॥ भाजनानिचशुभ्राणिददर्शहरियूथपः ॥ ४१ ॥ मध्वासवकृतक्लेदं मणिभाजनसंकुलम् ॥ मनोरममसंबाधंकुबेरभवनं यथा ॥ ४२ ॥ नूपुराणांच घोषेण कांचीनांनिःस्वनेन च ॥ मृदंगतलनिर्घोषैर्घोषवद्भिर्विनादितम् ॥ ४३ ॥ प्रासादसंघातयुतं स्त्रीरत्नशतसंकुलम् ॥ सव्यूढकक्ष्यं हनुमान्प्रविवेश महा गृहम् ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वाल्मी०आदिकाव्ये सुं०कांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥

स वेश्मजालं बलवान्ददर्श व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालम् ॥ यथामहत्प्रावृषि मेघजालंविद्युद्विनद्धं सविहंगजालम् ॥ १ ॥ निवेशनानां विविधाश्च शालाः प्रधानशंखायुधचापशालाः ॥ मनोहराश्चापि पुनर्विशाला ददर्श वेश्माद्रिषु चंद्रशालाः ॥ २ ॥ गृहाणि नानावसुराजितानि देवासुरैश्चापि सुपूजितानि ॥ सर्वैश्च दोषैःपरिवर्जितानि कपिर्ददर्श स्वबलार्जितानि ॥ ३ ॥ तानि प्रयत्नाभिसमाहितानिमयेनसाक्षादिवनिर्मितानि ॥ महीतलेसर्वगुणोत्तराणि ददर्श लंकाधिपतेर्गृहाणि ॥ ४ ॥ ततोददर्शोच्छ्रितमेघरूपं मनोहरं कां

चनचारुरूपम् ॥ रक्षोधिपस्यात्मबलानुरूपं गृहोत्तमं ह्यप्रतिरूपरूपम् ॥ ५ ॥ म
हीतले स्वर्गमिव प्रकीर्णं श्रिया ज्वलंतं बहुरत्नकीर्णम् ॥ नानातरूणां कुसुमावकीर्णं
गिरेरिवाग्रं रजसावकीर्णम् ॥ ६ ॥ नारीप्रवेकैरिव दीप्यमानं तडिद्भिरंभोदवदर्च्यमान
म् ॥ हंसप्रवेकैरिव वाह्यमानं श्रियायुतं खे सुकृतं विमानम् ॥ ७ ॥ यथा नगाग्रं बहु
धातुचित्रं यथा नभश्च ग्रहचंद्रचित्रम् ॥ ददर्श युक्तीकृतचारुमेघचित्रं विमानं बहुरत्न
चित्रम्॥८॥ मही कृता पर्वतराजिपूर्णा शैलाः कृता वृक्षवितानपूर्णाः ॥ वृक्षाः कृताःपुष्प
वितानपूर्णाः पुष्पं कृतं केसरपत्रपूर्णम् ॥ ९ ॥ कृतानि वेश्मानिच पांडुराणि तथा सु
पुष्पा अपि पुष्करिण्यः ॥ पुनश्च पद्मानि सकेसराणि वनानि चित्राणि सरोवराणि ॥
॥ १० ॥ पुष्पाह्वयं नाम विराजमानं रत्नप्रभाभिश्च विघूर्णमानम् ॥ वेश्मोत्तमानामपि
चोच्चमानं महाकपिस्तत्रमहाविमानम् ॥ ११ ॥ कृताश्च वैडूर्यमयाविहंगा रूप्यप्रवालै
श्च तथा विहंगाः ॥ चित्राश्च नानावसुभिर्भुजंगा जात्यानुरूपास्तुरगाः शुभांगाः॥१२॥
प्रवालजांबूनदपुष्पपक्षाः सलीलमावर्जितजिह्मपक्षाः ॥ कामस्य साक्षादिवभांतिपक्षाः

कृता विहंगाः सुमुखाः सुपक्षाः ॥ १३ ॥ नियुज्यमानाश्चगजाःसुहस्ताःसकेसराश्चोत्प
लपत्रहस्ताः ॥ बभूव देवी च कृता सुहस्ता लक्ष्मीस्तथापद्मिनिपद्महस्ता ॥ १४॥ इती
व तद्गृहमभिगम्यशोभमानं सविस्मयोनगमिवचारुकंदरम् ॥ पुनश्च तत्परमसुगंधिसुं
दरं हिमात्यये नगमिव चारुकंदरम् ॥ १५ ॥ ततःसतां कपिरभिपत्य पूजितां चरन्पुरीं
दशमुखबाहुपालिताम् ॥ अदृश्यतांजनकसुतां सुपूजितां सुदुःखितःपतिगुणवेगनिर्जि
ताम्॥१६॥ ततस्तदा बहुविधभावितात्मनःकृतात्मनो जनकसुतां सुवर्त्मनः ॥ अप
श्यतोऽभवदतिदुःखितं मनः सुचक्षुषः प्रविचरतो महात्मनः ॥ १७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम
द्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

स तस्य मध्ये भवनस्य संस्थितो महद्विमानंमणिरत्नचित्रितम् ॥ प्रतप्तजांबूनदजाल
कृत्रिमं ददर्श धीमान्पवनात्मजःकपिः ॥ १ ॥ तदप्रमेयाप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयंसा
ध्वितिविश्वकर्मणा ॥ दिवंगतेवायुपथेप्रतिष्ठितं व्यराजतादित्यपथस्यलक्ष्मतत् ॥ २ ॥
न तत्र किंचिन्न कृतं प्रयत्नतो न तत्र किंचिन्न महार्घरत्नवत् ॥ न ते विशेषा नियताःसु

रेष्वपि न तत्रकिंचिन्न महाविशेषवत् ॥ ३ ॥ तपःसमाधानपराक्रमार्जितं मनःसमाधान
विचारचारणम् ॥ अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितं ततस्ततस्तुल्यविशेषदर्शनम् ॥ ४ ॥ म
नःसमाधायतुशीघ्रगामिनंदुरासदंमारुततुल्यगामिनम् ॥ महात्मनांपुण्यकृतांमह
र्द्धिनां यशस्विनामग्र्यमुदामिवालयम् ॥ ५ ॥ विशेषमालंब्य विशेषसंस्थितं विचित्र
कूटं बहुकूटमंडितम् ॥ मनोभिरामं शरदिंदुनिर्मलं विचित्रकूटंशिखरं गिरेर्यथा ॥ ६ ॥ व
हन्तियत्कुडण्लशोभिताननामहाशनाव्योमचरा निशाचराः ॥ विवृत्तविध्वस्तविशाल
लोचना महाजवा भूतगणाः सहस्रशः ॥ ७ ॥ वंसतपुष्पोत्करचारुदर्शनं वसंतमासाद
पिचारुदर्शनम् ॥ सपुष्पकंतत्रविमानमुत्तमंददर्शतद्वानरवीरसत्तमः ॥ ८ ॥ ॥ इत्या
र्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ॥
तस्यालयवरिष्ठस्य मध्येविमलमायतम् ॥ ददर्श भवनश्रेष्ठं हनूमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥
अर्धयोजनविस्तीर्णमायतंयोजनंमहत् ॥ भवनं राक्षसेंद्रस्यबहुप्रासादसंकुलम् ॥ २ ॥

---

१ दुरावरं इति पाठः । शत्रुभिर्दुर्निवार्गमित्यर्थः ।

मार्गमाणस्तुवैदेहींसीतामायतलोचनाम् ॥ सर्वतः परिचक्रामहनूमानरिसूदनः ॥३॥ उत्तमं राक्षसावासं हनूमानवलोकयन् ॥ आससादाथ लक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रानिवेशनम्॥ ॥ ४ ॥ चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैव च ॥ परिक्षिप्तमसंबाधं रक्ष्यमाणमुदायुधैः ॥ ५ ॥ राक्षसीभिश्चपत्नीभीरावणस्य निवेशनम् ॥ आहृताभिश्च विक्रम्य राजकन्या भिरावृतम् ॥६॥ तन्नक्रमकराकीर्णं तिमिंगिलझषाकुलम् ॥ वायुवेगसमाधूतं पन्नगैरि व सागरम् ॥ ७ ॥ या हिवैश्रवणेलक्ष्मीर्याचंद्रे हरिवाहने ॥सा रावणगृहे रम्या नित्य मेवानपायिनी ॥ ८ या च राज्ञः कुबेरस्य यमस्य वरुणस्यच ॥ तादृशी तद्विशिष्टावा ऋद्धी रक्षोगृहेष्विह॥९॥तस्य हर्म्यस्य मध्यस्थं वेश्म[1] चान्यत्सुनिर्मितम् ॥ बहुनिर्यूह संयुक्तंददर्शपवनात्मजः॥१०॥ब्रह्मणोऽर्थेकृतंदिव्यंदिवियद्विश्वकर्मणा॥ विमानंपुष्प कंनामसर्वरत्नविभूषितम् ॥११ ॥ परेणतपसालेभेयत्कुबेरः पितामहात् ॥ कुबेरमोज सा जित्वालेभेतद्राक्षसेश्वरः ॥ १२ ॥ ईहामृगसमायुक्तैःकार्तस्वरविभूषितैः ॥ सुकृतै

१ सस्त्रीकशयनगृहमिति कतकः । वेश्म पुष्पकाख्यामिति तीर्थः ।

राजितं स्तम्भैःप्रदीप्तमिवच श्रिया ॥ १३ ॥ मेरुमंदरसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवाम्बरम् ॥
कूटागारैःशुभागारैःसर्वतःसमलंकृतम्॥१४॥ज्वलनार्कप्रतीकाशैःसुकृतंविश्वकर्मणा।
हेमसोपानयुक्तंचचारुप्रवरवेदिकम् ॥१५॥ जालवातायनैर्युक्तंकाञ्चनैःस्फाटिकैरपि॥
इंद्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकम् ॥ १६ ॥ विद्रुमेणविचित्रेणमणिभिश्च महाधनैः ॥
निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितम् ॥ १७॥ चन्दनेच रक्तेन तपनीयनिभे
नच ॥सुपुण्यगंधिनायुक्तमादित्यतरुणोपमम् ॥ १८॥ विमानंपुष्पकंदिव्यमारुरोहम
हाकपिः॥तत्रस्थःसर्वतो गंधं पानभक्ष्यान्नसंभवम् ॥ १९ ॥ दिव्यं संमूर्छितं जिघ्रन्रूपवं
तमिवानिलम्॥सगंधस्तं महासत्त्वं बंधुर्बंधुमिवोत्तमम्॥ २० ॥ इत एहीत्युवाचेव तत्र
यत्र स रावणः॥ततस्तां प्रस्थितःशालां ददर्श महतीं शिवाम्॥२१॥रावणस्य महाकांतां
कांतामिव वरस्त्रियम्॥ मणिसोपानविकृतां हेमजालविराजिताम् ॥ २२ ॥ स्फाटिकै
रावृततलां दंतांतरितरूपिकाम् ॥ मुक्तावज्रप्रवालैश्च रूप्यचामीकरैरपि ॥ २३ ॥ वि

१ गुप्तस्वल्पगृहैः । २ विहारयोग्यगृहैः ।

भूषितां मणिस्तंभैः सुबहुस्तंभभूषिताम्॥समैर्ऋजुभिरत्युच्चैः समंतात्सुविभूषितैः॥
॥२४॥स्तंभैःपक्षैरिवात्युच्चैर्दिवं संप्रस्थितामिव॥महत्या कुथयास्तीर्णां पृथिवीलक्षणां
कया ॥ २५ ॥ पृथिवीमिवविस्तीर्णां सराष्ट्रगृहशालिनीम् ॥ नादितांमत्तविहगैर्दिव्य
गंधाधिवासिताम् ॥ २६ ॥परार्ध्यास्तरणोपेतां रक्षोधिपनिषेविताम् ॥धूम्रामगुरुधूपेन
विमलां हंसपाण्डुराम्॥२७॥पत्रपुष्पोपहारेणकल्माषीमिव सुप्रभाम्॥मनसो मोदजन
नीं वर्णस्यापि प्रसाधिनीम्॥२८॥तांशोकनाशिनीं दिव्यां श्रियःसंजननीमिव॥ इंद्रिया
णींद्रियार्थैस्तु पंच पंचभिरुत्तमैः॥ २९ ॥ तर्पयामास मातेव तदा रावणपालिता ॥ स्व
र्गोयं देवलोकोयमिंद्रस्यापि पुरीभवेत्॥ ३० ॥ सिद्धिर्वेयंपराहि स्यादित्यमन्यतमारु
तिः॥ ३१ ॥प्रध्यायतइवापश्यत्प्रदीपांस्तत्रकांचनान्॥ धूर्तानिवमहाधूर्तैर्देवनेनपरा
जितान् ॥ ३२ ॥ दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च ॥ अर्चिर्भिर्भूषणानांच प्र

---

१ विशालविचित्रकंबलास्तरणेन । २ कल्माषी शबलवर्णा वसिष्ठगौः । अनेन सर्वानंदप्रापयित्वं रिपूणामधृष्यत्वं सर्वमनोरथपूरकत्वं च सूच्यते । ३ स्वर्गोज्योतिष्टोमादिकफलभोगभूमिः । ४ देवलोकोवायुवरुणादिलोकः । ५ इंद्रस्य पुरीअमरावती इति पृथक्पृथग्विवेकः ।

दीप्तेत्यभ्यमन्यत ॥३३॥ ततोऽपश्यत्कुथासीनंनानावर्णांबरस्रजम॥सहस्रंवरनारीणां नानावेषविभूषितम् ॥ ३४ ॥ परिवृत्तेऽर्धरात्रे तु पाननिद्रावशंगतम्॥क्रीडित्वोपरतंरात्रौ प्रसुप्तं बलवत्तदा ॥३५॥ तत्प्रसुप्तं विरुरुचे निःशब्दांतरभूषितम्॥निःशब्दहंसभ्रमरं यथा पद्मवनं महत् ॥३६॥ तासां संवृतदांतानिमीलिताक्षीणि मारुतिः॥अपश्यत्पद्मगंधीनिं वदनानि सुयोषिताम् ॥ ३७ ॥ प्रबुद्धानीव पद्मानि तासां भूत्वा क्षपाक्षये ॥ पुनःसंवृतपत्राणिरात्राविवबभुस्तदा ॥ ३८ ॥ इमानिमुखपद्मानिनियतंमत्तषट्पदाः॥ अंबुजानीव फुल्लानिप्रार्थयंति पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ इतिवामन्यत श्रीमानुपपत्त्या महाकपिः ॥ मेने हि गुणतस्तानि समानि सलिलोद्भवैः ॥४०॥ सा तस्य शुशुभे शाला ताभिस्त्रीभिर्विराजिता ॥ शारदीवप्रसन्नाद्यौस्ताराभिरभिशोभिता ॥ ४१ ॥ सचताभिःपरिवृतःशुशुभेराक्षसाधिपः ॥ यथाह्युडुपतिःश्रीमांस्ताराभिरिवसंवृतः ॥४२॥ याश्च्यवंतेंऽबरात्ताराःपुण्यशेषसमावृताः ॥ इमास्ताःसंगताःकृत्स्नाइतिमेनेहरिस्तदा ॥

१ निद्रितत्वात्संवृतानि दांतानि ग्लानानि । २ अतिसंवृतपक्ष्माणि ।

॥ ४३ ॥ ताराणामिवसुव्यक्तंमहतीनां शुभार्चिषाम् ॥ प्रभा वर्णप्रसादाश्चविरेजुस्तत्र योषिताम् ॥ ४४॥ व्यावृत्तगुरुपीनस्रक्प्रकीर्णवरभूषणाः॥ पानव्यायामकालेषुनिद्रोपहतचेतसः ॥४५॥ व्यावृत्ततिलकाःकाश्चित्काश्चिदुद्भ्रांतनूपुराः ॥ पार्श्वेगलितहाराश्च काश्चित्परमयोषितः ॥ ४६ ॥ मुक्ताहारावृताश्चान्याः काश्चित्प्रस्रस्तवाससः ॥ व्याविद्धरशनादामाःकिशोर्यइववाहिताः॥४७॥ सुकुंडलधराश्चान्याविच्छिन्नामृदितस्रजः॥ गजेंद्रमृदिताः फुल्ला लता इवमहावने ॥ ४८ ॥ चंद्रांशुकिरणाभाश्चहाराः कासांचिदुद्गताः ॥ हंसाइवबभुः सुप्ताः स्तनमध्येषुयोषिताम् ॥४९॥ अपरासां च वैदूर्याः कादंबाइवपक्षिणः ॥ हेमसूत्राणिचान्यासांचक्रवाकाइवाभवन् ॥ ५० ॥ हंसकारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ आपगा इव ता रेजुर्जघनैः पुलिनैरिव ॥५१॥ किंकिणीजालसंकाशास्ताहेमविपुलांबुजाः ॥ भावग्राहायशस्तीराः सुप्तानद्यइवाबभुः ॥ ५२ ॥ मृदुष्वंगेषुकासांचित्कुचाग्रेषुचसंस्थिताः ॥ बभूवुर्भूषणानीव शुभा भूषणराजयः ॥५३॥

१ निद्रापहत इत्यपि पाठः । २ अत्र कादंबशब्देन कारण्डवशब्दवाच्यो जलकाक उच्यते । ३ किंकिणीजालसंवीता इति पाठः । ४ भूषणराशय इति पाठः ।

अंशुकांताश्च कासांचिन्मुखमारुतकंपिताः ॥ उपर्युपरिवक्त्राणांव्याधूयंते पुनः पुनः ॥ ॥५४॥ ताःपताका इवोद्धूताः पत्नीनां रुचिरप्रभाः॥ नानावर्णसुवर्णानां वक्त्रमूलेषु रेजिरे ॥५५॥ ववल्गुश्चात्रकासांचित्कुण्डलानिशुभार्चिषाम् ॥ मुखमारुतसंसर्गान्मन्दं मंदं च योषिताम् ॥ ५६ ॥ शर्करासवगंधैश्चप्रकृत्यासुरभिःसुखः ॥ तासांवदननिःश्वासःसिषेवेरावणं तदा ॥ ५७ ॥ रावणाननशंकाश्चकाश्चिद्रावणयोषितः ॥ मुखानिचसपत्नीनामुपाजिघ्रन्पुनःपुनः ॥ ५८ ॥ अत्यर्थसक्तमनसो रावणेतावरास्त्रियः ॥ अस्वतंत्राःसपत्नीनांप्रियमेवाचरंस्तदा॥५९॥ बाहूनुपनिधायान्याःपारिहार्यविभूषितान् ॥ अंशुकानि च रम्याणि प्रमदास्तत्रशिश्यिरे ॥ ६० ॥अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याः काश्चित्पुनर्भुजम् ॥ अपरा त्वंकमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपरा कुचौ॥६१॥ ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्यसमाश्रिताः ॥ परस्परनिविष्टांग्योमदस्नेहवशानुगाः ॥६२॥ अन्योन्यस्यांगसंस्पर्शात्प्रीयमाणाःसुमध्यमाः॥एकीकृतभुजाःसर्वाःसुषुपुस्तत्रयोषितः॥६३॥ अन्योन्यभुजसूत्रेणस्त्रीमालाग्रथिताहि सा ॥ मालेव ग्रथितासूत्रे शुशुभेमत्तषट्पदा ॥

॥ ६४ ॥ लतानांमाधवेमासि फुल्लानांवायुसेवनात् ॥ अन्योन्यमालाग्रथितंसंसक्तकुसुमोच्चयम् ॥६५॥ प्रतिवेष्टितसुस्कंधमन्योन्यभ्रमराकुलम् ॥ आसीद्वनमिवोद्भूतंस्त्रीवनंरावणस्यतत् ॥६६॥ उचितेष्वपिसुव्यक्तं नतासांयोषितांतदा ॥ विवेकःशक्यमाधातुंभूषणांगांबरस्रजाम् ॥ ६७ ॥ रावणेसुखसंविष्टेताःस्त्रियोविविधप्रभाः ॥ ज्वलंतः कांचनादीपाः प्रेक्षंतोऽनिमिषाइव ॥ ६८ ॥ राजर्षिविप्रदैत्यानांगंधर्वाणांचयोषितः ॥ रक्षसांचाभवन्कन्यास्तस्यकामवशंगताः ॥ ६९ ॥ युद्धकामेनताः सर्वारावणेनहृताः स्त्रियः॥समदामदनेनैवमोहिताःकाश्चिदागताः ॥ ७० ॥ नतत्रकाश्चित्प्रमदाःप्रसह्यवीर्योपपन्नेनगुणेनलब्धाः ॥ नचान्यकामापिनचान्यपूर्वाविनावरार्हांजनकात्मजांतु ॥ ७१ ॥ नचाकुलीनानचहीनरूपानादक्षिणानानुपचारयुक्ता ॥ भार्याभवत्तस्यनहीनसत्त्वानचापिकांतस्यनकामनीया ॥७२॥ बभूवबुद्धिस्तुहरीश्वरस्ययदीदृशीराघवधर्मपत्नी॥ इमामहाराक्षसराजभार्याः[२]सुजातमस्येतिहिसाधुबुद्धेः ॥ ७३ ॥ पुनश्चसोऽचिंतयदात्त[३]

१ प्रैक्षन्तानिमिषा इति पाठः । २ भद्रमेवभवति । रावणभुक्तेति मयानिवेदिते सति सीतायां मृतायामिव राघवस्योपेक्षणाद्रावणवधयत्नाप्रसक्तेः इति भावः । ३ आर्तरूप इति पाठः ।

रूपो ध्रुवं विशिष्टा गुणतो हि सीता ॥ अथायमस्यां कृतवान्महात्मा लंकेश्वरःकष्टम नार्यकर्म ॥ ७४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा० वाल्मी० आदिकाव्ये सुंदरकांडे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ तत्रदिव्योपमंमुख्यंस्फाटिकंरत्नभूषितम् ॥ अवेक्षमाणोहनुमान्ददर्श शयनासनम् ॥ १ ॥ दांतकांचनचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरासनैः ॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः ॥ २ ॥ तस्य चैकतमे देशे दिव्यमाल्योपशोभितम् ॥ ददर्श पांडुरं छत्रं ताराधिपतिसन्निभम् ॥३॥ जातरूपपरिक्षिप्तं चित्रभानोःसमप्रभम् ॥ अशोकमालावि ततं ददर्श परमासनम् ॥४॥ वालव्यजनहस्ताभिर्वीज्यमानं समंततः ॥ गंधैश्च विवि धैर्जुष्टं वरधूपेन धूपितम् ॥५॥ परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम् ॥ दामभिर्व रमाल्यानां समंतादुपशोभितम् ॥६॥ तस्मिञ्जीमूतसंकाशं प्रदीप्तोज्ज्वलकुंडलम् ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुं महारजतवाससम् ॥ ७ ॥ लोहितेनानुलिप्तांगं चंदनेनसुगंधि ना ॥ संध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिद्गणम् ॥ ८ ॥ वृतमाभरणैर्दिव्यैः सुरूपं काम रूपिणम् ॥ सवृक्षमणिगुल्माढ्यं प्रसुप्तमिव मंदरम् ॥ ९ ॥ क्रीडित्वोपरतं रात्रौ

वराभरणभूषितम् ॥ प्रियं राक्षसकन्यानां राक्षसानां सुखावहम् ॥ १० ॥ पीत्वा प्युपरतं चापिददर्श समहाकपिः ॥ भास्वरेशयनेवीरं प्रसुप्तंराक्षसाधिपम् ॥ ११ ॥ निःश्वसंतं यथा नागं रावणं वानरोत्तमः ॥ आसाद्य परमोद्विग्नः सोऽपासर्पत्सुभी तवत् ॥ १२ ॥ अथारोहणमासाद्य वेदिकांतरमाश्रितः ॥ सुप्तं राक्षसशार्दूलं प्रेक्षते स्ममहाकपिः ॥ १३ ॥ शुशुभेराक्षसेंद्रस्यस्वपतःशयनंशुभम् ॥ गंधहस्तिनिसंविष्टे यथाप्रस्रवणंमहत् ॥ १४ ॥ कांचनांगदसन्नद्धौ ददर्शसमहात्मनः ॥ विक्षिप्तौराक्षसेंद्र स्यभुजाविंद्रध्वजोपमौ ॥ १५ ॥ ऐरावतविषाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ ॥ वज्रोल्लिखितपी नांसौविष्णुचक्रपरिक्षतौ ॥ १६ ॥ पीनौसमसुजातांसौसंगतौबलसंयुतौ ॥ सुलक्षण नखांगुष्ठौ स्वंगुलीयकलक्षितौ ॥ १७ ॥ संवृतौ परिघाकारौ वृत्तौकरिकरोपमौ ॥ विक्षिप्तौशयनेशुभ्रेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ १८ ॥ शशक्षतजकल्पेनसुशीतेनसुगंधिना ॥ चंदनेन परार्ध्येन स्वनुलिप्तौ स्वलंकृतौ ॥ १९ ॥ उत्तमस्त्रीविमृदितौ गंधोत्तम निषेवितौ ॥ यक्षपन्नगगंधर्वदेवदानवराविणौ ॥ २० ॥ ददर्शसकपिस्तस्यबाहूशयनसं

स्थितौ ॥ मंदरस्यांतरेसुप्तौमहाहीरुषिताविव ॥ २१ ॥ ताभ्यांसपरिपूर्णाभ्यामुभाभ्यां राक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽचलसंकाशः शृंगाभ्यामिव मंदरः ॥ २२ ॥ चूतपुन्नागसुरभिर्बकुलोत्तमसंयुतः ॥ मृष्टान्नरससंयुक्तः पानगंधपुरस्सरः ॥ २३ ॥ तस्य राक्षसराजस्य निश्चक्राममहामुखात् ॥ शयानस्य विनिःश्वासःपूरयन्निव तद्गृहम् ॥ २४ ॥ मुक्तामणिविचित्रेण कांचनेन विराजितम् ॥ मुकुटेनापवृत्तेन कुंडलोज्ज्वलिताननम् ॥ २५ ॥ रक्तचंदनदिग्धेन तथा हारेणशोभिना ॥ पीनायतविशालेनवक्षसाभिविराजितम् ॥ २६ ॥ पांडुरेणापविद्धेन क्षौमेण क्षतजेक्षणम् ॥ महार्हेण सुसंवीतं पीतेनोत्तरवाससा ॥ २७ ॥ माषराशिप्रतीकाशंनिःश्वसंतंभुजंगवत् ॥ गंगेमहतितोयांतेप्रसुप्तमिवकुंजरम् ॥ २८ ॥ चतुर्भिःकांचनैर्दीपैर्दीप्यमानंचतुर्दिशम् ॥ प्रकाशीकृतसर्वांगंमेघंविद्युद्गणैरिव ॥ २९ ॥ पादमूलगताश्चापिददर्शसुमहात्मनः ॥ पत्नीःसप्रियभार्यस्यतस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ ३० ॥ शशिप्रकाशवदनावरकुंडलभूषणाः ॥ अम्लानमाल्याभरणा ददर्श हरियूथपः ॥ ३१ ॥ नृत्यवादित्रकुशलाराक्षसेंद्रभुजांकगाः ॥ वराभरणधारिण्योनिषण्णाददर्शकपिः ॥ ३२ ॥

१ अयं पुरुषविशेश्वासधर्म इति कतकः । २ विद्युल्लतैः इति पाठः । तदा पुंस्त्वमार्षमिति रामः ।

वज्रवैदूर्यगर्भाणिश्रवणांतेषु योषिताम् ॥ ददर्श तापनीयानि कुंडलान्यंगदानि च ॥ ३३ ॥ तासांचंद्रोपमैर्वक्रैःशुभैर्ललितकुण्डलैः ॥ विरराजविमानंतन्नभस्तारागणैरिव ॥ ३४ ॥ मदव्यायामखिन्नास्ता राक्षसेंद्रस्य योषितः ॥ तेषुतेष्ववकाशेषुप्रसुप्तास्तनुमध्यमाः ॥ ३५ ॥ अंगहारैस्तथैवान्याकोमलैर्नृत्यशालिनी ॥ विन्यस्तशुभसर्वांगीप्रसुप्ता वरवर्णिनी ॥ ३६ ॥ काचिद्वीणां परिष्वज्य प्रसुप्ता संप्रकाशते ॥ महानदीप्रकीर्णेव नलिनीपोतमाश्रिता ॥ ३७ ॥ अन्याकक्षगतेनैव मड्डुकेनासितेक्षणा ॥ प्रसुप्ता भामिनी भातिबालपुत्रेववत्सला ॥ ३८ ॥ पटहंचारुसर्वांगीन्यस्यशेतेशुभस्तनी ॥ चिरस्यरमणं लब्ध्वापरिष्वज्येवकामिनी ॥ ३९ ॥ काचिद्वीणां परिष्वज्यसुप्ता कमललोचना ॥ वरंप्रियतमंगृह्य सकामेवहिकामिनी ॥ ४० ॥ विपंचींपरिगृह्यान्या नियतानृत्यशालिनी ॥ निद्रावशमनुप्राप्तासहकांतेवभामिनी ॥ ४१ ॥ अन्याकनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः ॥ मृदंगंपरिपीड्यांगैःप्रसुप्तामत्तलोचना ॥ ४२ ॥ भुजपार्श्वांतरस्थेनकक्षगेन

१ विराजत—व्यराजत इति पाठः ।

कृशोदरी ॥ पणवेनसहानिंद्यासुप्तामदकृतश्रमा ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यान्यातथैवास
क्तडिंडिमा ॥ प्रसुप्ता तरुणं वत्समुपगूह्येव भामिनी ॥४४॥ काचिदाडंबरं नारी भुजसं
भोगपीडितम् ॥ कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुप्ता मदमोहिता ॥४५॥ कलशीमपविध्यान्या
प्रसुप्ता भाति भामिनी ॥ वसंते पुष्पशबला मालेव परिमार्जिता ४६ ॥ पाणिभ्यां च
कुचौ काचित्सुवर्णकलशोपमौ ॥ उपगूह्याबला सुप्ता निद्राबलमुपागता ॥ ४७ ॥ अ
न्या कमलपत्राक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना ॥ अन्यामालिंग्य सुश्रोणीं निद्रावशमुपागता
॥ ४८ ॥ आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः ॥ निपीडच्य च कुचैःसुप्ताःकामि
न्यः कामुकानिव ॥४९॥ तासामेकांतविन्यस्तेशयानां शयने शुभे ॥ ददर्श रूपसंपन्ना
मथ तां स कपिः स्त्रियम् ॥५०॥ मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम् ॥ विभूषयं
तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ॥ ५१ ॥ गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामंतःपुरेश्वरीम् ॥
कपिर्मंदोदरींतत्रशयानां चारुरूपिणीम् ॥५२॥ स तां दृष्ट्वामहाबाहुर्भूषितां मारुतात्म
जः ॥ तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसंपदा ॥हर्षेण महता युक्तो ननंद हरियूथपः॥५३॥

आस्फोटयामास चुचुंब पुच्छं ननंद चिक्रीड जगौ जगाम ॥ स्तंभानरोहन्निपपात भूमौ निदर्शयन्स्वां प्रकृतिं कपीनाम् ॥ ५४ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा०वा०सुं०दशमःसर्गः ॥ १० ॥ अवधूय च तां बुद्धिं बभूवावस्थितस्तदा ॥ जगाम चापरां चिंतां सीतां प्रति महाकपिः ॥ ॥ १ ॥ न रामेण वियुक्ता सा स्वप्नुमर्हति भामिनी ॥ न भोक्तुं नाप्यलंकर्तुं न पानमुपसेवितुम् ॥ २ ॥ नान्यंनरमुपस्थातुंसुराणामपिचेश्वरम् ॥ नहि रामसमःकश्चिद्विद्यते त्रिदशेष्वपि ॥ ३ ॥ अन्येयमितिनिश्चित्य भूयस्तत्र चचारसः ॥ पानभूमौ हरिश्रेष्ठःसीतासंदर्शनोत्सुकः ॥ ४ ॥ क्रीडितेनापराः क्लांता गीतेन च तथापराः ॥ नृत्येन चापराःक्लांताः पानविप्रहतास्तथा ॥ ५ ॥ मुरजेषु मृदंगेषु चेलिकासु च संस्थिताः ॥ तथास्तरणमुख्येषु संविष्टाश्चापराः स्त्रियः ॥ ६ ॥ अंगनानांसहस्रेणभूषितेनविभूषणैः ॥ रूपसंलापशीलेन युक्तगीतार्थभाषिणा ॥ ७ ॥ देशकालाभियुक्तेनयुक्तवाक्याभिधायिना ॥ रताभिरतसंसुप्तंददर्शहरियूथपः ॥ ८ ॥ [१]अन्यत्रापिवरस्त्रीणांरूपसंलापशालिनाम् ॥ सहस्रंयुव

१ अन्यत्रापीत्यादि श्लोकद्वयं नव्याः प्रमादान्न पठन्ति ।

तीनांतु प्रसुप्तं सददर्शेह ॥ ९ ॥ देशकालाभियुक्तंतु युक्तवाक्याभिधायि तत् ॥ रता
विरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः ॥ १० ॥ तासां मध्ये महाबाहुः शुशुभे राक्षसेश्वरः ॥
गोष्ठेमहति मुख्यानां गवांमध्ये यथावृषः ॥ ११ ॥ सराक्षसेंद्रः शुशुभे ताभिः परिवृ
तः स्वयम् ॥ करेणुभिर्यथारण्येपरिकीर्णोमहाद्विपः ॥ १२ ॥ सर्वकामैरुपेतांचपानभू
मिंमहात्मनः ॥ ददर्शकपिशार्दूलस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ १३ ॥ मृगाणांमहिषाणां च वरा
हाणांचभागशः ॥ तत्र न्यस्तानिमांसानि पानभूमौददर्शसः ॥ १४ ॥ रौक्मेषुच
विशालेषुभाजनेष्वर्धभक्षितान् ॥ ददर्शकपिशार्दूलोमयूरान्कुक्कुटांस्तथा ॥ १५ ॥ वरा
हवार्ध्रीणसकान्दधिसौवर्चलायुतान् ॥ शल्यान्मृगमयूरांश्चहनूमानन्ववैक्षत ॥१६॥ क्र
करान्विविधाँश्छागाँश्छशकानर्धभक्षितान् ॥ महिषानेकशल्यांश्च छागांश्चकृतनिष्ठि
तान् ॥ १७॥ लेह्यानुच्चावचान्पेयान्भोज्यान्युच्चावचानिच॥तथाम्ललवणोत्तंसैर्विविधै

---

१ वार्ध्रीणस इति पाठः । वार्ध्रीणसः पक्षिविशेषः "कृष्णग्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगम । स वै वार्ध्रीणसःप्रोक्तः" इति विष्णुधर्मोक्तेः । छागविशे-षोवा—"त्रिःपिबंत्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धप्रजापतिम् । वार्ध्रीणसं च तं प्राहुर्याज्ञिकाः श्राद्धकर्मणि ॥" इति स्मृतेः । जलपानसमये यस्य मुखं कर्णौ च जलं स्पृशान्ति स त्रिपिबः ' वार्ध्रीणसः खड्गमृगः' इति हलायुधः । २ दध्ना सौवर्चलेन लवणविशेषेण चायुतान्संस्कृतान् ।

30

रागखांडवैः ॥१८॥ महानूपुरकेयूरैरपविद्धैर्महाधनैः ॥ पानभाजनविक्षिप्तैःफलैश्चविविधैरपि ॥ १९ ॥ कृतपुष्पोपहाराभूरधिकांपुष्यतिश्रियम् ॥ तत्रतत्रचविन्यस्तैःसुश्लिष्टशयनासनैः ॥ २० ॥ पानभूमिर्विनावह्निंप्रदीप्तेवोपलक्ष्यते ॥ बहुप्रकारैर्विविधैर्वरसंस्कारसंस्कृतैः ॥ २१ ॥मांसैःकुशलसंयुक्तैःपानभूमिगतैःपृथक् ॥ दिव्याःप्रसन्नाविविधाःसुराःकृतसुराअपि ॥ २२ ॥ शर्करासवमाध्वीकाःपुष्पासवफलासवाः ॥ वासचूर्णैश्चविविधैर्मृष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ संतता शुशुभेभूमिर्माल्यैश्चबहुसंस्थितैः ॥ हिरण्मयैश्चकलशैर्भाजनैःस्फाटिकैरपि ॥२४ ॥ जांबूनदमयैश्चान्यैःकरकैरभिसंवृता ॥ राजतेषुचकुंभेषुजांबूनदमयेषुच ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठां तथाभूमिंकपिस्तत्रददर्शह ॥ सोऽपश्यच्छातकुंभानि सीधोर्मणिमयानिच ॥ २६ ॥ तानितानिचपूर्णानिभाजनानिमहाकपिः ॥ क्वचिदर्धावशेषाणिक्वचित्पीतान्यशेषतः ॥२७॥ क्वचिन्नैवप्रपीतानिपानानिसददर्शह ॥ क्वचिद्भक्षांश्चविविधान्क्वचित्पानानिभागशः ॥ २८ ॥ क्वचिद

१ " सितामध्वादिमधुरो द्राक्षादाडिमजो रसः । विरलश्चेत्कृतो रागः सांद्रश्चेत्खाण्डवः स्मृतः "। इत्युक्तलक्षणैः ।

न्नावशेषाणिपश्यन्नैवविचचारह ॥ क्वचित्प्रभिन्नैःकरकैःक्वचिदालोडितैर्घटैः॥ ॥२९॥क्व
चित्संपृक्तमाल्यानि जलानि च फलानि च ॥ शयनान्यत्रनारीणां शून्यानि बहुधापु
नः ॥ ३० ॥ परस्परं समाश्लिष्य काश्चित्सुप्तावरांगनाः ॥ काचिच्च वस्त्रमन्यस्याः स्व
पंत्याः परिधाय च ॥ उपगम्याबलासुप्तानिद्रावलपराजिता ॥ ३१ ॥ तासामुछ्वास
वातेनवस्त्रंमाल्यंचगात्रजम् ॥ नात्यर्थंस्पंदतेचित्रंप्राप्यमंदमिवानिलम् ॥ ३२ ॥ चं
दनस्यचशीतस्य सीधोर्मधुरसस्यच ॥ विविधस्यचमाल्यस्यपुष्पस्यविविधस्य च
॥ ३३ ॥ बहुधामारुतस्तस्य गंधंविविधमुद्वहन् ॥ रसानांचंदनानांच धूपानां चैवमू
र्च्छितः ॥३४॥ प्रववौसुरभिर्गंधोविमानेपुष्पकेतदा ॥ श्यामावदातास्तत्रान्याःकाश्चि
त्कृष्णावरांगनाः ॥३५॥ काश्चित्कांचनवर्णांग्यःप्रमदाराक्षसालये॥तासांनिद्रावशत्वा
च्चमदनेनविमूर्च्छितम् ॥३६॥ पद्मिनीनांप्रसुप्तानांरूपमासीद्यथैवहि॥एवंसर्वमशेषेण
रावणांतःपुरं कपिः ॥ ३७ ॥ ददर्शसमहातेजा नददर्शचजानकीम् ॥ ३८ ॥ निरी
क्षमाणश्चततस्ताःस्त्रियःसमहाकपिः॥जगाममहतींशंकांधर्मसाध्वसशंकितः ॥ ३९ ॥

परदारावरोधस्यप्रसुप्तस्यनिरीक्षणम् ॥ इदंखलुममात्यर्थंधर्मलोपंकरिष्यति ॥ ४० ॥
नहिमेपरदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी ॥ अयंचात्रमयादृष्टः परदारपरिग्रहः ॥ ४१ ॥ त
स्यप्रादुरभूच्चिंतापुनरन्यामनास्विनः ॥ निश्चितैकांतचित्तस्य कार्यनिश्चयदर्शिनी ॥
॥ ४२ ॥ कामंदृष्टामयासर्वा विश्वस्तारावणस्त्रियः ॥ नतुमेमनसः किंचिद्वैकृत्यमुप
पद्यते ॥ ४३ ॥ मनोहिहेतुः सर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्तने ॥ शुभाशुभास्ववस्थासुतच्चमेसु
व्यवस्थितम् ॥ ४४ ॥ नान्यत्रहिमयाशक्यावैदेहीपरिमार्गितुम् ॥ स्त्रियोहिस्त्रीषुदृश्यं
तेसदासंपरिमार्गणे ॥ ४५ ॥ यस्यसत्त्वस्ययायोनिस्तस्यांतत्परिमार्ग्यते ॥ नशक्यं
प्रमदानष्टामृगीषुपरिमार्गितुम् ॥ ४६ ॥ तदिदंमार्गितंतावच्छुद्धेनमनसामया ॥ राव
णांतःपुरंसर्वं दृश्यतेनचजानकी ॥ ४७ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनागकन्याश्च वीर्यवान् ॥
अवेक्षमाणोहनुमान्नैवापश्यत जानकीम् ॥ ४८ ॥ तामपश्यन्कपिस्तत्रपश्यंश्चान्यावर
स्त्रियः ॥ अपक्रम्यतदावीरःप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ४९ ॥ सभूयःसर्वतःश्रीमान्मारुतिर्यत्न
माश्रितः ॥ आपानभूमिमुत्सृज्यतांविचेतुंप्रचक्रमे ॥ ५० ॥ इ० श्रीरा० वा० सुं० ए० ॥ ११ ॥

स तस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोलतागृहांश्चित्रगृहान्निशागृहान् ॥ जगामसीतांप्रति
दर्शनोत्सुकोनचैवतांपश्यतिचारुदर्शनाम् ॥ १ ॥ संचिंतयामासततोमहाकपिःप्रिया
मपश्यन्रघुनंदनस्यताम् ॥ ध्रुवंनसीताध्रियतेयथानमेविचिन्वतो दर्शनमेतिमैथिली
॥ २ ॥ साराक्षसानाप्रवरेणबालास्वशीलसंरक्षणतत्परासती ॥ अनेननूनंप्रतिदुष्टकर्म
णा हताभवेदार्यपथेपरेस्थिता ॥ ३ ॥ विरूपरूपाविकृताविवर्चसो महाननादीर्घवि
रूपदर्शनाः ॥ समीक्ष्यताराक्षसराजयोषितोभयाद्विनष्टाजनकेश्वरात्मजा ॥ ४ ॥ सी
तामदृष्ट्वाह्यनवाप्यपौरुषंविहृत्यकालंसहवानरैश्चिरम् ॥ नमेस्तिसुग्रीवसमीपगा ग
तिः सुतीक्ष्णदंडोबलवांश्चवानरः ॥ ५ ॥ दृष्टमंतःपुरं सर्वंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ॥ नसी
तादृश्यतेसाध्वीवृथाजातोममश्रमः ॥ ६ ॥ किंनु मां वानराः सर्वेगतंवक्ष्यंतिसंग
ताः ॥ गत्वातत्रत्वयावीरकिंकृतं तद्वदस्वनः ॥ ७ ॥ अदृष्ट्वाकिंप्रवक्ष्यामितामहंज
नकात्मजाम् ॥ ध्रुवंप्रायमुपाशिष्येकालस्य व्यतिवर्तने ॥ ८ ॥ किंवावक्ष्यतिवृद्धश्च

---

१ ध्रुवं नु सीता म्रियते इति पाठः ।

32

जांबवानंगदश्चसः ॥ गतंपारंसमुद्रस्यवानराश्चसमागताः ॥ ९ ॥ अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परंसुखम् ॥ भूयस्तत्रविचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ १० ॥ अनिर्वेदोहिसततंसर्वार्थेषुप्रवर्तकः ॥ करोतिसफलंजंतोः कर्मयच्चकरोतिसः ॥ ११ ॥ तस्मादनिर्वेदकरंयत्नंचेष्टेऽहमुत्तमम् ॥ अदृष्टांश्चविचेष्यामिदेशान्रावणपालितान् ॥ १२ ॥ आपानशालाविचितास्तथापुष्पगृहाणिच ॥ चित्रशालाश्चविचिताभूयःक्रीडागृहाणिच ॥ १३ ॥ निष्कुटांतररथ्याश्चविमानानिचसर्वशः ॥ इतिसंचिंत्यभूयोपिविचेतुमुपचक्रमे ॥१४॥ भूमिगृहां[1]श्चैत्यगृहान्[2]गृहातिगृहकानपि[3] ॥उत्पतन्निपतंश्चापितिष्ठन्गच्छन्पुनः क्वचित् ॥१५॥ अपावृण्वंश्चद्वाराणिकपाटान्यवघट्टयन् ॥प्रविशन्निष्पतंश्चापिप्रपतन्नुत्पतन्निव ॥१६॥ सर्वमप्यवकाशंसविचचारमहाकपिः॥चतुरंगुलमात्रोपिनावकाशःसविद्यते॥१७॥रावणांतःपुरेतस्मिन्यंकपिर्नजगामसः॥प्राकारांतरवीथ्यश्चवैदिकाश्चैत्यसंश्रयाः॥श्वभ्राश्चपुष्करिण्यश्चसर्वंतेनावलोकितम्॥१८॥राक्षस्योविविधाकाराविरूपावि

१ भूविलगृहानित्यर्थः । २ गृहोपरिगृहा इति कतकः । ३ गृहानतीत्यानतिदूरे स्वैरविहारार्थं निर्मितगृहा इति तीर्थः ।

कृतास्तथा ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनतुसाजनकात्मजा॥१९॥रूपेणाप्रतिमालोकेपराविद्या
धरस्त्रियः॥दृष्टाहनूमतातत्रनतुराघवनंदिनी॥२०॥नागकन्यावरारोहाःपूर्णचंद्रनिभान
नाः ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥२१॥ प्रमथ्यराक्षसेंद्रेणनागकन्याबलाद्धृ
ता ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनसाजनकनंदिनी २२ सोपश्यंस्तांमहाबाहुःपश्यंश्चान्यावरस्त्रि
यः॥विषसादमहाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः॥२३॥उद्योगंवानरेंद्राणांप्लवनंसागरस्य च
व्यर्थंवीक्ष्यानिलसुताश्चिंतांपुनरुपागतः ॥ २४ ॥ अवतीर्यविमानाच्चहनूमान्मारुतात्म
जः॥चिंतामुपजगामाथशोकोपहतचेतनः ॥२५॥ इ०श्रीम०वा०सुं०द्वा० सर्गः १२ ॥
विमानात्तुससंक्रम्यप्राकारंहरियूथपः ॥ हनूमान्वेगवानासीद्यथाविद्युद्घनांतरे ॥ १ ॥
संपरिक्रम्यहनुमान्रावणस्यनिवेशनान् ॥ अदृष्ट्वाजानकींसीतामब्रवीद्वचनंकपिः॥२॥
भूयिष्ठंलोलितालंकारामस्यचरताप्रियम् ॥ नहिपश्यामिवैदेहींसीतांसर्वांगशोभना
म् ॥ ३ ॥ पल्वलानितटाकानिसरांसिसरितस्तथा ॥ नद्योऽनूपवनांताश्चदुर्गाश्चधरणी
धराः ॥ ४ ॥ लोलितावसुधासर्वानचपश्यामिजानकीम् ॥ इहसंपातिनासीता

रावणस्यनिवेशने ॥ ५ ॥ आख्यातागृध्रराजेननचसादृश्यतेतुकिम् ॥ किंतुसीताथवैदे
हीमैथिलीजनकात्मजा ॥ उपतिष्ठेतविवशारावणेनहृताबलात् ॥ ६ ॥ क्षिप्रमुत्पततो
मन्येसीतामादायरक्षसः ॥ बिभ्यतोरामबाणानामंतरापतिताभवेत् ॥ ७ ॥ अथवा
ह्रियमाणायाः पथिसिद्धनिषेविते ॥ मन्येपतितमार्यायाहृदयंप्रेक्ष्यसागरम् ॥ ८ ॥ रा
वणस्योरुवेगेनभुजाभ्यांपीडितेनच ॥ तयामन्येविशालाक्ष्यात्यक्तंजीवितमार्यया ॥
॥ ९ ॥ उपर्युपरिसानूनंसागरंक्रमतस्तदा ॥ विचेष्टमानापतितासमुद्रेजनकात्मजा
॥ १० ॥ आंहोक्षुद्रेणचानेनरक्षंतीशीलमात्मनः ॥ अबंधुर्भक्षितासीतारावणेनतप
स्विनी ॥ ११ ॥अथवाराक्षसेंद्रस्यपत्नीभिरसितेक्षणा ॥ अदुष्टादुष्टभावाभिर्भक्षितासा
भविष्यति ॥ १२ ॥ "³संपूर्णचंद्रप्रतिमंपद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥रामस्यध्यायतीवक्रंपंचत्वं
कृपणागता ॥ १३ ॥ हारामलक्ष्मणेत्येवंहायोध्येतिचभामिनी ॥ विलप्यबहुवै
देहीन्यस्तदेहाभविष्यति" ॥ १४ ॥ अथवानिहितामन्येरावणस्यनिवेशने ॥ भृशं

---

१ रावणं दुष्टचारिणम् इति पाठः । २ अहो इति पाठः । ३ इदं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमितिकतकः ।

लालप्यतेबालापंजरस्थेवसारिका॥१५॥जनकस्यकुलेजातारामपत्नीसुमध्यमा॥कथ
मुत्पलपत्राक्षी रावणस्यवशंव्रजेत् ॥ १६ ॥ विनष्टावाप्रणष्टावामृतावाजनकात्मजा॥
रामस्यप्रियभार्यस्यननिवेदयितुंक्षमम् ॥ १७ ॥ निवेद्यमानेदोषः स्या।द्दोषः स्यादनि
वेदने ॥ कथंनुखलुकर्तव्यंविषमंप्रतिभातिमे ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येप्राप्तका
लक्षमंचकिम् ॥ भवेदितिमतिंभूयोहनुमान्प्रविचारयन् ॥ १९ ॥ यदिसीतामदृष्ट्वा
हंवानरेंद्रपुरीमितः ॥ गमिष्यामिततः कोमेपुरुषार्थोभविष्यति ॥ २० ॥ ममेदंलं
घनंव्यर्थंसागरस्यभविष्यति ॥ प्रवेशश्चैवलंकाया राक्षसानांचदर्शनम् ॥ २१ ॥ किं
वावक्ष्यतिसुग्रीवो हरयोवापिसंगताः ॥ किष्किंधामनुसंप्राप्तं तौवादशरथात्मजौ ॥
॥ २२ ॥ गत्वातुयदिकाकुत्स्थंवक्ष्यामिपरुषंवचः ॥ नदृष्टेतिमयासीताततस्त्यक्ष्य
तिजीवितम् ॥ २३ ॥ परुषंदारुणंतीक्ष्णं क्रूरमिंद्रियतापनम् ॥ सीतानिमित्तंदुर्वाक्यं
श्रुत्वासनभविष्यति ॥ २४ ॥ तंतुकृच्छ्रगतंदृष्ट्वापंचत्वगतमानसम् ॥ भृशानुरक्तमेधा

---

१ लालप्येतेत्यर्थः । २ दृश्यदेशे माययाऽदर्शनं विनाशः । अदृश्यदेशेऽवस्थानं प्रणाशः इति तीर्थः ।

वी नभविष्यतिलक्ष्मणः ॥ २५ ॥ विनष्टौभ्रातरौश्रुत्वाभरतोपिमरिष्यति ॥ भरतंच
मृतंदृष्ट्वाशत्रुघ्नोनभविष्यति ॥ २६ ॥ पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथनभविष्यंतिमातरः ॥ कौ
सल्याचसुमित्राचकैकेयीचनसंशयः ॥ २७ ॥ कृतज्ञः सत्यसंधश्चसुग्रीवः प्लवगाधि
पः ॥ रामंतथागतंदृष्ट्वाततस्त्यक्ष्यतिजीवितम् ॥ २८ ॥ दुर्मनाव्यथितादीनानिरानंदा
तपस्विनी ॥ पीडिताभर्तृशोकेनरुमात्यक्ष्यतिजीवितम्॥ २९ ॥ वालिजेनतुदुःखेनपी
डिताशोककर्शिता ॥ पंचत्वमागतेराज्ञितारापिनभविष्यति ॥ ३० ॥ मातापित्रोर्विना
शेनसुग्रीवव्यसनेनच ॥ कुमारोऽप्यंगदस्तस्माद्विजहिष्यतिजीवितम् ॥३१॥ भर्तृजेन
तुदुःखेनअभिभूतावनौकसः ॥ शिरांस्यभिहनिष्यंतितलैर्मुष्टिभिरेवच ॥३२ ॥ सांत्वे
नानुप्रदानेनमानेनचयशस्विना॥लालिताःकपिनाथेनप्राणांस्त्यक्ष्यंतिवानराः ॥३३॥
नवनेषुनशैलेषुननिरोधेषुवापुनः ॥ क्रीडामनुभविष्यंतिसमेत्यकपिकुंजराः ॥ ३४ ॥
सपुत्रदाराः सामात्याभर्तृव्यसनपीडिताः ॥ शैलाग्रेभ्यः पतिष्यंतिसमेषुविषमेषुच॥
॥ ३५ ॥ विषमुद्बंधनंवापिप्रवेशंज्वलनस्यवा ॥ उपवासमथोशस्त्रंप्रचरिष्यंतिवान

रा: ॥ ३६ ॥ घोरमारोदनंमन्येगतेमयिभविष्यति ॥ इक्ष्वाकुकुलनाशश्चनाशश्चैव
वनौकसाम् ॥ ३७ ॥ सोहंनैवगमिष्यामिकिष्किंधांनगरीमितः ॥ नहिशक्ष्याम्यहंद्र
ष्टुंसुग्रीवंमैथिलींविना ॥ ३८ ॥ मय्यगच्छतिचेहस्थेधर्मात्मानौमहारथौ ॥ आशयातौ
धरिष्येतेवानराश्चतरस्विनः ॥ ३९ ॥ हस्तादानोमुखादानोनियतोवृक्षमूलिकः ॥वानप्र
स्थोभविष्यामिअदृष्ट्वाजनकात्मजाम्॥४० ॥सागरानूपजेदेशेबहुमूलफलोदके॥चिंतिं
कृत्वाप्रवेक्ष्यामिसमिद्धमरणीसुतम्॥४१॥ उपविष्टस्यवासम्यग्लिंगिनंसाधयिष्यतः॥
शरीरंभक्षयिष्यंतिवायसाःश्वापदानिच ॥४२॥ इदंमहर्षिभिर्दृष्टंनिर्याणमितिमेमतिः॥
सम्यगापःप्रवेक्ष्यामिनचेत्पश्यामिजानकीम् ॥४३॥ सुजातमूलासुभगाकीर्तिमालाय
शस्विनी ॥ प्रभग्नाचिररात्रायममसीतामपश्यतः४४ तापसोवाभविष्यामिनियतोवृक्ष
मूलिकः॥नेतःप्रतिगमिष्यामितामदृष्ट्वासितेक्षणाम् ४५ यदीतःप्रतिगच्छामिसीताम
नधिगम्यताम्॥अंगदःसहितःसर्वैर्वानरैर्नभविष्यति ॥४६॥ विनाशेबहवोदोषाजीवन्प्रा

१ चिंतिं चैतन्यमिति तदर्थः । २ लिंगिनीं इति पाठः । ३ चिररात्रीयं इति पाठः । ४ जपकाषायादिचिह्नो यतिः ।

३५

प्नोति भद्रकम् ॥ तस्मात्प्राणान्धरिष्यामिध्रुवोजीवंतिसंगमः ॥ ४७ ॥ एवंबहुविधंदुः
खंमनसाधारयन्बहु ॥ नाध्यगच्छत्तदापारंशोकस्यकपिकुंजरः ॥ ४८ ॥ ततोविक्र
ममासाद्यधैर्यवान्कपिकुंजरः ॥ रावणंवावधिष्यामिदशग्रीवंमहाबलम् ॥ ४९ ॥ काम
मस्तुहृता सीताप्रत्याचीर्णंभविष्यति ॥ अथवैनंसमुत्क्षिप्यउपर्युपरिसागरम् ॥५० ॥
रामायोपहरिष्यामिपशुंपशुपतेरिव॥इतिचिंतांसमापन्नःसीतामनधिगम्यताम् ॥५१॥
ध्यानशोकपरीतात्माचिंतयामासवानरः ॥ ५२ ॥ यावत्सीतांहिपश्यामिरामपत्नींय
शस्विनीम् ॥ तावदेतांपुरींलंकांविचिनोमिपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ संपातिवचनाच्चापिरामं
यद्यानयाम्यहम् ॥ अपश्यन्राघवोभार्यांनिर्दहेत्सर्ववानरान् ॥ ५४॥ इहवैनियताहारो
वत्स्यामिनियतेंद्रियः ॥ नमत्कृतेविनश्येयुःसर्वेतेनरवानराः ॥ ५५ ॥ अशोकवनिका
चापिमहतीयंमहाद्रुमा ॥ इमामधिगमिष्यामिनहीयंविचितामया ॥ ५६॥ वसून्रुद्रां
स्तथादित्यानश्विनौमरुतोपिच ॥ नमस्कृत्वागमिष्यामिरक्षसांशोकवर्धनः ॥ ५७ ॥

१ जीवितसंगमः इति पाठः ।

जित्वातुराक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनंदिनी ॥ संप्रदास्यामिरामाययथासिद्धिंतपस्विने ॥ ५८ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाचिंताविग्रथितेंद्रियः ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ५९ ॥ नमोस्तुरामायसलक्ष्मणायदे॑व्यैच तस्यै जनकात्मजायै ॥ नमोस्तुरुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमोस्तुचंद्राग्निमरुद्गणेभ्यः ॥ ६० ॥ स तेभ्यस्तु नमस्कृत्वासुग्रीवाय च मारुतिः ॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यसोऽशोकवनिकांगतः ॥ ६१ ॥ सगत्वामनसापूर्वमशोकवनिकांशुभाम् ॥ उत्तरंचिंतयामासवानरोमारुतात्मजः ॥ ६२ ॥ ध्रुवंतुरक्षोबहुला भविष्यतिवनाकुला ॥ अशोकवनिकापुण्यांसर्वसंस्कारसंस्कृता ॥ ६३ ॥ रक्षिणश्चात्रविहितानूनंरक्षंतिपादपान् ॥ भगवानपिविश्वात्मातानिक्षोभंप्रवायति ॥ ६४ ॥ संक्षिप्तोयं मयात्माचरामार्थेरावणस्यच ॥ सिद्धिं दिशंतुमेसर्वेदेवाःसर्षिगणास्त्विह ॥ ६५ ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान् देवाश्चैव तपस्विनः ॥ सिद्धिमग्निश्च वायुश्च पुरुहूतश्च वज्रभृत् ॥ ६६ ॥ वरुणः पाशहस्तश्च सोमादित्यौ तथैव च ॥ अश्विनौ च महात्मानौ मरुतःसर्व एवच ॥

---

१ प्रति इति पाठः । २ चिन्त्या इति पाठः ।

॥ ६७ ॥ सिद्धिं सर्वाणि भूतानि भूतानांचैवयःप्रभुः ॥ दास्यंतिममयेचान्येप्यदृष्टाः पथिगोचराः ॥ ६८ ॥ तदुन्नसंपाण्डुरदंतमव्रणंशुचिस्मितंपद्मपलाशलोचनम् ॥द्रक्ष्येक दार्यावदनंकदान्वहंप्रसन्नताराधिपतुल्यवर्चसम् ॥ ६९॥ क्षुद्रेणहीनेन नृशंसमूर्तिनासु दारुणालंकृतवेषधारिणा ॥ बलाभिभूता ह्यबला तपस्विनी कथं नु मे दृष्टिपथेद्यसाभ वेत् ॥७०॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आदि० सुन्दरकांडे त्रयोदशःसर्गः ॥१३॥

स मुहूर्तमिवध्यात्वा मनसाचाधिगम्य ताम् ॥ अवप्लुतोमहातेजाः प्राकारं तस्य वेश्म नः ॥ १ ॥ सतु संहृष्टसर्वांगः प्राकारस्थो महाकपिः ॥ पुष्पिताग्रान्वसंतादौ ददर्श विवि धान्द्रुमान् ॥२॥ सालानशोकान्भव्यांश्च चंपकांश्च सुपुष्पितान् ॥उद्दालकान्नागवृक्षांश्चू तान्कपिमुखानपि ॥३॥ तथाम्रवणसंपन्नाँल्लताशतसमन्वितान् ॥ ज्यामुक्तइव नाराचः पुप्लुवे वृक्षवाटिकाम् ॥ ४ ॥ सप्रविश्यविचित्रांतांविहगैरभिनादिताम् ॥ राजतैःकांचनै श्चैवपादपैःसर्वतोवृताम् ॥ ५ ॥ विहगैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननाम् ॥ उदितादित्य संकाशां ददर्शहनुमान्बली ॥ ६ ॥ वृतैर्नानाविधैर्वृक्षैःपुष्पोपगफलोपगैः ॥ कोकिलैर्भृंग

राजैश्चमत्तैर्नित्यनिषेविताम् ॥७॥ प्रहृष्टमनुजांकालेमृगपक्षिमदाकुलाम् ॥ मत्तबर्हि
णसंघुष्टांनानाद्विजगणायुताम् ॥८॥मार्गमाणोवरारोहांराजपुत्रीमनिंदिताम् ॥सुखप्रसु
प्तान्विहगान्बोधयामासवानरः ॥ ९ ॥ उत्पतद्भिर्द्विजगणैः पक्षैर्वातैः समाहताः ॥अने
कवर्णाविविधा मुमुचुःपुष्पवृष्टयः ॥१०॥ पुष्पावकीर्णःशुशुभेहनूमान्मारुतात्मजः ॥
अशोकवनिकामध्ये यथापुष्पमयोगिरिः ॥ ११ ॥ दिशः सर्वाभिधावंतं वृक्षखंडग
तंकपिम् ॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिवसंत इति मेनिरे ॥ १२ ॥ वृक्षेभ्यःपतितैः पुष्पैरवकी
र्णापृथग्विधैः ॥ रराज वसुधा तत्रप्रमदेवविभूषिता ॥ १३ ॥ तरस्विनातेतरवस्तरसा
बहुकंपिताः ॥ कुसुमानिविचित्राणिससृजुः कपिना तदा ॥ १४ ॥ निर्धूतपत्रशिखराः
शीर्णपुष्पफलद्रुमाः ॥ निक्षिप्तवस्त्राभरणा धूर्ताइवपराजिताः ॥ १५ ॥ हनूमतावेगवता
कंपितास्तेनगोत्तमाः ॥ पुष्पपत्रफलान्याशु मुमुचुः फलशालिनः ॥ १६ ॥ विहंगसंघै
र्हीनास्तेस्कंधमात्राश्रयाद्रुमाः ॥ बभूवुरगमाः सर्वेमारुतेनविनिर्धुताः ॥ १७ ॥ विधूत
केशी युवतिर्यथा मृदितवर्णका ॥ निपीतशुभदंतोष्ठी नखैर्दंतैश्च विक्षता ॥१८॥ तथा

लांगूहस्तैस्तुचरणाभ्यांचमर्दिता ॥ तथैवांशोकवनिका प्रभग्नवनपादपा ॥१९॥ महा
लतानां दामानिव्यधमत्तरसा कपिः ॥ यथाप्रावृषि वेगेनमेघजालानिमारुतः ॥ २० ॥
सतत्रमणिभूमीश्चराजतीश्चमनोरमाः ॥ तथाकांचनभूमीश्चविचरन्ददृशेकपिः ॥२१॥
वापीश्चविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा॥महार्हैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः ॥२२॥
मुक्ताप्रवालसिकताःस्फटिकांतरकुट्टिमाः॥कांचनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः॥
॥२३ बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः॥ नत्यूहरुतसंघुष्टाहंसाःसारसनादिताः
॥ २४ ॥ दीर्घाभिर्द्रुमयुक्ताभिः सरिद्भिश्च समंततः ॥ अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरु
पसंस्कृताः ॥ २५ ॥ लताशतैरवतताः संतानकुसुमावृताः ॥ नानागुल्मावृतवनाः कर
वीरकृतांतराः ॥२६॥ ततोंबुधरसंकाशंप्रवृद्धशिखरंगिरिम् ॥ विचित्रकूटंकूटैश्चसर्वतः
परिवारितम् ॥२७॥ शिलागृहैरवततंनानावृक्षसमावृतम्॥ददर्शकपिशार्दूलोरम्यंजग
तिपर्वतम् ॥ २८ ॥ ददर्शचनगात्तस्मान्नदींनिपतितांकपिः ॥ अंकादिवसमुत्पत्यप्रिय

१ वभूवा शोकवनिकेतिपाठः । २ नत्यूहाः दात्यूहाः ।

स्य पतितां प्रियाम् ॥ २९ ॥ जलेन पतिताग्रैश्च पादपैरुपशोभिताम् ॥ वार्यमाणामिव क्रुद्धां प्रमदां प्रियबंधुभिः ॥३०॥ पुनरावृत्ततोयां च ददर्श स महाकपिः ॥ प्रसन्नामिवकां तस्य कांतां पुनरुपस्थिताम्॥ ३१॥ तस्या दूरात्सपद्मिन्यो नानाद्विजगणायुताः ॥ ददर्श कपिशार्दूलो हनूमान्मारुतात्मजः ॥३२॥ कृत्रिमां दीर्घिकांचापिपूर्णां शीतनवारिणा॥ मणिप्रवरसोपानांमुक्तासिकतशोभिताम् ॥ ३३ ॥ विविधैर्मृगसंघैश्च विचित्रांचित्रकाननाम् ॥ प्रासादैःसुमहद्भिश्चनिर्मितैर्विश्वकर्मणा ॥३४॥ काननैःकृत्रिमैश्चापि सर्वतःसमलंकृताम् ॥ ये केचित्पादपास्तत्र पुष्पोपगफलोपगाः॥३५॥ सच्छत्राःसवितर्दीकाःसर्वे सौवर्णवेदिकाः ॥ लताप्रतानैर्बहुभिःपर्णैश्च बहुभिर्वृताम् ॥३६॥ कांचनीं शिंशपामेकां ददर्श स महाकपिः॥ वृतांहेममयीभिस्तुवेदिकाभिःसमंततः॥३७॥सोपश्यद्भूमिभागांश्च नगप्रस्रवणानि च ॥ सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्श शिखिसन्निभान् ॥ ३८ ॥ तेषां द्रुमाणां प्रभया मेरोरिव दिवाकरः॥ अमन्यत तदा वीरः कांचनोस्मीति सर्वतः ॥ ३९ ॥ तान्कांचनान्वृक्षगणान्मारुतेनप्रकंपितान्॥किंकिणीशतनिर्घोषान्दृष्ट्वाविस्मयमागमत्॥

30

॥ ४० ॥ सुपुष्पिताग्रान्रुचिरांस्तरुणांकुरपल्लवान् ॥ तामारुह्य महावेगः शिंशपां पर्णसंवृताम् ॥ ४१ ॥ इतो द्रक्ष्यामि वैदेहीं रामदर्शनलालसाम् ॥ इतश्चेतश्च दुःखार्तां संपतंतीं यदृच्छया ॥४२॥ अशोकवनिका चेयं दृढं रम्या दुरात्मनः ॥ चंदनैश्चंपकैश्चापि बकुलैश्च विभूषिता ॥ ४३ ॥ इयं च नलिनी रम्या द्विजसंघनिषेविता ॥ इमां सा राजमहिषी नूनमेष्यति जानकी ॥४४॥ सा रामा राजमहिषी राघवस्य प्रिया सदा ॥ वनसंचारकुशला ध्रुवमेष्यति जानकी ॥ ४५ ॥ अथवा मृगशावाक्षी वनस्यास्य विचक्षणा ॥ वनमेष्यति साद्येह रामचिंतासुकर्शिता ॥ ४६ ॥ रामशोकाभिसंतप्ता सा देवी वामलोचना ॥ वनवासरता नित्यमेष्यते वनचारिणी ॥ ४७ ॥ वनेचराणां सततं नूनं स्पृहयते पुरा ॥ रामस्य दयिता भार्या जनकस्य सुता सती ॥ ४८ ॥ संध्याकालमनाः श्यामा ध्रुवमेष्यति जानकी ॥ नदीं चेमां शुभजलां संध्यार्थे वरवर्णिनी ॥४९॥ तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिका शुभा ॥ शुभायाः पार्थिवेंद्रस्य पत्नी रामस्य संमता ॥ ५० ॥ यदि जीववति सा देवी ताराधिपनिभानना ॥ आगमिष्यति सावश्यमिमां शीतजलां नदीम् ॥५१॥

एवंतुगत्वाहनुमान्महात्माप्रतीक्षमाणोमनुजेंद्रपत्नीम् ॥ अवेक्षमाणश्चददर्शसर्वंस
पुष्पितेपर्णघनेनिलीनः ॥ ५२ ॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० आ० सुं० चतुर्दशःसर्गः ॥१४॥
सवीक्षमाणस्तत्रस्थोमार्गमाणश्चमैथिलीम् ॥ अवेक्षमाणश्चमहींसर्वांतामन्ववैक्षत ॥
॥१॥ संतानकलताभिश्चपादपैरुपशोभिताम् ॥ दिव्यगंधरसोपेतांसर्वतःसमलंकृताम्
॥ २ ॥ तांसनंदनसंकाशांमृगपक्षिभिरावृताम् ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधांकोकिलाकुलनिः
स्वनाम् ॥३॥ कांचनोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभिताम्॥ बह्वासनकुथोपेतांबहुभूमि
गृहायुताम् ॥ ४ ॥ सर्वर्तुकुसुमैरम्यैः फलवद्भिश्चपादपैः ॥ पुष्पितानामशोकानांश्रिया
सूर्योदयप्रभाम्॥५॥प्रदीप्तामिवतत्रस्थोमारुतिःसमुदैक्षत ॥निष्पत्रशाखांविहगैःक्रिय
माणामिवासकृत्॥६॥विनिष्पतद्भिः शतशश्चित्रैःपुष्पावतंसकैः॥समूलपुष्परजितैरशो
कैःशोकनाशनैः॥७ ॥ पुष्पभारातिभारैश्चस्पृशद्भिरिवमेदिनीम्॥कर्णिकारैःकुसुमितैः
किंशुकैश्चसुपुष्पितैः ॥ ८ ॥ सदेशः प्रभयातेषांप्रदीप्तइवसर्वतः ॥ पुन्नागाःसप्तपर्णाश्च
चंपकोद्दालकास्तथा ॥ ९ ॥ विवृद्धमूलाबहवःशोभंतेस्मसुपुष्पिताः ॥ शातकुंभनिभाः

37

केचित्केचिदग्निशिखाप्रभाः ॥१०॥ नीलांजननिभाःकेचित्तत्राशोकाःसहस्रशः॥नंदनं विबुधोद्यानंचित्रंचैत्ररथंयथा ॥ ११ ॥ अतिवृत्तमिवाचिंत्यंदिव्यंरम्यंश्रियायुतम् ॥ द्वितीयमिवचाकाशंपुष्पज्योतिर्गणायुतम् ॥ १२ ॥ पुष्परत्नशतैश्चित्रंपंचमंसागरंयथा सर्वर्तुपुष्पैर्निचितं पादपैर्मधुगंधिभिः ॥ १३ ॥नानानिनादैरुद्यानंरम्यंमृगगणद्विजैः॥ अनेकगंधप्रवहंपुण्यगंधंमनोहरम् ॥ १४॥ शैलेंद्रमिवगंधाढ्यंद्वितीयंगंधमादनम् ॥अशोकवनिकायांतुतस्यांवानरपुंगवः ॥ १५ ॥ सददर्शाविदूरस्थंचैत्यप्रासादमूर्जितम्॥ मध्येस्तंभसहस्रेणस्थितंकैलासपांडुरम्॥१६॥प्रवालकृतसोपानंतप्तकांचनवेदिकम् ॥ मुष्णंतमिवचक्षूंषिद्योतमानमिवश्रिया॥१७॥निर्मलंप्रांशुभावत्वादुल्लिखंतमिवांबरम्। ततोमलिनसंवीताराक्षसीभिः समावृताम् ॥ १८ ॥ उपवासकृशांदीनांनिःश्वसंतींपुनः पुनः ॥ ददर्शशुक्लपक्षादौचंद्ररेखामिवामलाम्॥१९॥मंदप्रख्यायमानेनरूपेणरुचिरप्रभाम् ॥ पिनद्धां धूमजालेनशिखामिव विभावसोः ॥ २० ॥ पीतेनैकेनसंवीतां क्लिष्टेनोत्त

---

१ एवमुक्त्याऽशोकानामनेकवर्णपुष्पवत्त्वं सूचितम् । २ चैत्यं वर्तुलाकारत्वाद्बुद्धायतनमिव प्रासादम् ।

मवासस॥सपंकामनलंकारांविपद्मामिवपद्मिनीम् ॥२१॥ पीडितांदुःखसंतप्तांपरिक्षीणांतपस्विनीम् ॥ ग्रहेणांगारकेणेवपीडितामिवरोहिणीम् ॥ २२ ॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांकृशामनशनेनच ॥शोकध्यानपरांदीनांनित्यदुःखपरायणाम्॥२३॥प्रियंजनमपश्यंतींपश्यन्तींराक्षसीगणम् ॥स्वगणेनमृगींहीनाश्वगणेनावृतामिव ॥ २४ ॥ नीलनागाभयावेण्याजघनंगतयैकया॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामहीमिव ॥ २५॥सुखार्हांदुःखसंतप्तांव्यसनानामकोविदाम् ॥ तांविलोक्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशाम्॥२६॥तर्कयामाससीतेतिकारणैरुपपादिभिः॥ ह्रियमाणातदा तेनरक्षसाकामरूपिणा॥२७॥यथारूपा हि दृष्टासातथारूपेयमंगना ॥ पूर्णचंद्राननां सुभ्रूंचारुवृत्तपयोधराम् ॥२८॥ कुर्वंतींप्रभयादेवींसर्वा वितिमिरा दिशः ॥ तांनीलकंठीं बिंबोष्ठींसुमध्यांसुप्रतिष्ठिताम् ॥२९॥ सीतांपद्मपलाशाक्षींमन्मथस्यरतिंयथा॥ इष्टांसर्वस्यजगतः पूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ ३० ॥ भूमौसुतनुमासीनां नियतामिवतापसीम् ॥ निःश्वासबहुलांभीरुंभुजगेंद्रवधूमिव ॥३१॥ शोकजालेनमहताविततेननराजतीम् ॥ संसक्तांधूमजालेन शिखामिव

४६

विभावसोः॥३२॥तांस्मृतीमिवसंदिग्धामृद्धिंनिपतितामिव ॥ विहतामिव च श्रद्धामा
शांप्रतिहतामिव ॥ ३३ ॥ सोपसर्गां यथासिद्धिंबुद्धिंसकलुषामिव ॥ अभूतेनापवादेन
कीर्तिंनिपतितामिव ॥३४॥ रामोपरोधव्यथितांरक्षोगणनिपीडिताम् ॥ अबलांमृगशा
वाक्षीं वीक्ष्यमाणांततस्ततः ॥ ३५ ॥ बाष्पांबुपरिपूर्णेनकृष्णवक्राक्षिपक्ष्मणा ॥वदनेना
प्रसन्नेननिःश्वसंतींपुनः पुनः ॥ ३६ ॥ मलपंकधरांदीनांमंडनार्हाममंडिताम् ॥ प्रभांन
क्षत्रराजस्यकालमेघैरिवावृताम् ॥ ३७॥ तस्यसंदिदिहेबुद्धिस्तथासीतांनिरीक्ष्यच ॥
आम्नायानामयोगेनविद्यांप्रशिथिलामिव ॥३८॥ दुःखेनबुबुधेसीतांहनूमाननलंकृताम्
संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थांतरं गताम् ॥ ३९ ॥ तांसमीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीम
निंदिताम् ॥ तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ॥ ४० ॥ वैदेह्या यानि चांगेषु तदा
रामोन्वकीर्तयत् ॥ तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत् ॥ ४१ ॥ सुकृतौ कर्णवे
ष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ ॥ मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ॥४२॥ श्या

१ शाखाशोभिनि इति पाठः तीर्थसंमतः सचोत्तरपद्यस्थाविपर्यवैरस्यान्न सुष्ठु ।

मानिचिरयुक्तत्वात्तथासंस्थानवंतिच ॥ तान्येवैतानिमन्येहंयानिरामोन्वकीर्तयत् ॥
॥ ४३ ॥ तत्रयान्यवहीनानि तानीमानिनसंशयः ॥ ४४ ॥ पीतंकनकपट्टाभं स्रस्तंत
द्वसनंशुभम् ॥ उत्तरीयंनगासक्तं तदादृष्टंप्लवंगमैः ॥ ४५ ॥ भूषणानि च मुख्यानिदृ
ष्टानिधरणीतले ॥ अनयैवापविद्धानिस्वनवंतिमहांतिच ॥ ४६ ॥ इदंचिरगृहीतत्वाद्व
सनंक्लिष्टवत्तरम् ॥ तथाप्यनूनंतद्वर्णंतथाश्रीमद्यथेतरत् ॥ ४७ ॥ इयंकनकवर्णांगी
रामस्यमहिषीप्रिया ॥ प्रणष्टापिसतीयस्यमनसोनप्रणश्यति ॥ ४८ ॥ इयं सा यत्कृ
तेरामश्चतुर्भिरिहतप्यते ॥ कारुण्येनानृशंस्येन शोकेनमदनेनच ॥ ४९ ॥ स्त्रीप्रणष्टे
तिकारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः ॥ पत्नीनष्टेतिशोकेनप्रियेतिमदनेनच ॥ ५० ॥ त
स्यादेव्यायथारूपमंगप्रत्यंगसौष्ठवम् ॥ रामस्यचयथारूपंतस्येयमसितेक्षणा ॥ ५१ ॥
अस्यादेव्यामनस्तस्मिंस्तस्यचास्यांप्रतिष्ठितम् ॥ तेनेयंसचधर्मात्मा मुहूर्तमपिजी
वति ॥ ५२ ॥ दुष्करंकृतवान्रामोहीनोयदनयाप्रभुः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेना

१ तान्यहंनोपलक्षये इति पाठः। २ अतिसामर्थ्यसत्त्वात्साधारणजनसाध्यमानंजीवधारणम् । अन्येन प्राकृतेन प्रियवनितावियुक्तेन नरेण देहधारणस्य दुष्करत्वात्।

वसीदति ॥ ५३ ॥ एवंसीतांतथादृष्ट्वाहृष्टः पवनसंभवः ॥ जगाममनसारामंप्रशशंस च तं प्रभुम् ॥ ५४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी० आदिकाव्येसुन्दरकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ प्रशस्यतुप्रशस्तव्यांसीतांतांहरिपुंगवः ॥ गुणाभिरामंरामंचपुनश्चिंतापरोऽभवत् ॥१॥समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ सीतामाश्रित्यतेजस्वीहनूमान्विललापह ॥ २ ॥ मान्यागुरुविनीतस्यलक्ष्मणस्यगुरुप्रिया ॥ यदिसीताहिदुःखार्ताकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ३ ॥ रामस्यव्यवसायज्ञालक्ष्मणस्यचधीमतः ॥ नात्यर्थंक्षुभ्यतेदेवीगंगेवजलदागमे ॥ ४ ॥ तुल्यशीलवयोवृत्तांतुल्याभिजनलक्षणाम् ॥ राघवोर्हतिवैदेहींतंचेयमसितेक्षणा॥५॥ तांदृष्ट्वानवहेमाभांलोककान्तामिवश्रियम् ॥ जगाममनसारामंवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्या हेतोर्विशालाक्ष्याहतोवाली महाबलः ॥ रावणप्रतिमोवीर्येकबंधश्चनिपातितः ॥ ७॥ विराधश्चहतःसंख्येराक्षसोभीमविक्रमः ॥ वनेरामेणविक्रम्य महेंद्रेणेवशंबरः ॥ ८ ॥ चतुर्दशसहस्राणि रक्षसांभीमकर्मणाम् ॥ निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ॥ ९ ॥ खरश्च निहतः संख्ये त्रिशिराश्चनिपा

तितः ॥ दूषणश्च महातेजा रामेण विदितात्मना ॥ १० ॥ ऐश्वर्यं वानराणां च दुर्लभं वालिपालितम् ॥ अस्यानिमित्तेसुग्रीवःप्राप्तवाँल्लोकविश्रुतः ॥ ११ ॥ सागरश्चमयाक्रांतः श्रीमान्नदनदीपतिः ॥ अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या पुरी चेयं निरीक्षिता ॥ १२ ॥ यदि रामः समुद्रांतां मेदिनीं परिवर्तयेत् ॥ अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे मतिः ॥ १३ ॥ राज्यं वा त्रिषु लोकेषु सीता वा जनकात्मजा ॥ त्रैलोक्यराज्यं सकलं सीताया नाप्नुयात्कलाम् ॥ १४ ॥ इयं साधर्मशीलस्यजनकस्यमहात्मनः ॥ सुता मैथिलराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता ॥ १५ ॥ उत्थिता मेदिनीं भित्त्वा क्षेत्रे हलमुखक्षते ॥ पद्मरेणुनिभैःकीर्णाशुभैःकेदारपांसुभिः ॥ १६ ॥ विक्रांतस्यार्यशीलस्यसंयुगेष्वनिवर्तिनः ॥ स्नुषा दशरथस्यैषाज्येष्ठा राज्ञोयशस्विनी ॥ १७ ॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्य रामस्य विदितात्मनः ॥ इयंसादयिताभार्याराक्षसीवशमागता ॥ १८ ॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्यभर्तृस्नेहबलात्कृता ॥ अचिंतयित्वाकष्टानिप्रविष्टानिर्जनंवनम् ॥ १९ ॥ संतुष्टाफलमूलेन भर्तृशुश्रूषणापरा ॥ यापरांभजतेप्रीतिं वनेपिभवनेयथा ॥ २० ॥ सेयंकनकवर्णांगी

५२

नित्यं सुस्मितभाषिणी॥सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी॥२१॥इमांतु शीलसंप
न्नां द्रष्टुमिच्छतिराघवः ॥ रावणेन प्रमथितां प्रपामिव पिपासितः ॥ २२ ॥ अस्या नूनं
पुनर्लाभाद्राघवःप्रीतिमेष्यति ॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टःपुनः प्राप्येवमेदिनीम्॥२३॥काम
भोगैःपरित्यक्ता हीना बंधुजनेनच ॥ धारयत्यात्मनोदेहं तत्समागमकांक्षिणी॥२४॥
नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान्पुष्पफलद्रुमान् ॥ एकस्थहृदयानूनं राममेवानुपश्यति॥
॥ २५ ॥ भर्ता नाम परं नार्याः शोभनं भूषणादपि ॥ एषाहि रहिता तेन शोभनार्हा न
शोभते ॥ २६ ॥ दुष्करं कुरुतेरामोहीनोयदनया प्रभुः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनदुःखेनाव
सीदति॥२७॥इमामसितकेशांतां शतपत्रनिभेक्षणाम्॥सुखार्हां दुःखितांज्ञात्वा ममा
पिव्यथितं मनः ॥ २८ ॥ क्षितिक्षमापुष्करसन्निभेक्षणायारक्षिताराघवलक्ष्मणाभ्याम् ॥
सा राक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिःसंरक्ष्यतेसंप्रति वृक्षमूले ॥ २९ ॥ हिमहतनलिनीव नष्ट
शोभा व्यसनपरंपरया निपीड्यमाना ॥ सहचररहितेव चक्रवाकी जनकसुताकृपणां
दशां प्रपन्ना ॥ ३० ॥ अस्याहिपुष्पावनताग्रशाखाःशोकंदृढंवै जनयंत्यशोकाः ॥ हिम

व्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितेनैकसहस्त्ररश्मिः ॥ ३१ ॥ इत्येवमर्थंकपिरन्ववेक्ष्यसी
तेयमित्येवतुजातबुद्धिः॥संश्रित्यतस्मिन्निषसादवृक्षेबलीहरीणामृषभस्तरस्वी॥३२॥
इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे षोडशः सर्गः ॥१६॥ ॥ ततः
कुमुदखंडाभोनिर्मलं निर्मलोदयः ॥ प्रजगाम नभश्चंद्रो हंसो नीलमिवोदकम् ॥१॥ सा
चिव्यामिव कुर्वन्स प्रभया निर्मलप्रभः ॥ चंद्रमा रश्मिभिः शीतैः सिषेवे पवनात्मजम्॥
॥ २ ॥ स ददर्शततः सीतां पूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ शोकभारैरिवन्यस्तांभारैर्नावमिवां
भसि ॥३॥ दिदृक्षमाणोवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः ॥ सददर्शाविदूरस्थाराक्षसीर्घोरद
र्शनाः ॥४॥एकाक्षीमेककर्णां च कर्णप्रावरणांतथा ॥ अकर्णां शंकुकर्णांचमस्तकोच्छ्वा
सनासिकाम् ॥ ५ ॥ अतिकायोत्तमांगींचतनुदीर्घशिरोधराम्॥ ध्वस्तकेशींतथाकेशीं
केशकंबलधारिणीम् ॥ ६ ॥ लंबकर्णललाटां चलंबोदरपयोधराम् ॥ लंबोष्ठींचुबुकोष्ठींच
लंबास्यां लंबजानुकाम् ॥ ७ ॥ ह्रस्वां दीर्घां च कुब्जा च विकटांवामनां तथा ॥ करा
लां भुग्नवस्त्रां च पिंगाक्षीं विकृताननाम् ॥ ८ ॥ विकृताः पिंगलाः कालीः क्रोधनाः कल

हप्रिया: ॥ कालायसमहाशूलकूटमुद्गरधारिणी: ॥ ९ ॥ वराहमृगशार्दूलमहिषाजाशि वामुखी: ॥ गजोष्ट्रहयपादीश्च निखातशिरसोऽपरा: ॥ १० ॥ एकहस्तैकपादाश्चखरक र्ण्यश्वकर्णिका: ॥ गोकर्णीहस्तिकर्णीश्च हरिकर्णीस्तथाऽपरा: ॥११॥ अतिनासाश्चका श्चिच्च तिर्यङ्नासा अनासिका: ॥ गजसन्निभनासाश्च ललाटोच्छ्वासनासिका: ॥ १२ ॥ हस्तिपादामहापादागोपादा:पादचूलिका:॥अतिमात्रशिरोग्रीवाअतिमात्रकुचोदरी:॥ ॥ १३ ॥ अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वाननास्तथा ॥ अजामुखीर्हस्तिमुखीगोमुखी: सूकरीमुखी: ॥ १४ ॥ हयोष्ट्रखरवक्त्राश्च राक्षसीर्घोरदर्शना: ॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चक्रोध ना: कलहप्रिया: ॥ १५ ॥ करालधूम्रकेशिन्योराक्षसीर्विकृताननाः ॥ पिबंतिसततंपानं सुरामांससदाप्रिया: ॥ १६ ॥ मांसशोणितदिग्धांगीर्मांसशोणितभोजना:॥तादर्दशक पिश्रेष्ठोरोमहर्षणदर्शना: ॥१७॥ स्कंधवन्तमुपासीना:परिवार्यवनस्पतिम् ॥ तस्याध स्ताच्चतांदेवींराजपुत्रीमनिंदिताम् १८ लक्षयामासलक्ष्मीवान्हनूमाञ्जनकात्मजाम् ॥ निष्प्रभांशोकसंतप्तांमलसंकुलमूर्धजाम् ॥१९॥ क्षीणपुण्यांच्युतां भूमौतारां निपतिता

मिव ॥चारित्रव्यपदेशाढ्यांभर्तृदर्शनदुर्गताम्॥२०॥भूषणैरुत्तमैर्हीनांभर्तृवात्सल्यभू
षिताम्॥राक्षसाधिपसंरुद्धांबंधुभिश्चविनाकृताम् ॥ २१॥ वियूथांसिंहसंरुद्धांबद्धांगज
वधूमिव ॥ चंद्ररेखापयोदांतेशारदाभ्रैरिवावृताम् ॥२२॥ क्लिष्टरूपामसंस्पर्शादयुक्ता
मिववल्लकीम् ॥ सीताभर्तृहितेयुक्तामयुक्तां राक्षसीवशे ॥ २३ ॥ अशोकवनिकामध्ये
शोकसागरमाप्लुताम्॥ ताभिःपरिवृतांतत्रसग्रहामिवरोहिणीम् ॥ २४ ॥ ददर्शहनुमां
स्तत्रलतामकुसुमामिव ॥ सामलेनचदिग्धांगीवपुषाचाप्यलंकृता ॥ २५॥ मृणा
लीपंकदिग्धेवविभातिचनभातिच ॥ मलिनेनतुवस्त्रेणपरिक्लिष्टेनभामिनीम् ॥ २६ ॥
संवृतामृगशावाक्षींददर्शहनुमान्कपिः ॥ तांदेवीं दीनवदनामदीनांभर्तृतेजसा ॥२७॥ र
क्षितांस्वेनशीलेनसीतामसितलोचनाम् ॥ तांदृष्ट्वाहनुमान्सीतांमृगशावनिभेक्षणाम्॥
मृगकन्यामिवत्रस्तांवीक्षमाणांसमंततः ॥ २८ ॥ दहंतीमिवनिःश्वासैर्वृक्षान्पल्लवधारि
णः ॥ संघातमिवशोकानांदुःखस्योर्मिमिवोत्थिताम् ॥ २९ ॥ तांक्षामांसुविभक्तांगींवि
नाभरणशोभिनीम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेमारुतिःप्रेक्ष्यमैथिलीम् ॥ ३० ॥ हर्षजानिचसो

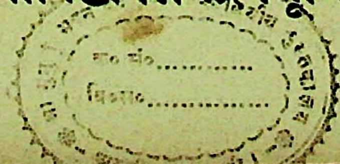
श्रूणितांदृष्ट्वामदिरेक्षणाम् ॥ मुमोचहनुमांस्तत्रनमश्चक्रेचराघवम् ॥३१॥ नमस्कृत्वाथरामायलक्ष्मणायचवीर्यवान् ॥ सीतादर्शनसंहृष्टोहनूमान्संवृतोभवत् ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ तथाविप्रेक्षमाणस्यवनंपुष्पितपादपम् ॥ विचिन्वतश्चवैदेहीं किंचिच्छेषानिशाभवत् ॥ १ ॥ षडंगवेदविदुषां क्रतुप्रवरयाजिनाम् ॥ शुश्रावब्रह्मघोषान्स विरात्रेब्रह्मरक्षसाम् ॥ २ ॥ अथमंगलवादित्रैःशब्दैःश्रोत्रमनोहरैः ॥ प्राबोध्यतमहाबाहुर्दशग्रीवोमहाबलः ॥ ३ ॥ विबुध्यतुमहाभागोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ स्रस्तमाल्यांबरधरोवैदेहीमन्वचिंतयत् ॥ ४ ॥ भृशंनियुक्तस्तस्यांचमदनेनमहोत्कटः ॥ नतुतंराक्षसःकामंशशाकात्मनिगूहितुम् ॥ ५ ॥ ससर्वाभरणैर्युक्तोबिभ्रच्छ्रियमनुत्तमाम् ॥ तांनगैर्विविधैर्जुष्टांसर्वपुष्पफलोपगैः ॥ ६ ॥ वृतांपुष्करिणीभिश्च नानापुष्पोपशोभिताम् ॥ सदामत्तैश्चविहगैर्विचित्रांपरमाद्भुतैः ॥ ७ ॥ ईहामृगैश्चविविधैर्वृतांदृष्टिमनोहरैः ॥ वीथीःसं

१ यथाकालं इति पाठान्तरम् ।

प्रेक्षमाणश्चमणिकांचनतोरणाः ॥ ८ ॥ नानामृगगणाकीर्णां फलैः प्रपतितैर्वृताम् ॥ अ
शोकवनिकामेव प्राविशत्संततद्रुमाम् ॥ ९ ॥ अंगनाः शतमात्रंतु तंव्रजंतमनुव्रजन् ॥
महेंद्रमिवपौलस्त्यं देवगंधर्वयोषितः ॥ १० ॥ दीपिकाः कांचनीः काश्चिज्जगृहुस्तत्रयो
षितः ॥ वालव्यजनहस्ताश्च तालवृंतानि चापराः ॥ ११ ॥ कांचनैश्चैव भृंगारैर्जह्रुः
सलिलमग्रतः ॥ मंडलाग्रान्बृसीश्चैवगृह्यान्याः पृष्ठतोययुः ॥१२॥ काचिद्रत्नमयींपा
त्रींपूर्णां पानस्य भ्राजतीम् ॥ दक्षिणादक्षिणेनैव तदा जग्राहपाणिना ॥१३॥ राजहंस
प्रतीकाशं छत्रं पूर्णशशिप्रभम् ॥ सौवर्णदंडमपरा गृहीत्वा पृष्ठतोययौ ॥ १४ ॥ निद्रा
मदपरीताक्ष्यो रावणस्योत्तमास्त्रियः ॥ अनुजग्मुः पतिं वीरंघनंविद्युल्लता इव ॥ १५ ॥
व्याविद्धहारकेयूराः समामृदितवर्णकाः ॥ समागलितकेशांताः सस्वेदवदनास्तथा ॥
॥१६॥ घूर्णंत्योमदशेषेण निद्रयाचशुभाननाः ॥ स्वेदक्लिष्टांगकुसुमाःसमाल्याकुलमू
र्धजाः ॥ १७॥ प्रयांतंनैरृतपतिं नार्यो मदिरलोचनाः॥बहुमानाच्चकामाच्च प्रियभार्या
स्तमन्वयुः॥१८॥सच कामपराधीनःपतिस्तासांमहाबलः ॥ सीतासक्तमनामंदोमंदां

चितगतिर्बभौ ॥ १९ ॥ ततःकांचीनिनादंचनूपुराणांचनिःस्वनम् ॥ शुश्राव परमस्त्री
णां कपिर्मारुतनंदनः ॥ २० ॥ तंचाप्रतिमकर्माणमचिंत्यबलपौरुषम् ॥ द्वारदेशमनु
प्राप्तं ददर्शहनुमान्कपिः ॥२१॥ दीपिकाभिरनेकाभिःसमंतादवभासितम् ॥ गंधतैलाव
सिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः ॥ २२ ॥ कामदर्पमदैर्युक्तंजिह्मताम्रायतेक्षणम् ॥ समक्ष
मिवकंदर्पमपविद्धशरासनम्॥२३॥मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् ॥ सपुष्पमव
कर्षंतं विमुक्तंसक्तमंगदे ॥२४॥ तंपत्रविटपेलीनः पत्रपुष्पशतावृतः ॥ समीपमुपसंक्रां
तंविज्ञातुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥ अवेक्षमाणस्तुतदाददर्श कपिकुञ्जरः ॥ रूपयौवनसंप
न्नारावणस्यवरास्त्रियः ॥ २६ ॥ ताभिःपरिवृतोराजा सुरूपाभिर्महायशाः ॥ तन्मृगद्वि
जसंघुष्टंप्रविष्टः प्रमदावनम् ॥ २७ ॥ क्षीबोविचित्राभरणः शंकुकर्णोमहाबलः ॥ तेन
विश्रवसःपुत्रः सदृष्टोराक्षसाधिपः ॥ २८ ॥ वृतःपरमनारीभिस्ताराभिरिव चंद्रमाः ॥
तंददर्शमहातेजास्तेजोवंतं महाकपिः ॥ २९ ॥ रावणोयंमहाबाहुरिति संचिंत्यवानरः
॥ सोयमेव पुरा शेतेपुरमध्येगृहोत्तमे॥अवप्लुतोमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥३०॥

सतथाप्युग्रतेजाःस निर्धूतस्तस्यतेजसा ॥ पत्रेगुह्यांतरेसक्तोमतिमान्संवृतोभवत् ॥
॥३१॥सतामसितकेशांतांसुश्रोणींसंहतस्तनीम् ॥दिदृक्षुरसितापांगीमुपावर्ततरावणः
॥३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेऽष्टादशः सर्गः ॥१८॥
तस्मिन्नेवततःकालेराजपुत्रीत्वनिंदिता ॥ रूपयौवनसंपन्नंभूषणोत्तमभूषितम् ॥ १ ॥
ततोदृष्ट्वैववैदेहीरावणंराक्षसाधिपम् ॥ प्रावेपतवरारोहाप्रवातेकदलीयथा ॥ २ ॥ ऊरु
भ्यामुदरंछाद्यबाहुभ्यांचपयोधरौ ॥ उपविष्टाविशालाक्षीरुदतीवरवर्णिनी ॥ ३ ॥ द
शग्रीवस्तुवैदेहींरक्षिताराक्षसीगणैः ॥ ददर्शदीनांदुःखार्तां नावंसन्नामिवार्णवे ॥ ४ ॥
असंवृतायामासीनांधरण्यांसंशितव्रताम् ॥ छिन्नांप्रपतितांभूमौ शाखामिववनस्पतेः
॥५॥ मलमंडनदिग्धांगींमंडनार्हाममंडनाम्॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभातिनविभातिच
॥ ६ ॥ समीपंराजसिंहस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ संकल्पहयसंयुक्तैर्यांतीमिवमनोर
थैः ॥७॥ शुष्यंतींरुदतीमेकांध्यानशोकपरायणाम् ॥ दुःखस्यांतमपश्यंतींरामांराममम
नुव्रताम् ॥ ८ ॥ चेष्टमानामथाविष्टांपन्नगेंद्रवधूमिव ॥ धूप्यमानांग्रहेणवरोहिणींधूम

केतुना ॥९॥ वृत्तशीलेकुलेजातामाचारवतिधार्मिके ॥ पुनःसंस्कारमापन्नांजातामिव चदुष्कुले ॥ १० ॥ अभूतेनापवादेनकीर्तिंनिपतितामिव ॥ आम्नायानामयोगेन विद्यांप्रशिथिलामिव ॥ ११ ॥ सन्नामिवमहाकीर्तिंश्रद्धामिवविमानिताम् ॥ प्रज्ञामिवपरिक्षीणामाशांप्रतिहतामिव ॥ १२ ॥ आयतीमिवविध्वस्तामाज्ञांप्रतिहतामिव ॥ दीप्तामिवदिशंकालेपूजामपहृतामिव ॥ १३ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांतमोग्रस्तेंदुमंडलाम् ॥ पद्मिनीमिवविध्वस्तांहतशूरांचमूमिव ॥ १४ ॥ प्रभामिव तमोध्वस्तामुपक्षीणामिवापगाम् ॥ वेदीमिवपरामृष्टांशांतामग्निशिखामिव ॥१५॥ उत्कृष्टपर्णकमलांवित्रासितविहंगमाम् ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिवपद्मिनीम् ॥ १६ ॥ पतिशोकातुरांशुष्कां नदीं विस्रावितामिव ॥ परया मृजया हीनां कृष्णपक्षेनिशामिव ॥१७॥ सुकुमारीं सुजातांगींरत्नगर्भगृहोचिताम् ॥ तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् ॥१८॥ गृहीतांलाडितांस्तंभे यूथपेनविना कृताम् ॥ निःश्वसंतीं सुदुःखार्तांगजराजवधूमिव ॥ ॥ १९॥ एकयादीर्घयावेण्याशोभमानामयत्नतः ॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामही

मिव ॥२०॥ उपवासेन शोकेन ध्यानेनच भयेन च ॥ परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां तपोधनाम् ॥ २१ ॥ अयाचमानांदुःखार्तांप्रांजलिंदेवतामिव ॥ भावेन रघुमुख्यस्यद शग्रीवपराभवम् ॥ २२ ॥ समीक्षमाणां रुदतीमनिंदितां सुपक्ष्मताम्रायतशुक्ललोचना म् ॥ अनुव्रतां राममतीव मैथिलीं प्रलोभयामास वधाय रावणः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वल्मीकीये सुन्दरकांडे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ सतांपरिवृतां दीनां निरानंदां तपस्विनीम् ॥ साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयत रावणः ॥ १ ॥ मां दृष्ट्वा नागनासोरु गूहमानास्तनोदरम् ॥ अदर्शनमिवात्मानंभयान्नेतुंत्वमिच्छसि ॥ ॥ २ ॥ कामये त्वां विशालाक्षि बहु मन्यस्व मां प्रिये ॥ सर्वांगगुणसंपन्ने सर्वलोकम नोहरे ॥ ३ ॥ नेह किंचिन्मनुष्या वा राक्षसाः कामरूपिणः ॥ व्यपसर्पतु ते सीते भयं मत्तः समुत्थितम् ॥ ४ ॥ स्वधर्मो रक्षसां भीरु सर्वदैव न संशयः ॥ गमनंवापरस्त्रीणां हरणं संप्रमथ्य वा ॥ ५ ॥ एवं चैवमकामां त्वां न च स्प्रक्ष्यामि मैथिलि ॥ कामं काम शरीरेमे यथाकामं प्रवर्तताम् ॥ ६ ॥ देवि नेहभयं कार्यंमयिविश्वसिहिप्रिये ॥ प्रणयस्व

च तत्त्वेन मैवं भूःशोकलालसा ॥ ७ ॥ एकवेणीअधःशय्याध्यानं मलिनमंबरम् ॥ अस्थानेऽप्युपवासश्च नैतान्यौपयिकानि ते ॥८॥ विचित्राणि च माल्यानि चंदनान्यगुरूणि च ॥ विविधानि च वासांसि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ९ ॥ महार्हाणि च पानानि शयनान्यासनानि च ॥ गीतं नृत्यं च वाद्यं च लभ मां प्राप्य मैथिलि ॥ १० ॥ स्त्रीरत्नमसि मैवं भूःकुरु गात्रेषु भूषणम् ॥मांप्राप्यहिकथंवास्यास्त्वमनर्हासुविग्रहे॥११॥ इदं ते चारुसंजातं यौवनं ह्यतिवर्तते ॥ यदतीतंपुनर्नैतिस्रोतःस्रोतस्विनामिव॥१२॥ त्वांकृत्वोपरतोमन्येरूपकर्ता स विश्वकृत् ॥ नहिरूपोपमाह्यन्या तवास्तिशुभदर्शने ॥ १३ ॥ त्वांसमासाद्यवैदेहिरूपयौवनशालिनीम् ॥ कःपुमानतिवर्तेतसाक्षादपि पितामहः ॥ १४ ॥ यद्यत्पश्यामितेगात्रंशीतांशुसदृशानने॥तस्मिंस्तस्मिन्पृथुश्रोणि चक्षुर्ममनिबध्यते ॥ १५ ॥ भवमैथिलिभार्यामे मोहमेतंविसर्जय ॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्ततः ॥ सर्वासामेवभद्रंतेममाग्रमहिषीभव ॥१६॥ लोकेभ्योया निरत्नानिसंप्रमथ्याहृतानिमे ॥ तानितेभीरुसर्वाणिराज्यंचैवददामिते ॥ १७॥ वि

जित्यपृथिवींसर्वांनानानगरमालिनीम् ॥ जनकायप्रदास्यामि तव हेतोर्विलासिनि ॥
॥ १८॥नेहपश्यामिलोकेन्यंयोमे प्रतिबलो भवेत् ॥ पश्य मे सुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाह
वे ॥ १९ ॥ असकृत्संयुगेभग्नामया विमृदितध्वजाः ॥ अशक्ताः प्रत्यनीकेषु स्थातुं म
मसुराऽसुराः ॥ २० ॥ इच्छमांक्रियतामद्यप्रतिकर्मतवोत्तमम् ॥ सुप्रभाण्यवसज्जंतांत
वांगभूषणानिहि ॥ २१ ॥ साधु पश्यामि ते रूपं सुयुक्तं प्रीतकर्मणा ॥ प्रतिकर्माभिसं
युक्तादाक्षिण्येनवरानने ॥२२ ॥ भुंक्ष्व भोगान्यथाकामं पिब भीरु रमस्व च ॥ यथेष्टं
च प्रयच्छ त्वं पृथिवीं वा धनानि च ॥२३॥ ललस्व मयि विस्रब्धा धृष्टमाज्ञापयस्व च
॥ मत्प्रसादाल्ललंत्याश्चललंतांबांधवास्तव ॥ २४ ॥ ऋद्धिंममानुपश्य त्वं श्रियं भद्रे य
शस्विनि ॥ किंकरिष्यसिरामेणसुभगेचीरवासिना ॥ २५ ॥ निक्षिप्तविजयो रामो गत
श्रीर्वनगोचरः ॥ व्रतीस्थंडिलशायीचशंकेजीवतिवान वा ॥२६॥ नहि वैदेहि रामस्त्वां
द्रष्टुंवाप्युपलभ्यते ॥ पुरोबलाकैरसितैर्मेघैर्ज्योत्स्नामिवावृताम् ॥ २७ ॥ न चापि मम
हस्तात्त्वांप्राप्तुमर्हति राघवः ॥ हिरण्यकशिपुःकीर्तिमिंद्रहस्तगतामिव ॥ २८ ॥ चारु

स्मितेचारुदतिचारुनेत्रे विलासिनि ॥ मनो हरसि मे भीरु सुपर्णःपन्नगं यथा ॥ २९ ॥
क्लिष्टकौशेयवसनांतन्वीमप्यनलंकृताम् ॥ त्वां दृष्ट्वास्वेषु दारेषुरतिं नोपलभाम्यहम् ॥
॥ ३० ॥ अंतःपुरनिवासिन्यःस्त्रियः सर्वगुणान्विताः ॥ यावत्यो मम सर्वासामैश्वर्यं कु
रुजानकि ॥३१॥ ममह्यसितकेशांतेत्रैलोक्यप्रवरास्त्रियः ॥ तास्त्वांपरिचरिष्यंति श्रि
यमप्सरसो यथा ॥ ३२ ॥ यानि वैश्रवणे सुभ्रु रत्नानि च धनानि च ॥ तानि लोकांश्च
सुश्रोणिमयाभुंक्ष्वयथासुखम् ॥ ३३ ॥ न रामस्तपसादेवि न बलेन न विक्रमैः ॥ न ध
नेनमयातुल्यस्तेजसायशसापि वा ॥ ३४ ॥ पिब विहर रमस्व भुंक्ष्व भोगान्धननिचयं
प्रदिशामिमेदनींच ॥ मयिलल ललनेयथा सुखं त्वं त्वयि च समेत्य ललंतु बांधवास्ते
॥३५॥ कुसुमिततरुजालसंततानिभ्रमरयुतानिसमुद्रतीरजानि ॥ कनकविमलहारभू
षितांगीविहरमयासहभीरुकाननानि ॥३६॥ इ०श्रीमद्रा०वा०सुं०विंशः सर्गः ॥२०॥
तस्य तद्वचनंश्रुत्वासीता रौद्रस्य रक्षसः ॥ आर्ता दीनस्वरा दीनं प्रत्युवाचशनैर्वचः ॥

१ प्रक्षिप्तोऽयं श्लोक इति रामः ।

॥ १ ॥ दुःखार्ता रुदती सीता वेपमाना तपस्विनी ॥ चिंतयंती वरारोहा पतिमेव पतिव्रता ॥ २ ॥ तृणमंतरतः कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता ॥ निवर्तय मनो मत्तः स्वजने प्रीयतां मनः ॥ ३ ॥ न मां प्रार्थयितुं युक्तस्त्वं सिद्धिमिव पापकृत् ॥ अकार्यं न मया कार्यमेकपत्न्या विगर्हितम् ॥४॥ कुलं संप्राप्तया पुण्यं कुले महति जातया ॥ एवमुक्त्वा तु वैदेही रावणं तं यशस्विनी ॥५॥रावणं पृष्ठतःकृत्वा भूयो वचनमब्रवीत् ॥ नाहमौपयिकी भार्या परभार्यासतीतव ॥६॥ साधु धर्ममवेक्षस्व साधु साधुव्रतं चर ॥ यथा तव तथान्येषां रक्ष्यादारानिशाचर॥७॥आत्मानमुपमांकृत्वास्वेषुदारेषुरम्यताम् ॥ अतुष्टंस्वेषुदारेषु चपलं चपलेंद्रियम् ॥८॥ नयंतिनिकृतिप्रज्ञंपरदाराःपराभवम् ॥ इहसंतोनवासंतिसतो वा नानुवर्तसे ॥९॥ यथाहिविपरीता ते बुद्धिराचारवर्जिता ॥ वचोमिथ्याप्रणीतात्मापथ्यमुक्तंविचक्षणैः ॥ राक्षसानामभावाय त्वंवानप्रतिपद्यसे ॥ १० ॥ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतम् ॥ समृद्धानिविनश्यंतिराष्ट्राणिनगराणि च ॥११॥तथै

---

१ पतिव्रतानां परपुरुषेण सह साक्षात्संभाषणानर्हत्वात् ।

वत्वां समासाद्य लंकारत्नौघसंकुला ॥ अपराधात्तवैकस्यनचिराद्विनशिष्यति ॥१२॥ स्वकृतैर्हन्यमानस्य रावणादीर्घदर्शिनः ॥ अभिनंदंति भूतानि विनाशेपापकर्मणः ॥ ॥१३॥ एवं त्वांपापकर्माणं वक्ष्यंति निकृता जनाः ॥ दिष्ट्यैतद्व्यसनंप्राप्तोरौद्रइत्येव हर्षिताः ॥१४॥ शक्यालोभयितुं नाहमैश्वर्येण धनेन वा ॥ अनन्या राघवेणाहं भास्करेण यथाप्रभा ॥ १५ ॥ उपधाय भुजंतस्यलोकनाथस्यसत्कृतम् ॥ कथंनामोपधास्यामि भुजमन्यस्य कस्यचित् ॥१६॥अहमौपयिकी भार्या तस्यैवचधरापतेः ॥ व्रतस्नातस्य विद्येव विप्रस्य विदितात्मनः॥१७॥साधुरावणरामेण मां समानयदुःखिताम् ॥ वनेवासितयासार्धंकरेण्वेव गजाधिपम् ॥ १८ ॥ मित्रमौपयिकंकर्तुंरामः स्थानंपरीप्सता ॥ वधं चानिच्छता घोरं त्वयासौपुरुषर्षभः ॥ १९ ॥ विदितः सर्वधर्मज्ञःशरणागतवत्सलः ॥ तेनमैत्रीभवतुते यदि जीवितुमिच्छसि ॥ २० ॥ प्रसादयस्वतंचैनं शरणागतवत्सलम् ॥ मां चास्मै प्रयतोभूत्वानिर्यातयितुमर्हसि ॥२१॥ एवंहितेभवेत्स्वस्तिसंप्रदायरघूत्तमे ॥ अन्यथा त्वंहिकुर्वाणो परां प्राप्स्यसिचापदम् ॥ २२ ॥ वर्जये

द्वज्रमुत्सृष्टंवर्जयेदंतकश्चिरम् ॥ त्वद्विधं नतु संक्रुद्धोलोकनाथःसराघवः॥२३॥रामस्य
धनुषः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनम् ॥ शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशनेरिव॥२४॥इह
शीघ्रं सुपर्वाणो ज्वलितास्या इवोरगाः ॥ इषवो निपतिष्यंति रामलक्ष्मणलक्षिताः ॥
॥ २५ ॥ रक्षांसि निहनिष्यंतः पुर्यामस्यां न संशयः ॥ असंपातंकरिष्यंतिपतंतः कंक
वाससः ॥ २६ ॥ राक्षसेंद्रमहासर्पान्सरामगरुडो महान् ॥ उद्धरिष्यतिवेगेनवैनतेयइ
वोरगान् ॥ २७ ॥ अपनेष्यति मां भर्ता त्वत्तः शीघ्रमरिंदम ॥ असुरेभ्यः श्रियंदीप्तांवि
ष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः ॥२८॥ जनस्थानेहतस्थानेनिहते रक्षसां बले ॥ अशक्तेनत्वयार
क्षः कृतमेतदसाधु वै ॥ २९ ॥ आश्रमं तत्तयोः शून्यं प्रविश्यनरसिंहयोः ॥ गोचरंगत
योर्भ्रात्रोरपनीतात्वयाधम ॥ ३० ॥ नहिगंधमुपाघ्राय रामलक्ष्मणयोस्त्वया ॥ शक्यं
संदर्शनेस्थातुं शुना शार्दूलयोरिव ॥३१॥ तस्य ते विग्रहे ताभ्यां युगग्रहणमस्थिरम्॥
वृत्रस्येवेंद्रबाहुभ्यां बाहोरेकस्य विग्रहे ॥३२ ॥ क्षिप्रं तव सनाथो मे रामः सौमित्रिणा
सह ॥ तोयमल्पमिवादित्यः प्राणानादास्यतेशरैः॥ ३३॥ गिरिंकुबेरस्यगतोऽथवालयं

सभां गतो वा वरुणस्यराज्ञः ॥ असंशयं दाशरथेर्विमोक्षसेमहाद्रुमः कालहतोशनेरिव ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा० वाल्मी० आदि० सुंदरकांडे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥ सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं राक्षसेश्वरः ॥ प्रत्युवाच ततः सीतांविप्रियंप्रियदर्शनम् ॥ १ ॥ यथा यथा सांत्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा ॥ यथा यथा प्रियं वक्तापरिभूतस्तथा तथा ॥ २ ॥ सन्नियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः ॥ द्रवतोमार्गमासाद्यहयानिव सुसारथिः ॥ ३ ॥ वामः कामो मनुष्याणां यस्मिन्किल निबध्यते ॥ जने तस्मिंस्त्वनुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते ॥ ४ ॥ एतस्मात्कारणान्न त्वांघातयामिवरानने ॥ वधार्हामवमानार्हां मिथ्यांप्रव्रजने रताम् ॥ ५ ॥ परुषाणि हि वाक्यानि यानि यानि ब्रवीषि माम् ॥ तेषु तेषुवधो युक्तस्तव मैथिलिदारुणः ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वातुवैदेहींरावणोराक्षसाधिपः ॥ क्रोधसंरंभसंयुक्तः सीतामुत्तरमब्रवीत् ॥ ७ ॥ द्वौमासौरक्षितव्यौमेयोऽवधिस्ते मया कृतः ॥ ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनि ॥ ८ ॥ द्वाभ्यामूर्ध्वं तुमासाभ्यां भ

---

१ विमोक्ष्यसे इति पांक्तः पाठः इति कतकः । २ मिथ्या प्रव्रजिते इति पाठः । तदा मिथ्या प्रव्राजिते रामे रतामित्यर्थः ।

तारं मामनिच्छतीम् ॥ मम त्वां प्रातराशार्थे सूदाश्छेत्स्यंतिखंडशः ॥९॥ तांभर्त्स्यमा
नां संप्रेक्ष्य राक्षसेंद्रेण जानकीम् ॥ देवगंधर्वकन्यास्ता विषेदुर्विकृतेक्षणाः ॥ १० ॥ ओ
ष्ठप्रकारैरपरानेत्रैर्वक्रैस्तथापराः ॥ सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितांतेन रक्षसा ॥ ११ ॥
ताभिराश्वासिता सीता रावणं राक्षसाधिपम् ॥ उवाचात्महितं वाक्यं वृत्तशौटीर्यगर्वि
तम् ॥ १२ ॥ नूनं न ते जनः कश्चिदस्मिन्निश्रेयसि स्थितः ॥ निवारयतियोनत्वांकर्म
णोऽस्माद्विगर्हितात् ॥ १३ ॥ मांहि धर्मात्मनः पत्नीं शचीमिवशचीपतेः ॥त्वदन्यस्त्रिषु
लोकेषु प्रार्थयेन्मनसापि कः ॥ १४ ॥ राक्षसाधम रामस्य भार्याममिततेजसः ॥ उक्त
वानसि यत्पापं क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे ॥ १५ ॥ यथा दृप्तश्चमातंगः शशश्चसहितोवने॥
तथा द्विरदवद्रामस्त्वं नीचशशवत्स्मृतः ॥ १६ ॥ स त्वमिक्ष्वाकुनाथंवैक्षिपन्निहनलज्ज
से ॥ चक्षुषो विषये तस्य न यावदुपगच्छसि ॥१७॥ इमे ते नयने क्रूरे विकृते कृष्णपिं
गले ॥ क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्य निरीक्षतः ॥१८॥ तस्य धर्मात्मनः पत्नीं स्नु

१ प्रातराशार्थमारभन्ते महानसे इति पाठः । वृत्तेन सदाचारेण शौटीर्येण पतिशौर्येण संजातगर्वम् ।

षां दशरथस्य च ॥ कथं व्याहरतोमांतेनजिह्वाव्यवशीर्यते ॥ १९ ॥ असंदेशात्तु राम स्यतपसश्चानुपालनात् ॥ नत्वांकुर्मि दशग्रीव भस्मभस्मार्हतेजसा ॥ २० ॥ नापहर्तुं महं शक्या त्वया रामस्य धीमतः ॥ विधिस्तववधार्थायविहितोनात्रसंशयः ॥ २१ ॥ शूरेण धनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन च ॥ अपोह्य रामं कस्माच्चिद्दारचौर्यं त्वया कृतम् ॥ ॥ २२ ॥ सीताया वचनं श्रुत्वा रावणोराक्षसाधिपः ॥ विवृत्यनयनेक्रूरेजानकीमन्ववै क्षत ॥ २३ ॥ नीलजीमूतसंकाशोमहाभुजशिरोधरः ॥ सिंहसत्त्वगतिः श्रीमान्दीप्तजि ह्वोग्रलोचनः ॥ २४ ॥ चलाग्रमुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ रक्तमाल्यांबरधरस्त प्तांगदविभूषणः ॥ २५ ॥ श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन सुसंवृतः ॥ अमृतोत्पादनद्धेन भुजंगेनेव मंदरः ॥ २६ ॥ ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यां भुजाभ्यां राक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽच लसंकाशः शृंगाभ्यामिव मंदरः ॥ २७ ॥ तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुंडलाभ्यां विभू षितः ॥ रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः ॥ २८ ॥ स कल्पवृक्षप्रतिमोवसं

१ सिंहसंहननः इति पाठः । २ भुजंगो वासुकिः स हि नीलवर्ण इत्याहुः ।

तइवमूर्तिमान् ॥ श्मशानचैत्यप्रतिमोभूषितोपिभयंकरः ॥ २९ ॥ अवेक्षमाणोवैदेहीं कोपसंरक्तलोचनः ॥ उवाचरावणः सीतांभुजंगइव निःश्वसन् ॥ ३० ॥ अनयेनाभिसंपन्नमर्थहीनमनुव्रते ॥ नाशयाम्यहमद्यत्वांसूर्यः संध्यामिवौजसा ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा मैथिलींराजारावणःशत्रुरावणः ॥ संदिदेशततःसर्वाराक्षसीर्घोरदर्शनाः ॥ ३२ ॥ एकाक्षीमेककर्णांचकर्णप्रावरणांतथा ॥ गोकर्णींहस्तिकर्णींचलंबकर्णीमकर्णिकाम् ॥३३॥ हस्तिपद्यश्वपद्यौ च गोपदींपादचूलिकाम् ॥ एकाक्षीमेकपादीं चपृथुपादीमपादिकाम् ॥ ३४ ॥ अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम् ॥ अतिमात्रास्यनेत्रांचदीर्घजिह्वानखामपि ॥ ३५ ॥ अनासिकांसिंहमुखींगोमुखींसूकरीमुखीम् ॥ यथामद्वशगा सीताक्षिप्रंभवतिजानकी ॥ ३६ ॥ तथाकुरुतराक्षस्यःसर्वाःक्षिप्रंसमेत्यवा ॥ प्रतिलोमानुलोमैश्वसामदानादिभेदनैः ॥ ३७ ॥ आवर्जयतवैदेहींदंडस्योद्यमनेनच ॥ इतिप्रतिसमादिश्य राक्षसेंद्रः पुनःपुनः ॥ ३८ ॥ काममन्युपरीतात्माजानकींप्रत्यगर्जत ॥ उपगम्यततःक्षिप्रंराक्षसीधान्यमालिनी ॥ ३९ ॥ परिष्वज्यदशग्रीवमिदंवचनम

ब्रवीत् ॥ मयाक्रीडमहाराजसीतयाकिंतवानया ॥ ४० ॥ विवर्णयाकृपणया मानुष्या
राक्षसेश्वर ॥ नूनमस्यांमहाराजनदिव्यान्भोगसत्तमान् ॥४१॥ विदधत्यमरश्रेष्ठास्त
वबाहुबलार्जितान् ॥ अकामांकामयानस्यशरीरमुपतप्यते ॥४२॥ इच्छंतींकामयान
स्यप्रीतिर्भवतिशोभना ॥ एवमुक्तस्तुराक्षस्यासमुत्क्षिप्तस्ततोबली ॥४३॥ प्रहसन्मेघ
संकाशोराक्षसःसन्यवर्तत ॥ प्रस्थितःसदशग्रीवःकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ ज्वलद्भास्कर
संकाशंप्रविवेशनिवेशनम् ॥ ४४ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनागकन्याश्चतास्ततः ॥ परिवा
र्यदशग्रीवंवि[1]विशुस्तद्गृहोत्तमम् ॥४५॥ समैथिलींधर्मपरामवस्थितांप्रवेपमानांपरिभ
र्त्स्यरावणः ॥ विहायसीतांमदनेनमोहितः स्वमेववेश्मप्रविवेशभास्वरम् ॥ ४६ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥
इत्युक्त्वामैथिलींराजारावणः शत्रुरावणः ॥ संदिश्य चततः सर्वाराक्षसीर्निर्जगाम
ह ॥१॥ निष्क्रांतेराक्षसेंद्रेतुपुनरंतःपुरंगते ॥ राक्षस्योभीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्रु

१ प्रविशुः ।

वुः ॥२॥ ततः सीतामुपागम्यराक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ परंपरुषयावाचावैदेहीमिदम
ब्रुवन् ॥३॥ पौलस्त्यस्य वरिष्ठस्यरावणस्य महात्मनः ॥ दशग्रीवस्य भार्यात्वंसीतेन
बहु मन्यसे ॥४॥ ततस्त्वेकजटानामराक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥ आमंत्र्यक्रोधताम्राक्षी
सीतांकरतलोदरीम् ॥ ५ ॥ प्रजापतीनां षण्णांतुचतुर्थोयंप्रजापतिः ॥ मानसोब्रह्मणः
पुत्रःपुलस्त्यइतिविश्रुतः ॥ ६ ॥ पुलस्त्यस्यतुतेजस्वीमहर्षिर्मानसः सुतः ॥ नाम्नास
विश्रवानामप्रजापतिसमप्रभः ॥७॥ तस्यपुत्रो विशालाक्षिरावणः शत्रुरावणः ॥ तस्य
त्वंराक्षसेंद्रस्य भार्याभवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ मयोक्तंचारुसर्वांगिवाक्यं किंनानुमन्यसे॥
ततोहरिजटानाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ विवृत्य नयने कोपान्मार्जारसदृशेक्ष
णा ॥ येन देवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजश्च निर्जितः ॥१०॥ तस्यत्वंराक्षसेंद्रस्यभार्याभवितुम
र्हसि ॥वीर्योत्सिक्तस्य शूरस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ ११ ॥ बलिनो वीर्ययुक्तस्यभार्या
त्वं किन्नलिप्ससे ॥ प्रियां बहुमतां भार्यां त्यक्त्वा राजा महाबलः ॥ १२ ॥ सर्वासांच
महाभागांत्वामुपेष्यतिरावणः ॥ समृद्धंस्त्रीसहस्रेणनानारत्नोपशोभितम् ॥१३॥अंतः

१४

53

पुरंतदुत्सृज्यत्वामुपेष्यतिरावणः ॥ अन्यातुविकटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥१४॥
असकृद्भीमवीर्येण नागागंधर्वदानवाः ॥ निर्जिताः समरेयेनसतेपार्श्वमुपागतः ॥१५॥
तस्यसर्वसमृद्धस्य रावणस्यमहात्मनः ॥ किमर्थंराक्षसेंद्रस्य भार्यात्वंनेच्छसेधमे ॥
॥१६॥ ततस्तांदुर्मुखीनाम राक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ यस्य सूर्यो नतपतिभीतोयस्यस
मारुतः ॥ १७ ॥ न वाति स्मायतापांगि किंत्वंतस्यनतिष्ठसि ॥ पुष्पवृष्टिंचतरवो मु
मुचुर्यस्यवैभयात् ॥ १८ ॥ शैलाश्चसुभ्रुपानीयंजलदाश्चयदेच्छति ॥ तस्यनैर्ऋतराज
स्य राजराजस्य भामिनि ॥ १९ ॥ किंत्वंनकुरुषे बुद्धिंभार्यार्थे रावणस्य हि ॥ सा
धु ते तत्त्वतोदेविकाथितं साधुभामिनि ॥ २० ॥ गृहाण सुस्मिते वाक्यमन्यथा नभवि
ष्यसि ॥ २१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे त्रयोविंशः सर्गः ॥२३॥
ततः सीतां समस्तास्ता राक्षस्योविकृताननाः ॥ परुषंपरुषानर्हामूचुस्तद्वाक्यमप्रिय
म् ॥१॥ किंत्वमंतःपुरेसीतेसर्वभूतमनोरमे ॥ महार्हशयनोपेतेनवासमनुमन्यसे ॥२॥
मानुषीमानुषस्यैवभार्यात्वंबहुमन्यसे ॥ प्रत्याहरमनोरामान्नत्वंजातुभविष्यसि ॥३॥

त्रैलोक्यवसुभोक्तारंरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ भर्तारमुपसंगम्यविहरस्वयथासुखम् ॥४॥
मानुषीमानुषंतंतुराममिच्छसिशोभने ॥ राज्याद्भ्रष्टमसिद्धार्थं विक्लवंतमनिंदिते ॥५॥
राक्षसीनांवचः श्रुत्वा सीता पद्मनिभेक्षणा ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्र
वीत् ॥६॥ यदिदंलोकविद्विष्टमुदाहरतसंगताः ॥ नैतन्मनसिवाक्यंमेकिल्बिषंप्रतिति
ष्ठति ॥ ७ ॥ नमानुषीराक्षसस्यभार्याभवितुमर्हति ॥ कामं खादतमांसर्वानकरिष्या
मि वोवचः ॥ ८ ॥ दीनो वाराज्यहीनोवायोमे भर्तासमेगुरुः ॥ तं नित्यमनुरक्तास्मि
यथासूर्यंसुवर्चला[1] ॥ ९ ॥ यथाशची महाभागा शक्रंसमुपतिष्ठति ॥ अरुंधती वसिष्ठं
चरोहिणीशशिनंयथा ॥१० ॥ लोपामुद्रायथागस्त्यं सुकन्याच्यवनं यथा ॥ सावित्री
सत्यवंतं च कपिलं श्रीमती यथा ॥ ११ ॥ सौदासं मदयंतीव केशिनी सगरं यथा ॥
नैषधं[2]दमयंतीवभैमी[3]पतिमनुव्रता ॥ १२ ॥ तथाहमिक्ष्वाकुवरंरामंपतिमनुव्रता ॥ सी
ताया वचनं श्रुत्वा राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः ॥ भर्त्सयंतिस्म परुषैर्वाक्यै रावणचोदि

१ सुवर्चला सूर्यपत्नी सूर्याभिमुखपुष्पवती काचिदोषधिरित्यन्यः । २ नलम् । ३ भीमकराजसुता ।

ताः ॥१३॥ अवलीनःसनिर्वाक्योहनूमाञ्छिंशपाद्रुमे ॥ सीतासंतर्जयंतीस्ताराक्षसीरशृणोत्कपिः ॥१४॥ तामभिक्रम्यसंरब्धावेपमानांसमंततः ॥ भृशंसंलिलिहुर्दीप्तान्प्रलंबान्दशनच्छदान् ॥ १५ ॥ ऊचुश्चपरमक्रुद्धाः प्रगृह्याशु परश्वधान् ॥ नेयमर्हतिभर्तारं रावणंराक्षसाधिपम् ॥ १६ ॥ साभर्त्स्यमाना भीमाभी राक्षसीभिर्वरांगना ॥ साबाष्पमपमार्जंतीशिंशपांतामुपागमत् ॥१७॥ ततस्तांशिंशपांसीताराक्षसीभिःसमावृता ॥ अभिगम्यविशालाक्षीतस्थौ शोकपरिप्लुता ॥ १८ ॥ तांकृशांदीनवदनां मलिनांबरवासिनीम् ॥ भर्त्सयांचक्रिरेसीतांराक्षस्यस्ताःसमंततः ॥ १९ ॥ ततस्तुविनतानामराक्षसीभीमदर्शना ॥ अब्रवीत्कुपिताकाराकराला निर्णतोदरी ॥ २० ॥ सीते पर्याप्तमेतावद्भर्तुः स्नेहः प्रदर्शितः ॥ सर्वत्रातिकृतंभद्रेव्यसनायोपकल्पते ॥ २१ ॥ परितुष्टास्मिभद्रंतेमानुषस्ते कृतोविधिः ॥ ममापितुवचः पथ्यंब्रुवंत्याः कुरुमैथिलि ॥ २२ ॥ रावणंभजभर्तारंभर्तारंसर्वरक्षसाम् ॥ विक्रांतमापतंतंचसुरेशमिववासवम् ॥ २३ ॥ दक्षिणंत्यागशीलंचसर्वस्य प्रियवादिनम् ॥ मानुषंकृपणंरामंत्यक्त्वारावणमाश्रय ॥ २४ ॥

दिव्यांगरागावैदेहीदिव्याभरणभूषिता ॥ अद्यप्रभृतिलोकानांसर्वेषामीश्वरीभव॥२५॥
अग्नेःस्वाहायथा देवीशचीवेंद्रस्य शोभने ॥ किं ते रामेण वैदेहि कृपणेन गतायुषा ॥
॥२६॥ एतदुक्तं च मे वाक्यं यदि त्वं न करिष्यसि ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसर्वास्त्वांभक्षयिष्या
महे वयम् ॥ २७ ॥ अन्या तु विकटा नाम लंबमानपयोधरा ॥ अब्रवीत्कुपिता सीतां
मुष्टिमुद्यम्य गर्जंती ॥ २८ ॥ बहून्यप्रतिरूपाणि वचनानि सुदुर्मते ॥ अनुक्रोशान्मृदुत्वा
च्च सोढानि तव मैथिलि ॥ २९ ॥ न च नः कुरुषे वाक्यं हितं कालपुरस्कृतम् ॥ आनी
तासिसमुद्रस्य पारमन्यैर्दुरासदम् ॥ ३० ॥ रावणांतःपुरे घोरे प्रविष्टा चासि मैथिलि ॥
रावणस्य गृहे रुद्धा अस्माभिस्त्वभिरक्षिता ॥ ३१ ॥ नत्वांशक्तःपरित्रातुमपिसाक्षात्पुरं
दरः ॥ कुरुष्व हितवादिन्या वचनं मम मैथिलि ॥ ३२ ॥ अलमश्रुनिपातेन त्यजशो
कमनर्थकम् ॥ भज प्रीतिं प्रहर्षंच त्यजैतां निजदैन्यताम्॥३३॥सीते राक्षसराजेन परि
क्रीड यथासुखम्॥जानीमहे यथाभीरुस्त्रीणांयौवनमध्रुवम्॥३४॥यावन्नतेव्यतिक्रामेत्ता
वत्सुखमवाप्नुहि ॥ उद्यानानि च रम्याणिपर्वतोपवनानिच ॥३५॥सहराक्षसराजेनचर

त्वं मदिरेक्षणे ॥ स्त्रीसहस्राणि ते देवि वशे स्थास्यंति सुंदरि ॥३६॥ रावणं भज भर्तारंभ र्तारं सर्वरक्षसाम्॥उत्पाट्य वा तेहृदयं भक्षयिष्यामि मैथिलि॥३७॥ यदि मे व्याहृतं वाक्यं न यथावत्करिष्यसि॥ततश्चंडोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शना ॥३८॥भ्रामयंती म हच्छूलमिदं वचनमब्रवीत् ॥ इमां हरिणशावाक्षीं त्रासोत्कंपपयोधराम् ॥३९॥ रावणेन हृतां दृष्ट्वा दौर्हृदो मे महानयम्॥यकृत्प्लीहमहत्क्रोडं हृदयंच सबंधनम्॥४०॥गात्राण्य पि यथाशीर्षं खादेयमिति मे मतिः॥ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४१॥ कंठमस्या नृशंसायाः पीडयामः किमास्यते॥निवेद्यतां ततो राज्ञे मानुषी सा मृतेति च ॥ ४२॥ नात्रकश्चिच्चसंदेहःखादतेति स वक्ष्यति ॥ ततस्त्वजामुखीनामराक्षसीवाक्य मब्रवीत् ॥४३॥ विशस्येमांततःसर्वान्समान्कुरुतपिंडकान् ॥ विभजाम ततः सर्वा वि वादो मे न रोचते ॥ ४४॥ पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं च विविधं बहु ॥ ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४५॥ अजामुख्या यदुक्तं वै तदेव मम रोचते॥ सुरा चा

१ गर्भिण्या गर्भकृत इच्छाविशेषो दौर्हृदम् । २ एतच्छ्लोकात्पूर्वं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः । तदत्र नोपलभ्यते । ३ लेह्यमुच्चावचमिति पाठः ।

नीयतां क्षिप्रंसर्वशोकविनाशिनी॥४६॥मानुषंमांसमासाद्यनृत्यामोऽथनिकुंभिलाम् ॥
एवं निर्भर्त्स्यमाना सा सीता सुरसुतोपमा ॥४७॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्धैर्यमुत्सृज्य
रोदिति ॥ ४८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीयेआ० सुन्दरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥२४ ॥
अथ तासां वदंतीनां परुषं दारुणंबहु ॥ राक्षसीनामसौम्यानांरुरोदजनकात्मजा॥ १॥
एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्विनी ॥ उवाच परमत्रस्ताबाष्पगद्गदयागिरा॥२ ॥
न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति ॥ कामं खादत मांसर्वा न करिष्यामिवोवचः
॥३॥ सा राक्षसीमध्यगता सीता सुरसुतोपमा ॥ न शर्म लेभे शोकार्तारावणेनेवभर्त्सि
ता ॥ ४ ॥ वेपते स्माधिकं सीता विशंतीवांगमात्मनः ॥ वनेयूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरि
वार्दिता ॥ ५॥ सात्वशोकस्य विपुलां शाखामालंब्य पुष्पिताम् ॥ चिंतयामासशोकेन
भर्तारं भग्नमानसा ॥६॥ सास्नापयंती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलस्रवैः ॥ चिंतयंती न शोक
स्य तदांऽतमधिगच्छती ॥ ७ ॥ सावेपमाना पतिता प्रवाते कदली यथा ॥ राक्षसीनां

---

१ निकुंभिलानाम लंकायाः पश्चिमभागवर्तिनी भद्रकाली तां नृत्यामः तत्समीपं गत्वा नृत्यामः ।

त्वं मदिरेक्षणे ॥ स्त्रीसहस्राणि ते देवि वशे स्थास्यंति सुंदरि ॥३६॥रावणं भज भर्तारंभ र्तारं सर्वरक्षसाम्॥उत्पाट्य वा ते हृदयं भक्षयिष्यामि मैथिलि॥३७॥ यदि मे व्याहृतं वाक्यं न यथावत्करिष्यसि॥ततश्चंडोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शना ॥३८॥भ्रामयंती म हच्छूलमिदं वचनमब्रवीत् ॥ इमां हरिणशावाक्षीं त्रासोत्कंपपयोधराम् ॥३९॥ रावणेन हृतां दृष्ट्वा दौर्हृदो मे महानयम्॥यकृत्प्लीहमहत्क्रोडं हृदयंच सबंधनम्॥४०॥गात्राण्य पि यथाशीर्षं खादेयमिति मे मतिः॥ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४१॥ कंठमस्या नृशंसायाः पीडयामः किमास्यते॥निवेद्यतां ततो राज्ञे मानुषी सा मृतेति च ॥ ४२॥ नात्रकश्चिच्चसंदेहःखादतेति स वक्ष्यति ॥ ततस्त्वजामुखीनामराक्षसीवाक्य मब्रवीत् ॥४३॥ विशस्येमांततःसर्वान्समान्कुरुतपिंडकान् ॥ विभजाम ततः सर्वा वि वादो मे न रोचते ॥ ४४॥ पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं च विविधं बहु ॥ ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४५॥ अजामुख्या यदुक्तं वै तदेव मम रोचते॥ सुरा चा

१ गर्भिण्या गर्भकृत इच्छाविशेषो दौर्हृदम् । २ एतच्छ्लोकात्पूर्वं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः । तदत्र नोपलभ्यते । ३ लेह्यमुच्चावचमिति पाठः ।

नीयतां क्षिप्रंसर्वशोकविनाशिनी॥४६॥मानुषंमांसमासाद्यनृत्यामोऽथनिकुंभिलाम् ॥
एवं निर्भर्त्स्यमाना सा सीता सुरसुतोपमा ॥४७॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्धैर्यमुत्सृज्य
रोदिति ॥ ४८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीयेआ० सुन्दरकांडेचतुर्विंशः सर्गः ॥२४॥
अथ तासां वदंतीनां परुषं दारुणंबहु ॥ राक्षसीनामसौम्यानांरुरोदजनकात्मजा॥१॥
एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्विनी ॥ उवाच परमत्रस्ताबाष्पगद्गदयागिरा॥२॥
न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति ॥ कामं खादत मांसर्वा न करिष्यामिवोवचः
॥३॥ सा राक्षसीमध्यगता सीता सुरसुतोपमा ॥ न शर्म लेभे शोकार्तारावणेनेवभर्त्सि
ता ॥ ४ ॥ वेपते स्माधिकं सीता विशंतीवांगमात्मनः॥ वनेयूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरि
वार्दिता ॥ ५॥ सात्वशोकस्य विपुलां शाखामालंब्य पुष्पिताम् ॥ चिंतयामासशोकेन
भर्तारं भग्नमानसा ॥६॥ सास्नापयंती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलस्रवैः ॥ चिंतयंती न शोक
स्य तदांऽतमधिगच्छती ॥ ७ ॥ सावेपमाना पतिता प्रवाते कदली यथा ॥ राक्षसीनां

१ निकुंभिलानाम लंकायाः पश्चिमभागवर्तिनी भद्रकाली तां नृत्यामः तत्समीपं गत्वा नृत्यामः ।

भयत्रस्ताविवर्णवदनाभवत् ॥ ८ ॥ तस्याःसादीर्घबहुलावेपंत्याःसीतयातदा ॥ ददृ शेकंपितावेणीव्यालीवपरिसर्पती ॥ ९ ॥ सानिश्वसंतीशोकार्ताशोकोपहतचेतना ॥ आर्ता व्यसृजदश्रूणि मैथिली विललाप च ॥ १० ॥ हारामेतिचदुःखार्ताहापुनर्ल क्ष्मणेतिच ॥ हाश्वश्रुममकौसल्येहासुमित्रेतिभामिनी ॥ ११ ॥ लोकप्रवादः सत्यो यंपंडितैःसमुदाहृतः ॥ अकालेदुर्लभोमृत्युः स्त्रियावापुरुषस्यवा ॥१२ ॥ यत्राहमाभिः क्रूराभीराक्षसीभिरिहार्दिता ॥ जीवामिहीना रामेणमुहूर्तमपिदुःखिता ॥१३॥ एषाल्प पुण्याकृपणाविनशिष्याम्यनाथवत् ॥ समुद्रमध्येनौः पूर्णावायुवेगैरिवाहता ॥ १४ ॥ भर्तारंतमपश्यंतीराक्षसीवशमागता ॥ सीदामिखलुशोकेनकूलंतोयहतं यथा ॥१५॥ तंपद्मदलपत्राक्षंसिंहविक्रांतगामिनम् ॥धन्याःपश्यंतिमेनाथंकृतज्ञंप्रियवादिनम् १६॥ सर्वथातेनहीनायारामेण विदितात्मना ॥ तीक्ष्णंविषमिवास्वाद्यदुर्लभं ममजीवनम् ॥ ॥१७॥ कीदृशंतुमहापापंमयादेहांतरेकृतम् ॥येनेदंप्राप्यतेघोरंमहादुःखंसुदारुणम् ॥ ॥१८॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामिशोकेनमहतावृता ॥ राक्षसीभिश्च रक्ष्यंत्या रामो ना

साद्यतेमया ॥ १९ ॥ धिगस्तुखलुमानुष्यंधिगस्तुपरवश्यताम् ॥ न शक्यंयत्परित्यक्तु मात्मच्छंदेनजीवितुम् ॥२०॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सुं०पंचविंशःसर्गः ॥२५॥ प्रसक्ताश्रुमुखीत्वेवंब्रुवंतीजनकात्मजा ॥ अधोगतमुखीबालाविलप्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ उन्मत्तेव प्रमत्तेव भ्रांतचित्तेवशोचता ॥ उपावृत्तकिशोरीव विचेष्टंती महीतले ॥२॥ राघवस्यप्रमत्तस्यरक्षसाकामरूपिणा ॥ रावणेन प्रमथ्याहमानीताक्रोशतीबलात् ॥ ३ ॥ राक्षसीवशमापन्नाभत्स्र्यमानाचदारुणम् ॥ चिंतयंती सुदुःखार्तानाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ॥ ४ ॥ नहिमेजीवितेनार्थोनैवार्थैर्न च भूषणैः ॥ वसंत्या राक्षसीमध्ये विना रामं महारथम् ॥५॥ अश्मसारमिदंनूनमथवाप्यजरामरम् ॥ हृदयंममयेनेदंनदुःखेनविशीर्यते ॥ ६ ॥ धिङ्मामनार्यामसतींयाहंतेनविनाकृता ॥ मुहूर्तमपि जीवामि जीवितं पापजीविका ॥ ७ ॥ चरणेनापिसव्येन नस्पृशेयं निशाचरम् ॥ रावणं किं पुनरहं कामयेयं निशाचरम् ॥८॥ प्रत्याख्यानंनजानातिनात्मानंनात्मनःकुलम् ॥ योनृशंसस्वभावेन मां

---

१ एतन्मध्ये द्वौश्लोकौ प्रक्षिप्तौ ।

प्रार्थयितुमिच्छति ॥ ९ ॥ छिन्ना भिन्ना प्रभिन्ना वा दीप्ता वाग्नौ प्रदीपिता ॥ रावणं नोपतिष्ठेयं किं प्रलापेन वश्चिरम् ॥१०॥ ख्यातःप्राज्ञःकृतज्ञश्च सानुक्रोशश्च राघवः ॥ सद्वृत्तो निरनुक्रोशःशंके मद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ११ ॥ राक्षसानां जनस्थाने सहस्राणि चतुर्दश ॥ एकेनैवनिरस्तानिसमांकिंनाभिपद्यते ॥ १२ ॥ निरुद्धा रावणेनाहमल्पवीर्येण रक्षसा ॥ समर्थःखलुमेभर्तारावणंहंतुमाहवे ॥ १३ ॥ विराधो दण्डकारण्ये येन राक्षसपुंगवः ॥ रणेरामेणनिहतःसमांनाभ्यवपद्यते ॥ १४ ॥ कामंमध्ये समुद्रस्य लंकेयं दुःप्रधर्षणा ॥ न तु राघवबाणानांगतिरोधो भविष्यति ॥ १५ ॥ किं नु तत्कारणं येन रामो दृढपराक्रमः ॥ राक्षसापहृतांभार्यामिष्टांयोनाभिपद्यते ॥१६॥ इहस्थां मां न जानीते शंके लक्ष्मणपूर्वजः ॥ जानन्नपि सतेजस्वीधर्षणांमर्षयिष्यति ॥ १७ ॥ हृतेतिमांयोधिगत्यराघवाय निवेदयेत् ॥ गृध्रराजोपिसरणेरावणेन निपातितः ॥ १८ ॥ कृतं कर्म महत्तेनमांतदाभ्यवपद्यता ॥ तिष्ठतारावणवधेवृद्धेनापि जटायुषा ॥१९॥ यदिमामिह

१ इमौ द्वौश्लोकौ प्रक्षिप्ताविति कतकः । २ रावणद्वन्द्वे इति पाठः । रावणेन सह द्वन्द्वे द्वन्द्वयुद्धे इत्यर्थः ।

जानीयाद्वर्तमानांहि राघवः ॥ अद्य बाणैरभिक्रुद्धः कुर्याल्लोकमरक्षसम् ॥२०॥ निर्दहेच्च पुरीं लंकां निर्दहेच्च महोदधिम् ॥ रावणस्य च नीचस्य कीर्तिं नामच नाशयेत् ॥२१॥ ततो निहतनाथानां राक्षसीनां गृहे गृहे ॥ यथाहमेवंरुदती तथा भूयोनसंशयः ॥२२॥ अन्विष्यरक्षसांलंकांकुर्याद्रामःसलक्ष्मणः ॥ नहि ताभ्यां रिपुर्दृष्टो मुहूर्तमपि जीवति ॥२३॥ चिताधूमाकुलपथागृध्रमंडलमंडिता ॥ अचिरेणैवकालेनश्मशानसदृशीभवेत् ॥२४॥अचिरेणैव कालेनप्राप्स्याम्येनंमनोरथम् ॥ दुष्प्रस्थानोयमाभातिसर्वेषांवोविपर्ययः ॥२५॥ यादृशानि तु दृश्यंते लंकायामशुभानितु ॥ अचिरेणैवकालेनभविष्यति हतप्रभा ॥ २६॥ नूनंलंका हते पापे रावणेराक्षसाधिपे ॥ शोषमेष्यति दुर्धर्षाप्रमदाविधवा यथा ॥२७॥ पुण्योत्सवसमृद्धाचनष्टभर्त्रींसराक्षसी ॥ भविष्यति पुरी लंका नष्टभर्त्री यथांगना॥२८॥ नूनंराक्षसकन्यानांरुदंतीनांगृहेगृहे ॥ श्रोष्यामिनचिरादेवदुःखार्तानामिहध्वनिम् ॥२९॥ सांधकाराहतद्योताहतराक्षसपुंगवा ॥ भविष्यतिपुरीलंकानिर्दग्धा

१ इव ।

रामसायकैः ॥ ३० ॥ यदिनामस शूरोमांरामोरक्तांतलोचनः ॥ जानीयाद्वर्तमानांयां राक्षसस्यनिवेशने ॥ ३१ ॥ अनेनतुनृशंसेनरावणेनाधमेनमे ॥ समयोयस्तुनिर्दिष्टस्तस्य कालोयमागतः ॥ ३२ ॥ सचमेविहितो मृत्युरस्मिन्दुष्टेनवर्तते ॥ अकार्यंयेनजानंति नैर्ऋताःपापकारिणः ॥ ३३ ॥ अधर्मात्तुमहोत्पातोभविष्यतिहिसांप्रतम् ॥ नैते धर्मं विजानंति राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ ३४ ॥ ध्रुवं मां प्रातराशार्थं राक्षसः कल्पयिष्यति ॥ साहं कथं करिष्यामि तं विनाप्रियदर्शनम् ॥३५॥ रामंरक्तांतनयनमपश्यंती सुदुःखिता ॥ क्षिप्रं वैवस्वतं देवं पश्येयं पतिना विना ॥३६॥ नाजानाज्जीवतींरामः समां भरतपूर्वजः ॥ जानंतौतु न कुर्यातां नोर्व्यां हि परिमार्गणम् ॥३७॥ नूनं ममैव शोकेन स वीरो लक्ष्मणाग्रजः ॥ देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले॥३८॥धन्या देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ मम पश्यंतियेवीरं रामं राजीवलोचनम् ॥ ३९ ॥ अथवानहि तस्यार्थो धर्मकामस्यधीमतः ॥ मयारामस्यराजर्षेर्भार्यययापरमात्मनः ॥४०॥ दृश्यमाने भवेत्प्रीतिः सौहृदंनास्त्यदृश्यतः ॥ नाशयंति कृतघ्नास्तुन रामो नाशयिष्य

ति ॥४१॥ किंवामय्यगुणाः केचित्किंवा भाग्यक्षयो हिमे ॥ याहिसीता वरार्हेण हीना
रामेण भामिनी ॥४२॥ श्रेयो मे जीवितान्मर्तुं विहीनाया महात्मनः ॥ रामादक्लिष्टचा
रित्राच्छूराच्छत्रुनिबर्हणात् ॥४३॥ अथवा न्यस्तशस्त्रौतौ वने मूलफलाशनौ ॥ भ्रात
रौ हि नरश्रेष्ठौ चरंतौ वनगोचरौ ॥४४॥ अथवा राक्षसेंद्रेण रावणेन दुरात्मना ॥ छद्म
नाघातितौशूरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥४५॥ साहमेवंविधे कालेमर्तुमिच्छामिसर्वतः॥
नचमे विहितो मृत्युरस्मिन्दुःखेतिवर्तति ॥४६॥ धन्याःखलुमहात्मानोमुनयः सत्य
संमताः ॥ जितात्मानो महाभागा येषांनस्तः प्रियाप्रिये ॥ ४७॥ प्रियान्नसंभवेद्दुःखम
प्रियादधिकं भवेत् ॥ ताभ्यांहितेवियुज्यंतेनमस्तेषांमहात्मनाम् ॥४८॥ साहंत्यक्ता
प्रियेणैव रामेण विदितात्मना ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिपापस्यरावणस्य गतावशम् ॥४९॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥
इत्युक्ताः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुंरावणस्यदु

---

१ भयम् इति पाठः । संयुज्यमानादप्रियादधिकं महद्भयमपि न भवेदित्यर्थः ।

59

रात्मनः ॥ १ ॥ ततःसीतामुपागम्यराक्षस्योभीमदर्शनाः ॥ पुनःपरुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन् ॥ २॥ अद्येदानीं तवानार्ये सीते पापविनिश्चये ॥ राक्षस्योभक्षयिष्यंति मांसमेतद्यथासुखम् ॥ ३ ॥ सीतां ताभिरनार्याभिर्दृष्ट्वा संतर्जितांतदा ॥ राक्षसीत्रिजटावृद्धा प्रबुद्धावाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आत्मानंखादतानार्या न सीतांभक्षयिष्यथ ॥ जनकस्य सुतामिष्टा स्नुषां दशरथस्य च ॥५॥ स्वप्नो ह्यद्य मयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ राक्षसानामभावाय भर्तुरस्याभवाय च ॥ ६ ॥ एवमुक्तास्त्रिजटयाराक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ सर्वाएवाब्रुवन्भीतास्त्रिजटांतामिदंवचः ॥ ७ ॥ कथयस्वत्वयादृष्टःस्वप्नोयंकीदृशो निशि ॥ तासां श्रुत्वा तु वचनं राक्षसीनांमुखोद्गतम् ॥ ८ ॥ उवाच वचनं कालेत्रिजटा स्वप्नसंश्रितम् ॥ गजदंतमयीं दिव्यांशिबिकामंतरिक्षगाम् ॥९॥ युक्तांहंससहस्रेण स्वयमास्थाय राघवः॥ शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसमागतः ॥ १० ॥ स्वप्नेचाद्यमया दृष्टा सीता शुक्लांबरावृता ॥ सागरेण परिक्षिप्तं श्वेतपर्वतमास्थिता ॥११॥ रामेण संगता सीता भास्करेण प्रभा यथा ॥ राघवश्चपुनर्दृष्टश्चतुर्दंतमहागजम् ॥१२॥ आरूढः

शैलसंकाशंचकाससहलक्ष्मणः ॥ ततस्तुसूर्यसंकाशौदीप्यमानौ स्वतेजसा ॥ १३ ॥
शुक्लमाल्यांबरधरौजानकींपर्युपस्थितौ ॥ ततस्तस्यनगस्याग्रेह्याकाशस्थस्यदंतिनः॥
॥ १४॥ भर्त्रापरिगृहीतस्यजानकीस्कंधमाश्रिता ॥ भर्तुरंकात्समुत्पत्यततःकमललो
चना ॥ १५ ॥ चंद्रसूर्यौमयादृष्टौपाणिभ्यां परिमार्जती ॥ ततस्ताभ्यां कुमाराभ्यामा
स्थितः सगजोत्तमः ॥ १६ ॥ सीतयाचविशालाक्ष्यालंकायाउपरिस्थितः ॥ पांडुरर्ष
भयुक्तेनरथेनाष्ट्युजास्वयम् ॥ १७ ॥ शुक्लमाल्यांबरधरो लक्ष्मणेनसहागतः ॥ ततो
न्यत्रमयादृष्टोरामःसत्यपराक्रमः ॥ १८ ॥ आरुह्यपुष्पकंदिव्यंविमानंसूर्यसन्निभम् ॥
॥ १९ ॥ उत्तरांदिशमालोच्यप्रस्थितः पुरुषोत्तमः ॥ “एवं स्वप्नेमया दृष्टोरामो विष्णु
पराक्रमः ॥२०॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रा सीतयासहराघवः ॥ नहिरामो महातेजा शक्यो
जेतुंसुरासुरैः ॥२१॥ राक्षसैर्वापिचान्यैर्वास्वर्गःपापजनैरिव ॥ ”रावणश्चमयादृष्टोमुंड
स्तैलसमृक्षितः ॥२२॥ रक्तवासाःपिबन्मत्तःकरवीरकृतस्रजः ॥ विमानात्पुष्पकादद्य

---

१ अष्टाश्वयोजितेन । २ एते श्लोका रामानुजसंप्रदायपुस्तकेषु दृश्यंते ते प्रक्षिप्ता इति कतकादयोऽन्ये चाहुः ।

रावणः पतितः क्षितौ ॥ २३ ॥ कृष्यमाणास्त्रियामुंडोदृष्टः कृष्णांबरःपुनः ॥ रथेनखर युक्तेनरक्तमाल्यानुलेपनः ॥२४॥ पिबंस्तैलंहसन्नृत्यन्भ्रांतचित्ताकुलेंद्रियः ॥ गर्दभेन ययौशीघ्रंदक्षिणांदिशमाश्रितः ॥ २५ ॥ पुनरेवमयादृष्टोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ पतितो विशिराभूमौगर्दभाद्भयमोहितः ॥ २६ ॥ सहसोत्थायसंभ्रांतो भयार्तो मदविह्वलः ॥ उन्मत्तरूपोदिग्वासादुर्वाक्यंप्रलपन्बहु ॥ २७॥ दुर्गंधंदुःसहंघोरंतिमिरंनरकोपमम्॥ मलपंकंप्रविश्याशुमग्नस्तत्रसरावणः ॥ २८ ॥ प्रस्थितो दक्षिणामाशां प्रविष्टोऽकर्दमं ह्रदम् ॥ कंठेबध्वादशग्रीवःप्रमदारक्तवासिनी ॥२९॥ कालीकर्दमलिप्तांगीदिशंयाम्यां प्रकर्षति ॥ एवंतत्रमयादृष्टःकुंभकर्णो महाबलः ॥ ३० ॥ रावणस्यसुताः सर्वेमुंडास्तै लसमुक्षिताः ॥ वराहेणदशग्रीवःशिंशुमारेणचेंद्रजित् ॥ ३१ ॥ उष्ट्रेण कुंभकर्णश्चप्रया तो दक्षिणां दिशम् ॥ एकस्तत्रमयादृष्टः श्वेतच्छत्रो विभीषणः ॥ ३२ ॥ शुक्लमाल्यां बरधरःशुक्लगंधानुलेपनः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्नृत्यगीतैरलंकृतः ॥ ३३ ॥ आरुह्यशैल संकाशंमेघस्तानितनिस्वनम् ॥ चतुर्दंतंगजंदिव्यमास्तेतत्रविभीषणः ॥३४॥ चतुर्भिः

सचिवैः सार्धंवैहायसमुपस्थितः ॥ समाजश्चमहान्वृत्तो गीतवादित्रनिस्वनः ॥ ३५ ॥
पिबतां रक्तमाल्यानांरक्षसांरक्तवाससाम् ॥ लंका चेयंपुरीरम्यासवाजिरथकुंजरा ॥
॥३६॥ सागरेपतितादृष्टाभग्नगोपुरतोरणा ॥ लंकादृष्टामयास्वप्नेरावणेनाभिरक्षिता ॥
॥ ३७ ॥ दग्धा रामस्य दूतेनवानरेणतरस्विना ॥ पीत्वा तैलंप्रमत्ताश्चप्रहसंत्योमे
हास्वनाः ॥ ३८ ॥ लंकायां भस्मरूक्षायांसर्वाराक्षसयोषितः ॥ कुंभकर्णादयश्चेमे सर्वे
राक्षसपुंगवाः ॥ रक्तंनिवसनंगृह्यप्रविष्टागोमयंह्रदम् ॥ ३९ ॥ अपगच्छत पश्यध्वं
सीतामाप्नोतिराघवः ॥ घातयेत्परमामर्षीसर्वैःसार्धंहिराक्षसैः ॥ ४० ॥ प्रियांबहुमतां
भार्यांवनवासमनुव्रताम् ॥ भर्त्सितांतर्जितांवापिनानुमंस्यतिराघवः ॥४१॥ तदलंक्रूर
वाक्यैश्चसांत्वमेवाभिधीयताम् ॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते ॥४२॥ यस्या
ह्येवंविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते॥सादुःखैर्बहुभिर्मुक्ताप्रियंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥४३ ॥
भर्त्सितामपियाचध्वंराक्षस्यःकिंविवक्षया॥राघवाद्धिभयंघोरंराक्षसानामुपस्थितम् ॥

१ एतत्पूर्वं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः ।

॥ ४४ ॥ प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ॥ अलमेषापरित्रातुं राक्षस्योमहतो भयात् ॥ ४५ ॥ अपिचास्याविशालाक्ष्यानकिंचिदुपलक्षये ॥ विरूपमपिचांगेषु सुसूक्ष्ममपिलक्षणम्॥४६॥छायावैगुण्यमात्रंतुशंकेदुःखमुपस्थितम् ॥ अदुःखार्हामिमां देवींवैहायसमुपस्थिताम् ॥४७॥ अर्थसिद्धिंतुवैदेह्याःपश्याम्यहमुपस्थिताम्॥ राक्षसेंद्रविनाशंचविजयंराघवस्यच॥४८॥निमित्तभूतमेतत्तुश्रोतुमस्यामहत्प्रियम् ॥ दृश्यतेचस्फुरच्चक्षुःपद्मपत्रमिवायतम् ॥ ४९ ॥ ईषच्चहृषितोवास्यादक्षिणाया ह्यदक्षिणः ॥ अकस्मादेववैदेह्याबाहुरेकःप्रकंपते ॥५०॥ करेणुहस्तप्रतिमःसव्यश्चोरुरनुत्तमः ॥ वेपन्कथयतीवास्याराघवंपुरतःस्थितम् ॥ ५१ ॥ पक्षीचशाखानिलयंप्रविष्टः पुनःपुनश्चोत्तमसांत्ववादी ॥ सुखागतांवाचमुदीरयाणःपुनःपुनश्चोदयतीवहृष्टः ॥ ५२ ॥ ततःसा ह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ अवोचद्यदि तत्तथ्यं भवेयंशरणं हि वः ॥ ५३ ॥

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७॥

सा राक्षसेंद्रस्यवचो निशम्यतद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता ॥ सीतावितत्रास यथावनां

तेसिंहाविपन्नागजराजकन्या ॥ १॥ साराक्षसीमध्यगताचभीरुर्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जि
ताच ॥ कांतारमध्येविजने विसृष्टाबालेवकन्याविललापसीता॥२॥सत्यंबतेदंप्रवदंति
लोकेनाकालमृत्युर्भवतीतिसंतः॥यत्राहमेवंपरिभर्त्स्यमाना जीवामियस्मात्क्षणमप्य
पुण्या ॥३॥ सुखाद्विहीनंबहुदुःखपूर्णमिदंतुनूनं हृदयं स्थिरंमे ॥ विदीर्यतेयत्रसहस्रधा
द्यवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य॥४॥नैवास्तिनूनंममदोषमत्रवध्याहमस्याप्रियदर्शनस्य ॥
भावं नचास्याहमनुप्रदातुमलंद्विजोमंत्रमिवाद्विजाय ॥५ ॥ तस्मिन्ननागच्छति लोक
नाथे गर्भस्थ जंतोरिवशल्यकृंतः ॥ नूनंममांगान्यचिरादनार्यःशरैःशितै च्छेत्स्यतिरा
क्षसेंद्रः ॥ ६ ॥ दुःखं बतेदं ननुदुःखितायामासौचिरायाभिगमिष्यतोद्वौ ॥ बद्धस्यवध्य
स्य यथा निशांते राजोपरोधादिवतस्करस्य ॥७॥ हाराम हालक्ष्मण हासुमित्रेहाराम
मातःसहमेजननन्यः॥एषाविपद्याम्यहमल्पभाग्यामहार्णवेनौरिवमूढवाता ॥८॥ तरस्वि
नौ धारयता मृगस्य सत्त्वेन रूपं मनुजेंद्रपुत्रौ ॥ नूनं विशस्तौममकारणात्तौसिंहर्षभौ
द्वाविव वैद्युतेन॥९॥नूनंसकालोमृगरूपधारीमामल्पभाग्यां लुलुभे तदानीम्॥यत्रार्यं

62

पुत्रौ विससर्ज मूढा रामानुजं लक्ष्मणपूर्वजं च ॥ १० ॥ हाराम सत्यव्रतदीर्घबाहो हा पूर्णचंद्रप्रतिमानवक्त्र ॥ हा जीवलोकस्य हितप्रियश्च वध्यांनमां वेत्सिहि राक्षसानाम् ॥ ११ ॥ अनन्यदेवत्वमियं क्षमाचभूमौ च शय्या नियमश्च धर्मे ॥ पतिव्रतात्वं विफलंममेदं कृतं कृतघ्नेष्विव मानुषाणाम् ॥ १२ ॥ मोघं हि धर्मश्चरितो ममायं तथैकपत्नीत्वमिदंनिरर्थकम् ॥ यात्वांनपश्यामि कृशाविवर्णाहीना त्वयासंगमने निराशा ॥१३॥ पितुर्निदेशंनियमेनकृत्वावनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च ॥ स्त्रीभिस्तुमन्ये विपलेक्षणाभिः संरंस्यसेवीतभयःकृतार्थः ॥ १४ ॥ अहं तु राम त्वयि जातकामा चिरं विनाशाय निबद्धभावा ॥ मोघं चरित्वाथ तपोव्रतं च त्यक्ष्यामि धिग्जीवितमल्पभाग्या ॥ १५ ॥ सा जीवितं क्षिप्रमहं त्यजेयं विषेण शस्त्रेण शितेन वापि ॥ विषस्यदाता न तु मेस्ति कश्चिच्छस्त्रस्य वा वेश्मनि राक्षसस्य ॥ १६॥ "इतीवदेवीबहुधाविलप्यसर्वात्मना राममनुस्मरंती ॥ प्रवेपमानापरिशुष्कवक्त्रानगोत्तमंपुष्पितमाससाद ॥१७॥ " शोकाभितप्ता

१ आर्यपुत्रमित्यपिपाठः । २ प्रक्षिप्तोऽयं श्लोक इति रामः ।

बहुधा विचिंत्य सीताथ वेणीग्रथनं गृहीत्वा॥उद्बध्य वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्रमहं गमिष्या
मि यमस्य मूलम् ॥१८॥ उपस्थितासा मृदुसर्वगात्री शाखां गृहीत्वा च नगस्यतस्य ॥
तस्यास्तु रामं परिचिंतयंत्या रामानुजं स्वं च कुलं शुभांग्याः ॥ १९ ॥ तस्याविशोका
नि तदा बहूनि धैर्यार्जितानि प्रवराणि लोके ॥ प्रादुर्निमित्तानि तदा बभूवुः पुरापि सिद्धा
न्युपलक्षितानि ॥२०॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सुंदरकांडेष्टाविंशः सर्गः ॥२८॥
तथागतां तां व्यथितामनिंदितां व्यतीतहर्षांपरिदीनमानसाम् ॥ शुभांनिमित्तानिशुभा
नि भेजिरे नरं श्रिया जुष्टमिवोपसेविनः ॥ १ ॥ तस्याः शुभं वाममरालपक्ष्म राज्यावृ
तं कृष्णविशालशुक्लम् ॥ प्रास्पंदतैकं नयनं सुकेश्या मीनाहतं पद्ममिवाभिताम्रम् ॥२॥
भुजश्च चार्वंचितवृत्तपीनः परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हः ॥ अनुत्तमेनाध्युषितः प्रियेण चिं
रेण वामः समवेपताशु ॥ ३ ॥गजेंद्रहस्तप्रतिमश्च पीनस्तयोर्द्वयोः संहतयोःसुजातः॥
प्रस्पंदमानःपुनरूरुरस्यारामं पुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ॥४॥ शुभं पुनर्हेमसमानवर्णमी
षद्रजो ध्वस्तमिवातुलाक्ष्या ॥ वासः स्थितायाः शिखराग्रदंत्याःकिंचित्परिस्रंसत चा

रुगात्र्याः ॥ ५ ॥ एतैर्निमित्तैरपरैश्चसुभ्रूः संचोदिताप्रागपि साधुसिद्धैः ॥ वातातपक्लांत मिव प्रणष्टं वर्षेण बीजं प्रतिसंजहर्ष ॥६॥ तस्याः पुनर्बिंबफलोपमोष्ठं स्वक्षिभ्रुकेशांत मरालपक्ष्म ॥ वक्त्रं बभासे सितशुक्लदंष्ट्रं राहोर्मुखाच्चंद्रइवप्रमुक्तः ॥७॥ सावीतशोका व्यपनीततंद्रा शांतज्वराहर्षविबुद्धसत्त्वा ॥ अशोभतार्यावदनेनशुक्लेशीतांशुनारात्रिरि वोदितेन ॥ ८ ॥ इत्यार्षे० श्रीमद्रा० वाल्मी० आ० सुन्द०एकोनत्रिंशःसर्गः ॥२९॥

हनूमानपि विक्रांतः सर्वं शुश्रावतत्त्वतः ॥ सीतायास्त्रिजटायाश्चराक्षसीनांचगर्जितम् ॥१॥ अवेक्षमाणस्तांदेवीं देवतामिव नंदने ॥ ततोबहुविधांचिंतांचिंतयामासवानरः ॥ ॥ २ ॥ यांकपीनांसहस्राणिसुबहून्ययुतानिच ॥ दिक्षुसर्वासुमार्गंतेसेयमासादिता म या ॥ ३ ॥ चारेणतुसुयुक्तेनशत्रोःशक्तिमवेक्षता ॥ गूढेनचरतातावदवेक्षितमिदंमया ॥ ॥ ४ ॥ राक्षसानां विशेषश्च पुरी चेयंनिरीक्षिता ॥ राक्षसाधिपतेरस्यप्रभावोरावणस्य च ॥ ५ ॥ यथातस्याप्रमेयस्यसर्वसत्वदयावतः ॥ समाश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनकां

---

१ संवादिभिः इति पाठः ।

क्षिणीम् ॥६॥ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ अदृष्टदुःखां दुःखस्यनह्यंतम
धिगच्छतीम् ॥७॥ यदिह्यहंसतीमेनां शोकोपहतचेतनाम् ॥ अनाश्वास्य गमिष्यामि
दोषवद्गमनंभवेत् ॥ ८ ॥ गते हि मयि तत्रेयं राजपुत्रीयशस्विनी ॥ परित्राणमपश्यंती
जानकीजीवितंत्यजेत् ॥ ९ ॥ मयाचसमहाबाहुःपूर्णचंद्रनिभाननः ॥ समाश्वासयितुं
न्याय्यःसीतादर्शनलालसः ॥ १० ॥ निशाचरीणांप्रत्यमक्षमं चाभिभाषितुम् ॥ कथं
नुखलुकर्तव्यमिदंकृच्छ्रगतोह्यहम् ॥ ११ ॥ अनेनरात्रिशेषेणयदिनाश्वास्यतेमया ॥
सर्वथानास्तिसंदेहःपरित्यक्ष्यतिजीवितम् ॥ १२ ॥ रामस्तुयदि पृच्छेन्मांकिंमां सीता
ब्रवीद्वचः ॥ किमहंतंप्रतिब्रूयामसंभाष्यसुमध्यमाम् ॥१३॥ सीतासंदेशरहितं मामित
स्त्वरया गतम् ॥ निर्दहेदपिकाकुत्स्थःक्रुद्धस्तीव्रेणचक्षुषा ॥१४॥ यदि वोद्वेजयिष्या
मिभर्तारंरामकारणात् ॥ व्यर्थमागमनंतस्यससैन्यस्यभविष्यति ॥ १५ ॥ अंतरंत्वह
मासाद्यराक्षसीनामवस्थितः॥शनैराश्वासयाम्यद्यसंतापबहुलामिमाम् ॥१६॥ अहंह्य
तितनुश्चैव वानरश्च विशेषतः ॥ वाचंचोदाहरिष्यामि मानुषीमिह संस्कृताम् ॥ १७ ॥

यदिवाचंप्रदास्यामिद्विजातिरिवसंस्कृताम् ॥ रावणंमन्यमानामांसीताभीताभविष्यति ॥ १८ ॥ अवश्यमेववक्तव्यंमानुषंवाक्यमर्थवत् ॥ मयासांत्वयितुंशक्यानान्यथेयमनिंदिता ॥ १९ ॥ सेयमालोक्य मे रूपं जानकीभाषितं तथा ॥ रक्षोभिस्त्रासिता पूर्वं भूयस्त्रासमुपैष्यति ॥ २० ॥ ततोजातपरित्रासा शब्दं कुर्यान्मनस्विनी ॥ जानानामां विशालाक्षी रावणं कामरूपिणम् ॥२१॥ सीतया च कृते शब्दे सहसा राक्षसीगणः ॥ नानाप्रहरणोघोरःसमेयादंतकोपमः ॥२२॥ ततोमांसंपरिक्षिप्य सर्वतो विकृताननः ॥ वधेच ग्रहणे चैव कुर्युर्यत्नं महाबलाः ॥२३॥ तं मां शाखाः प्रशाखाश्च स्कंधाश्चोत्तमशाखिनाम् ॥ दृष्ट्वाचपरिधावंतंभवेयुःपरिशंकिताः ॥२४॥ मम रूपं च संप्रेक्ष्य वने विचरतो महत् ॥ राक्षस्योभयवित्रस्ताभवेयुर्विकृतस्वराः ॥ २५ ॥ ततःकुर्युःसमाह्वानंराक्षस्यो रक्षसामपि ॥ राक्षसेंद्रनियुक्तानां राक्षसेंद्रनिवेशने ॥ २६ ॥ ते शूलशरनिस्त्रिंशविविधायुधपाणयः ॥ आपतेयुर्विमर्देस्मिन्वेगेनोद्वेगकारणात् ॥ २७ ॥ संरुद्धस्तैस्तुपरितोविधमन्रक्षसांबलम् ॥ शक्नुयान्नतुसंप्राप्तुं परं पारं महोदधेः ॥ २८ ॥ मां वा

गृह्णीयुरावृत्य बहवः शीघ्रकारिणः ॥ स्यादियंचागृहीतार्था मम च ग्रहणं भवेत् ॥
॥ २९ ॥ हिंसाभिरुचयोहिंस्युरिमांवाजनकात्मजाम् ॥ विपन्नंस्यात्ततःकार्यंरामसुग्री
वयोरिदम् ॥ ३०॥ उद्देशेनष्टमार्गेस्मिन्राक्षसैःपरिवारिते॥सागरेणपरिक्षिप्तेगुप्तेवसति
जानकी ॥ ३१ ॥ विशस्तेवागृहीतेवारक्षोभिर्मयिसंयुगे ॥ नान्यंपश्यामिरामस्य सहा
यंकार्यसाधने ॥ ३२ ॥ विमृशंश्चनपश्यामियो हते मयिवानरः ॥ शतयोजनविस्तीर्णं
लंघयेतमहोदधिम्॥३३॥कामंहंतुंसमर्थोस्मिसहस्राण्यपिरक्षसाम् ॥ नतुशक्ष्याम्यहं
प्राप्तुंपरंपारंमहोदधेः ॥३४ ॥ असत्यानिचयुद्धानि संशयोमेन रोचते ॥ कश्चनिःसंश
यंकार्यंकुर्यात्प्राज्ञःससंशयम् ॥३५॥ एषदोषोमहान्हिस्यान्ममसीताभिभाषण ॥ प्रा
णत्यागश्चवैदेह्याभवेदनभिभाषणे ॥ ३६॥ भूताश्चार्थाविरुध्यंतिदेशकालविरोधिताः॥
विक्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा ॥३७॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापि नशोभते ॥
घातयंति हि कार्याणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ न विनश्येत्कथंकार्यं वैक्लव्यं न क
थं मम ॥ लंघनं च समुद्रस्य कथंनुनवृथाभवेत् ॥ ३९॥ कथं न खलु वाक्यंमे शृणुया

न्नोद्विजेतच ॥ इतिसंचिंत्य हनुमांश्चकार मतिमान्मतिम् ॥४० ॥ राममक्लिष्टकर्माणं स्वबंधुमनुकीर्तयन् ॥ नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्बंधुगतचेतनाम् ॥४१॥ इक्ष्वाकूणांवरिष्ठस्यरामस्य विदितात्मनः ॥ शुभानि धर्मयुक्तानिवचनानि समर्पयन् ॥ ४२ ॥ श्रावयिष्यामिसर्वाणि मधुरांप्रब्रुवन्गिरम् ॥ श्रद्धास्यति यथा सीता तथा सर्वं समादधे॥४३॥ इतिसबहुविधंमहानुभावोजगतिपतेः प्रमदामवेक्ष्यमाणः ॥ मधुरमवितथंजगादवाक्यं द्रुमविटपांतरमास्थितोहनूमान्॥४४॥ इत्यार्षे श्रीम०वा० आ० सुं० त्रिंशःसर्गः॥३०॥

एवं बहुविधां चिंतांचिंतयित्वामहामतिः॥संश्रवे मधुरंवाक्यं वैदेह्याव्याजहारह ॥ १ ॥ राजा दशरथोनामरथकुंजरवाजिमान् ॥ पुण्यशीलोमहाकीर्तिरिक्ष्वाकूणां महायशाः॥ ॥ २॥ राजर्षीणांगुणश्रेष्ठस्तपसा चर्षिभिः समः ॥ चक्रवर्तिकुलेजातः पुरंदरसमो बले ॥३॥ अहिंसारतिरक्षुद्रो घृणी सत्यपराक्रमः ॥ मुख्यस्येक्ष्वाकुवंशस्य लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मिवर्धनः ॥४ ॥ पार्थिवव्यंजनैर्युक्तः पृथुश्रीः पार्थिवर्षभः ॥ पृथिव्यां चतुरंतायां विश्रुतः सुखदः सुखी ॥५॥ तस्य पुत्रः प्रियो जेष्ठस्ताराधिपनिभाननः ॥ रामो नाम विशेषज्ञः

श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ६ ॥ रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य स्वजनस्यापि रक्षिता ॥ रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य च परंतपः ॥ ७ ॥ तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात्पितुः॥ सभार्यः सह च भ्रात्रा वीरः प्रव्राजितो वनम् ॥८॥ तेन तत्र महारण्ये मृगयां परिधावता॥राक्षसा निहताः शूरा बहवः कामरूपिणः ॥ ९ ॥ जनस्थानवधं श्रुत्वा निहतौखरदूषणौ ॥ ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणेन तु ॥ १० ॥ वंचयित्वा वने रामं मृगरूपेण मायया॥ स मार्गमाणस्तां देवीं रामःसीतामनिंदिताम् ॥ ११ ॥ आससाद वने मित्रं सुग्रीवं नाम वानरम् ॥ ततःस वालिनं हत्वा रामः परपुरंजयः ॥ १२ ॥ आयच्छत्कपिराज्यं तु सुग्रीवाय महात्मने ॥ सुग्रीवेणाभिसंदिष्टा हरयःकामरूपिणः ॥ १३ ॥ दिक्षु सर्वासु तां देवीं विचिन्वंतःसहस्रशः ॥ अहंसंपातिवचनाच्छतयोजनमायतम् ॥१४॥ तस्याहेतोर्विशालाक्ष्याःसमुद्रंवेगवान्प्लुतः ॥ यथारूपांयथावर्णां यथालक्ष्मवतीं च ताम् ॥ १५ ॥ अश्रौषं राघवस्याहंसेयमासादितामया ॥ विररामैवमुक्त्वासवाचंवानरपुंगवः ॥ १६ ॥ जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं गता॥ततः स वक्रकेशांता सुकेशी केशसंवृतम्

॥ १७ ॥ उन्नम्य वदनं भीरुः शिंशपामन्ववैक्षत ॥ १८ ॥ निशम्य सीता वचनं कपेश्च दिशश्च सर्वाः प्रदिशश्च वीक्ष्य ॥ स्वयं प्रहर्षं परमं जगाम सर्वात्मना राममनुस्मरंती ॥ १९ ॥ सा तिर्यगूर्ध्वं च तथाप्यधस्तान्निरीक्षमाणा तमचिंत्यबुद्धिम् ॥ ददर्श पिंगाधिपतेरमात्यं वातात्मजं सूर्यमिवोदयस्थम् ॥ २० ॥ इ॰ श्रीम॰वा॰आ॰सु॰एकत्रिं॰सर्गः ॥ ३१ ॥ ततः शाखांतरे लीनं दृष्ट्वा चलितमानसा ॥ वेष्टितार्जुनवस्त्रं तं विद्युत्संघातपिंगलम् ॥ ॥ १ ॥ सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रियवादिनम् ॥ फुल्लाशोकोत्कराभासं तप्तचामीकरेक्षणम् ॥ २ ॥ साथ दृष्ट्वा हरिश्रेष्ठं विनीतवदवस्थितम् ॥ मैथिली चिंतयामास विस्मयं परमं गता ॥ ३ ॥ अहो भीममिदं सत्वं वानरस्य दुरासदम् ॥ दुर्निरीक्ष्यमिदं मत्वा पुनरेव मुमोह सा ॥ ४ ॥ विललाप भृशं सीता करुणं भयमोहिता ॥ रामरामेति दुःखार्ता लक्ष्मणेति च भामिनी ॥ ५ ॥ रुरोद सहसा सीता मंदमंदस्वरा सती ॥ साथ दृष्ट्वा हरिवरं विनीतवदुपागतम् ॥ ६ ॥ मैथिली चिंतयामास स्वप्नोयमिति भामिनी ॥ ७ ॥ सा वीक्षमाणा पृथुभुग्नवक्रं शाखामृगेंद्रस्य यथोक्तकारम् ॥ ददर्श पिंगाधिपतेरमात्यं वातात्मजं बुद्धिमतां

वरिष्ठम् ॥ ८ ॥ सातंसमीक्ष्यैवभृशंविपन्ना गतासुकल्पेवबभूव सीता ॥ चिरेणसंज्ञांप्र
तिलभ्यचैवंविचिंतयामासविशालनेत्रा ॥ ९ ॥ स्वप्नेमयायंविकृतोद्य दृष्टःशाखामृगः
शास्त्रगणैर्निषिद्धः ॥ स्वस्त्यस्तुरामायसलक्ष्मणायतथापितुर्मेजनकस्यराज्ञः ॥१० ॥
स्वप्नोहिनायंनहिमेस्तिनिद्राशोकेनदुःखेन च पीडितायाः ॥ सुखं हिमेनास्ति यतो
विहिनातेनेंदुपूर्णप्रतिमाननेन ॥ ११ ॥ रामेतिरामेतिसदैवबुद्ध्याविचिंत्यवाचाब्रवती
तमेव ॥ तस्यानुरूपंचकथांतदर्थामेवंप्रपश्यामितथाशृणोमि ॥ १२ ॥ अहंहितस्याद्य
मनोभवेन संपीडिता तद्गतसर्वभावा ॥ विचिंतयंतीसततंतमेवतथैवपश्यामितथाशृ
णोमि ॥१३॥ मनोरथःस्यादितिचिंतयामितथापिबुद्ध्यापिवितर्कयामि ॥ किं कारणं
तस्य हिनास्तिरूपंसुव्यक्तरूपश्चवदत्ययंमाम् ॥ १४ ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेसवज्रिणे
स्वयंभुवे चैव हुताशनाय ॥ अनेन चोक्तंयदिदं ममाग्रतो वनौकसा तच्च तथास्तु ना
न्यथा ॥१५॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आ० सुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥३२॥
सोऽवतीयद्रुमात्तस्माद्विद्रुमप्रतिमाननः ॥ विनीतवेषःकृपणःप्रणिप्रत्योपसृत्यच ॥१॥

67

तामब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधायसीतामधुरयागिरा ॥ ॥२॥कानुपद्मपलाशाक्षिक्लिष्टकौशेयवासिनि ॥ द्रुमस्यशाखामालंब्य तिष्ठसित्वमनिंदिता ॥ ३ ॥ किमर्थंतवनेत्राभ्यांवारिस्रवतिशोकजम् ॥ पुंडरीकपलाशाभ्यांविप्रकीर्णमिवोदकम् ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणांचनागगंधर्वरक्षसाम् ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचका त्वंभवसिशोभने ॥ ५ ॥ कात्वंभवसिरुद्राणां मरुतांवावरानने ॥ वसूनांवावरारोहे देवताप्रतिभासिमे ॥ ६ ॥ किन्नुचंद्रमसाहीनापतिताविबुधालयात् ॥ रोहिणी ज्योतिषां श्रेष्ठा श्रेष्ठासर्वगुणाधिका ॥ ७ ॥ "कात्वंभवसिकल्याणि त्वमनिंदितलोचने ॥" कोपाद्वा यदिवामोहाद्भर्तारमसितेक्षणे ॥ वसिष्ठंकोपयित्वात्वंवाऽसि कल्याण्यरुंधती ॥ ८ ॥ कोनुपुत्रःपिताभ्राताभर्तावातेसुमध्यमे ॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंगतंत्वमनुशोचसि ॥९॥ रोदनादतिनिश्वासाद्भूमिसंस्पर्शनादपि ॥ नत्वांदेवीमहंमन्येराज्ञःसंज्ञावधारणात् ॥ १० ॥ व्यंजनानिहितेयानिलक्षणानिचलक्षये ॥ महिषी भूमिपालस्य

१ इदमर्धंप्रक्षिप्तम् ।

राजकन्याच मेमता ॥ ११ ॥ रावणेनजनस्थानाद्बलात्प्रमथितायदि ॥ सीतात्वमसि भद्रं तेतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥१२॥ यथाहितववैदैन्यंरूपंचाप्रतिमानुषम् ॥ तपसा चान्वितो वेषस्त्वंराममहिषीध्रुवम् ॥ १३ ॥ सातस्यवचनंश्रुत्वारामकीर्तनहर्षिता ॥ उवाच वाक्यं वैदेही हनूमंतं द्रुमाश्रितम् ॥१४॥ पृथिव्यांराजसिंहानांमुख्यस्यविहिता त्मनः ॥ स्नुषादशरथस्याहंशत्रुसैन्यप्रणाशिनः ॥१५॥ दुहिताजनकस्याहंवैदेहस्यम हात्मनः ॥ सीतेति नाम्ना चोक्ताहं भार्या रामस्य धीमतः॥१६॥समाद्वादशतत्राहंराघ वस्य निवेशने ॥ भुंजाना मानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ॥ १७ ॥ ततस्त्रयोदशे व र्षे राज्ये चेक्ष्वाकुनंदनम् ॥ अभिषेचयितुंराजासोपाध्यायःप्रचक्रमे ॥ १८ ॥ तस्मिन्सं भ्रियमाणे तुराघवस्याभिषेचने ॥ कैकेयीनामभर्तारमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ न पि बेयं न खादेयंप्रत्यहं मम भोजनम् ॥ एष मे जीवितस्यांतो रामो यद्यभिषिच्यते॥२०॥ यत्तदुक्तं त्वया वाक्यं प्रीत्या नृपतिसत्तम ॥ तच्चेन्न वितथं कार्यं वनं गच्छतु राघवः॥ ॥२१॥ स राजा सत्यवाग्देव्या वरदानमनुस्मरन् ॥ मुमोहवचनंश्रुत्वाकैकेय्याःक्रूरम

प्रियम्॥२२॥ततस्तं स्थविरो राजा सत्यधर्मे व्यवस्थितः ॥ ज्येष्ठंयशस्विनं पुत्रं रुदन्रा ज्यमयाचत ॥ २३ ॥ स पितुर्वचनंश्रीमानभिषेकात्परंप्रियम् ॥ मनसापूर्वमासाद्यवा चा प्रतिगृहीतवान् ॥ २४ ॥ दद्यान्न प्रतिगृह्णीयात्सत्त्यं ब्रूयान्नचानृतम् ॥ अपि जीवि तहेतोर्हि रामः सत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥ सविहायोत्तरीयाणि महार्हाणिमहायशाः ॥ वि सृज्य मनसा राज्यं जनन्यै मां समादिशत् ॥ २६ ॥ साहं तस्याग्रतस्तूर्णं प्रस्थिता वनचारिणी ॥ नहि मेतेनहीनायावासः स्वर्गेपिरोचते ॥ २७ ॥ प्रागेवतुमहाभागः सौ मित्रिर्मित्रनंदनः ॥ पूर्वजस्यानुयात्रार्थेकुशचीरैरलंकृतः ॥ २८ ॥ तेवयंभर्तुरादेशंबहु मान्य दृढव्रताः ॥ प्रविष्टाः स्म पुरा दृष्टं वनंगंभीरदर्शनम् ॥२९ ॥ वसंतोदंडकारण्ये तस्याहममितौजसः ॥ रक्षसापहृताभार्यारावणेन दुरात्मना ॥ ३० ॥ द्वौ मासौतेनमे कालोजीवितानुग्रहः कृतः॥ऊर्ध्वं द्वाभ्यां तु मासाभ्यांततस्त्यक्ष्यामि जीवितम्॥३१॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥ तस्या स्तद्वचनंश्रुत्वाहनुमान्हरिपुंगवः ॥ दुःखाद्दुःखाभिभूतायाःसांत्वमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥

अहं रामस्य संदेशाद्देवि दूतस्तवागतः ॥ वैदेहि कुशली रामः सत्वां कौशलमब्रवी
त् ॥२॥ यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्चवेद वेदविदांवरः ॥ सत्वांदाशरथी रामो देविकौशलम
ब्रवीत् ॥३॥ लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचरः प्रियः ॥ कृतवाञ्छोकसंतप्तः शिरसाते
भिवादनम् ॥४॥ सातयोःकुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः ॥ प्रीतिसंहृष्टसर्वांगी हनूमं
तमथाब्रवीत् ॥५॥ कल्याणी बतगाथेयं लौकिकीप्रतिभाति माम् ॥ एति जीवंतमानंदो
नरं वर्षशतादपि ॥६॥ तयोः समागमे तस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताऽद्भुता ॥ परस्परेण चाला
पंविश्वस्तौतौप्रचक्रतुः ॥७॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ॥ सीतायाः
शोकतप्तायाः समीपमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ यथा यथा समीपं सहनूमानुपसर्पति ॥ तथातथा
रावणंसातंसीता परिशंकते ॥ ९ ॥ अहो धिक्धिक् कृतमिदंकथितंहियदस्यमे ॥ रूपां
तरमुपागम्य सएवायं हिरावणः ॥ १० ॥ तामशोकस्य शाखांतु विमुक्त्वा शोकक
र्षिता ॥ तस्यामेवानवद्यांगी धरण्यां समुपाविशत् ॥११॥ हनुमानपि दुःखार्तां तां दृष्ट्वा
भयमोहितः ॥ अवंदतमहाबाहुस्ततस्तांजनकात्मजाम् ॥साचैनंभयसंत्रस्ताभूयोनैन

मुदैक्षत ॥१२॥ तंदृष्ट्वा वंदमानं चसीता शशिनिभानना ॥ अब्रवीद्दीर्घमुच्छ्वस्य वानरं मधुरस्वरा ॥१३॥ मायां प्रविष्टो मायावी यदि त्वं रावणः स्वयम् ॥ उत्पादयसिमेभूयः संतापं तन्नशोभनम् ॥१४॥ संपरित्यज्य रूपं यः परिव्राजकरूपवान् ॥ जनस्थानेमया दृष्टस्त्वंसएवहिरावणः ॥ १५ ॥ उपवासकृशां दीनां कामरूपनिशाचर ॥ संतापयसि मां भूयः संतप्तां तन्न शोभनम् ॥१६॥ अथवा नैतदेवंहियन्मयापरिशंकितम् ॥ मनसो हिममप्रीतिरुत्पन्ना तव दर्शनात्॥१७॥यदिरामस्यदूतस्त्वमागतोभद्रमस्तुते॥पृच्छामित्वांहरिश्रेष्ठप्रियारामकथाहिमे ॥ १८ ॥ गुणान्रामस्य कथय प्रियस्य मम वानर ॥ चित्तं हरसिमेसौम्य नदीकूलंयथारयः॥१९॥ अहो स्वप्नस्यसुखतायाहमेवचिराहृता॥ प्रेषितंनामपश्यामिराघवेणवनौकसम् ॥२०॥ स्वप्नेपियद्यहंवीरंराघवंसहलक्ष्मणम् ॥ पश्येयंनावसीदेयंस्वप्नोपिममभत्सरी ॥२१॥नाहंस्वप्नमिमंमन्येस्वप्नेदृष्ट्वाहिवानरम्॥ नशक्योभ्युदयः प्राप्तुंप्राप्तश्चाभ्युदयोमम ॥ २२ ॥ किन्नु स्याच्चित्तमोहोयं भवेद्वातग

१ वातगतिः—भूतवेशादिजनितो भ्रमः ।

तिस्त्वियम् ॥ उन्मादजो विकारोवास्यादयं मृगतृष्णिका ॥ २३ ॥ अथवा नाय मुन्मादोमोहोप्युन्मादलक्षणः ॥ संबुध्येचाहमात्मानमिमंचापिवनौकसम् ॥२४॥इत्ये वंबहुधासीतासंप्रधार्यबलाबलम् ॥ रक्षसांकामरूपत्वान्मेनेतंराक्षसाधिपम् ॥२५॥एतां बुद्धिंतदाकृत्वासीतासातनुमध्यमा ॥ नप्रतिव्याजहाराथवानरंजनकात्मजा ॥ २६ ॥ सीतायानिश्चितं बुद्ध्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदा तां संप्रहर्षयन् ॥ ॥ २७॥ आदित्य इव तेजस्वी लोककांतः शशीयथा॥राजासर्वस्यलोकस्य देवोवैश्रव णोयथा ॥ २८ ॥ विक्रमेणोपपन्नश्चयथाविष्णुर्महायशाः ॥ सत्यवादी मधुरवाग्देवो वाचस्पतिर्यथा॥२९॥रूपवान्सुभगः श्रीमान्कंदर्प इव मूर्तिमान् ॥ स्थानक्रोधे प्रह र्ताचश्रेष्ठे लोके महारथः ॥ ३० ॥ बाहुच्छायामवष्टब्धोयस्यलोकोमहात्मनः॥अपक्र म्याश्रमपदान्मृगरूपेणराघवम् ॥ ३१॥ शून्येयेनापनीतासितस्यद्रक्ष्यसितत्फलम्॥ अचिराद्रावणं संख्येयो वधिष्यतिवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ क्रोधप्रमुक्तैरिषुभिर्ज्वलद्भिरिव

---

१ उन्मादः—विरहिणां पित्तोद्रेकरूपावस्थाविशेषजो भ्रमः । २ मृगतृष्णिका—तद्वत्प्रत्यक्षो भ्रमः ।

पावकैः ॥ तेनाहंप्रेषितोदूस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥३३॥ त्वद्वियोगेन दुःखार्तः स त्वां कौशलमब्रवीत्॥लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्धनः ॥३४ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुःस त्वा कौशलमब्रवीत्॥रामस्यचसखादेविसुग्रीवोनामवानरः ॥३५॥ राजावानरमुख्या नांसत्वांकौशलमब्रवीत्॥नित्यंस्मरतितेरामःससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥३६॥दिष्ट्याजीव सिवैदेहिराक्षसीवशमागता ॥ नचिराद्द्रक्ष्यसेरामं लक्ष्मणंच महारथम् ॥३७॥ मध्ये वानरकोटीनांसुग्रीवंचामितौजसम् ॥ अहंसुग्रीवसचिवोहनूमान्नामवानरः॥३८॥प्रवि ष्टोनगरींलंकांलंघयित्वामहोदधिम् ॥ कृत्वामूर्ध्निपदन्यासंरावणस्यदुरात्मनः ॥३९ ॥ त्वांद्रष्टुमुपयातोहंसमाश्रित्यपराक्रमम्॥नाहमस्मितथादेवियथामामवगच्छसि ॥वि शंकात्यज्यतामेषाश्रद्धस्ववदतोमम ॥४०॥ इ०श्री०वा०सुं०चतुस्त्रिंशःसर्गः ॥३४॥ तांतुरामकथां श्रुत्वावैदेहीवानरर्षभात् ॥ उवाचवचनंसांत्वमिदंमधुरयागिरा ॥१॥क तेरामेण संसर्गकथंजानासिलक्ष्मणम्॥वानराणांनराणांचकथमासीत्समागमः ॥२ ॥ यानिरामस्यचिह्नानिलक्ष्मणस्यचवानर ॥ तानिभूयः समाचक्ष्वनमांशोकः समा

विशेत्॥३॥कीदृशं तस्य संस्थानंरूपंतस्य च कीदृशम्॥कथमूरू कथंबाहूलक्ष्मणस्य च शंसमे ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ततो रामंयथातत्त्वमाख्या तुमुपचक्रमे ॥ ५ ॥ जानंती बतदिष्ट्यामांवैदेहिपरिपृच्छसि ॥ भर्तुःकमलपत्राक्षिसं स्थानंलक्ष्मणस्य च ॥ ६ ॥ यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च यानिवै ॥ लक्षिता निविशालाक्षि वदतःशृणुतानिमे ॥ ७ ॥ रामः कमलपत्राक्षःपूर्णचंद्रनिभाननः ॥ रू पदाक्षिण्यसंपन्नःप्रसूतो जनकात्मजे॥८॥तेजसादित्यसंकाशःक्षमया पृथिवीसमः ॥ बृहस्पतिसमो बुद्ध्या यशसा वासवोपमः॥ ९ ॥ रक्षिता जीवलोकस्यस्वजनस्य च र क्षिता ॥ रक्षितास्वस्य वृत्तस्य धर्मस्य च परंतपः ॥ १० ॥ रामोभामिनि लोकस्य चा तुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ मर्यादानां च लोकस्य कर्ता कारयिता च सः॥ ११ ॥अर्चिष्मान र्चितोत्यर्थंब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः ॥साधूनामुपकारज्ञःप्रचारज्ञश्चकर्मणाम्॥ १२ ॥ राज नीत्यांविनीतश्चब्राह्मणानामुपासकः॥ ज्ञानवाञ्छीलसंपन्नोविनीतश्चपरंतपः ॥ १३ ॥ यजुर्वेदविनीतश्च वेदविद्भिःसुपूजितः ॥ धनुर्वेदेचवेदेच वेदांगेषुचनिष्ठितः॥१४॥ विपु

लांसो महाबाहुः कंबुग्रीवः शुभाननः ॥ गूढजत्रुः सुताम्राक्षो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥१५॥ दुंदुभिस्वननिर्घोषः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ॥ समश्च सुविभक्तांगो वर्णं श्यामं समाश्रितः ॥१६॥ त्रि[१]स्थिर[२]स्त्रिप्रलंबश्च त्रि[३]समस्त्रि[४]षु चोन्नतः ॥ त्रि[५]ताम्रस्त्रि[६]षु चास्निग्धो[७]गंभीरस्त्रि[८]षु नित्यशः ॥ १७ ॥ त्रिवली[९]वांस्त्र्य[१०]वनतश्चतु[११]र्व्यंगस्त्रिशीर्षवान् ॥ चं[१२]तुष्कलश्चतु[१३]र्लेखश्चतु[१४]ष्किष्कुतुः समः ॥१८ ॥च[१६]तुर्दशसमद्वंद्वश्चतु[१७]र्दंष्ट्रश्चतु[१८]र्गतिः ॥ महोष्ठहनुनासश्च पं[१९]चस्निग्धो[२०]ष्टवंशवान् ॥१९॥ द[२१]शपद्मो दश[२२]बृहत्त्रि[२३]भिर्व्याप्तो द्वि[२४]शुक्लवान् ॥ ष[२५]डुन्नतो न[२६]वतनुस्त्रि[२७]भि

---

१ त्रिषु स्थानेषु स्थिरः "ऊरुश्च मणिबन्धश्च मुष्टिश्च नृपतेः स्थिराः" इत्युक्तेः । २ त्रिषु प्रलंबः "प्रलंबाः यस्य स धनी त्रयो भ्रूमुष्कबाहवः" इति सामुद्रिकोक्तेः । ३ त्रिषु समः "केशाग्रं वृषणं जानु समं यस्य स भूपतिः" इत्युक्तेः । ४ नाभ्यंतः कुक्षिवक्षःसु "नाभ्यंतः कुक्षिवक्षोभिरुन्नतैः क्षितिपो भवेत्" इत्युक्तेः । ५ त्रिभिः नेत्रांतनखपाण्यंघ्रितलैस्ताम्रः । ६ पादरेखाशिरोरुहलिङ्गमणिषु । ७ स्वरगतिनाभिषु गंभीरः । ८ उदरे कंठे उभयत्र वा । ९ अवनतः निम्नः निम्नत्वं निमग्नत्वं तच्च निमग्नपादतलमध्यत्वं निमग्नपादरेखात्वं निमग्नस्तनचूचुकत्वम् । १० चतुर्ह्रस्व, "ग्रीवा प्रजननं पृष्ठं ह्रस्वे जंघे च पूजिते" इत्युक्तेः । ११ आवर्तत्रययुक्तशीर्षः । १२ चतस्रः कलाश्चतुर्वेदप्राप्तिसूचिकांगुष्ठमूलरेखा यस्य सः । १३ ललाटे चतूरेखायुक्तः । १४ चतुर्हस्तप्रमाणः षण्णवत्यंगुलोत्सेधः । १५ बाहुजानूरुगंडाश्चत्वारः समा यस्य सः । १६ समपरिमाणचतुर्दशांगद्वंद्वः । तदुक्तं "भ्रुवौ नासापुटे नेत्रे कर्णावोष्ठौ च चुचूकौ । कूर्परे मणिबंधौ च जानुनी वृषणौ कटी ॥ करौ पादौ स्फिजौ यस्य समौ ज्ञेयः स भूपतिः । स्कंधौ गंडौ तथा दंता ऊरू ज्ञेयौ च जत्रुणी" । १७ चतस्रो दंष्ट्रा दंतपंक्तिद्वये प्रतिपार्श्वं शास्त्रोक्तलक्षणा यस्य सः । १८ सिंहशार्दूलगजवृषभैश्चतुर्भिस्तुल्यागतिर्यस्य सः । १९ पंचवाग्वक्त्रनखलोमत्वचं स्निग्धं यस्य सः । २० अष्टवंशाख्यावयववान् । वंशशब्देन दैर्घ्यं विवक्षितम् । "बाहू च नलकावूरू जंघे चेत्यष्ट वंशकाः" नलकावंगुल्याविति तीर्थः । २१ दशपद्मः "मुखनेत्रास्यजिह्वौष्ठतालुस्तननखं करौ । पादौ च दशपद्मानि पद्माकाराणि यस्य च" इत्युक्तेः । २२ दशबृहंति यस्य सः । तानि तु "उरः शिरो ललाटं च ग्रीवा बाहंसनाभयः । पादौ पृष्ठं श्रुती चैव विशालास्ते सुखप्रदाः" । इत्युक्तेः । २३ श्रीयशस्तेजोभिः । २४ द्वौ मातृपितृवंशौ शुक्लौ शुद्धौ यस्य सः । २५ षडुन्नतस्तानि च "कक्षः कुक्षिश्च वक्षश्च घ्राणस्कंधललाटिकाः" । २६ नवसु सूक्ष्मः । तानि च "सूक्ष्माण्यंगुलिपर्वाणि केशरोमनखत्वचः । शेफश्च येषां सूक्ष्माणि ते नरा दीर्घजीविनः" इत्युक्तेः इति षड्भ्रं मृदुश्मश्रुत्वं सूक्ष्मदृष्टित्वं सूक्ष्मबुद्धित्वं चेति नवसु सूक्ष्मत्वम् । २७ धर्मार्थकामैः ।

र्व्याप्नोतिराघवः ॥२०॥ सत्यधर्मरतः श्रीमान्संग्रहानुग्रहेरतः ॥देशकालविभागज्ञः स
र्वलोकप्रियंवदः ॥ २१ ॥ भ्राता चास्यचद्वैमात्रःसौमित्रिरमितप्रभः ॥ अनुरागेणरूपे
ण गुणैश्चापि तथाविधः ॥ २२ ॥ स सुवर्णच्छविः श्रीमान् रामः श्यामो महायशाः ॥
तावुभौ नरशार्दूलौ त्वद्दर्शनकृतोत्सवौ ॥ २३ ॥ विचिन्वंतौ महीं कृत्स्नामस्मा
भिः सह संगतौ ॥ त्वामेव मार्गमाणौ तौ विचरंतौ वसुंधराम् ॥ २४ ॥ ददर्शतुर्मृग
पतिं पूर्वजेनावरोपितम् ॥ ऋष्यमूकस्य मूले तु बहुपादपसंकुले ॥ २५ ॥ भ्रातुर्भयार्त
मासीनं सुग्रीवं प्रियदर्शनम् ॥ वयं च हरिराजं तं सुग्रीवं सत्यसंगरम् ॥ २६ ॥ परि
चर्यामहे राज्यात्पूर्वजेनावरोपितम् ॥ ततस्तौ चीरवसनौ धनुःप्रवरपाणिनौ ॥ २७ ॥
सतौदृष्ट्वानरव्याघ्रौधन्विनौ वानरर्षभः ॥ २८ ॥ अभिप्लुतोगिरेस्तस्यशिखरं भयमोहि
तः ॥ ततः स शिखरे तस्मिन्वानरेंद्रो व्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तयोः समीपं मामेव प्रेषया
माससत्वरम् ॥ तावहंपुरुषव्याघ्रौसुग्रीववचनात्प्रभू ॥ ३० ॥ रूपलक्षणसंपन्नौ कृतां
जलिरुपस्थितः॥ तौपरिज्ञाततत्त्वार्थौमयाप्रीतिसमन्वितौ ॥ ३१ ॥ पृष्ठमारोप्यतंदेशं

प्रापितौपुरुषर्षभौ ॥ निवेदितौचतत्त्वेन सुग्रीवाय महात्मने ॥ ३२ ॥ तयोरन्योन्य सं
भाषाद्धृशंप्रीतिरजायत ॥ तत्र तौकीर्तिसंपन्नौहरीश्वरनरेश्वरौ ॥ ३३ ॥ परस्परकृताश्वा
सौकथयापूर्ववृत्तया ॥ तं ततःसांत्वयामाससुग्रीवं लक्ष्मणाग्रजः ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोर्वा
लिनाभ्रात्रानिरस्तंपुरुतेजसा ॥ ततस्त्वन्नाशजंशोकंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३५ ॥ ल
क्ष्मणोवानरेंद्रायसुग्रीवाय न्यवेदयत् ॥ सश्रुत्वा वानरेंद्रस्तुलक्ष्मणेनेरितं वचः ॥३६॥
तदासीन्निष्प्रभोत्यर्थं ग्रहग्रस्त इवांशुमान् ॥ ततस्त्वद्गात्रशोभीनि रक्षसा ह्रियमाण
या ॥ ३७ ॥ यान्याभरणजालानि पातितानि महीतले ॥ तानि सर्वाणि रामाय आनीय
हरियूथपाः ॥ ३८॥ संहृष्टा दर्शयामासुर्गतिं तु न विदुस्तव ॥ तानि रामाय दत्तानिम
यैवोपहृतानिच॥३९॥स्वनवंत्यवकीर्णानि तस्मिन्विहतचेतसि ॥ तान्यंकेदर्शनीयानि
कृत्वा बहुविधं तदा ॥४०॥ तेन देवप्रकाशेनदेवेन परिदेवितम् ॥ प्रादीपयद्दाशरथेस्तदा
शोकहुताशनम् ॥ ४१ ॥ शायितंचचिरंतेनदुःखार्तेनमहात्मना॥मयापिविविधैर्वाक्यैः
कृच्छ्रादुत्थापितः पुनः ॥ ४२ ॥ तानिदृष्ट्वामहार्हाणिदर्शयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ राघवःसह

सौमित्रिःसुग्रीवे संन्यवेशयत् ॥ ४३ ॥ स तवादर्शनादार्ये राघवःपरितप्यते ॥ महता
ज्वलतानित्यमग्निनैवाग्निपर्वतः ॥ ४४ ॥ त्वत्कृतेतमनिद्राचशोकश्चिंता च राघवम् ॥
तापयंतिमहात्मानमग्न्यागारमिवाग्नयः ॥४५॥ तवादर्शनशोकेनराघवःपरिचाल्यते ॥
महताभूमिकंपेनमहानिव शिलोच्चयः ॥ ४६ ॥ काननानि सुरम्याणि नदीप्रस्त्रवणानि
च ॥ चरन्नरतिमाप्नोतित्वामपश्यन्नृपात्मजे ॥ ४७ ॥ सत्वांमनुजशार्दूलःक्षिप्रं प्राप्स्य
ति राघवः ॥ समित्रबांधवं हत्वा रावणं जनकात्मजे ॥ ४८ ॥ सहितौ रामसुग्रीवा
वुभावकुरुतां तदा ॥ समयं वालिनं हंतुं तव चान्वेषणं प्रति ॥ ४९ ॥ ततस्ताभ्यां कुमा
राभ्यां वीराभ्यां स हरीश्वरः ॥ किष्किंधां समुपागम्य वाली युद्धे निपातितः ॥ ५० ॥
ततोनिहत्यतरसारामोवालिनमाहवे ॥ सर्वर्क्षहरिसंघानां सुग्रीवमकरोत्पतिम् ॥५१॥
रामसुग्रीवयोरैक्यं देव्येवं समजायत ॥ हनूमंतंच मांविद्धि तयोर्दूतमुपागतम् ॥५२॥
स्वं राज्यं प्राप्य सुग्रीवः समानीय महाकपीन् ॥ त्वदर्थंप्रेषयामासदिशोदशमहाबला
न् ॥ ५३ ॥ आदिष्टा वानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहौजसः ॥ अद्रिराजप्रतीकाशाःसर्वतःप्रस्थि

ता महीम् ॥५४॥ ततस्ते मार्गमाणावै सुग्रीववचनातुराः ॥ चरंतिवसुधां कृत्स्नांवय मन्ये च वानराः॥५५॥अंगदो नाम लक्ष्मीवान्वालिसूनुर्महाबलः ॥ प्रस्थितःकपिशा र्दूलस्त्रिभागबलसंवृतः ॥ ५६ ॥ तेषांनोविप्रणष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे ॥ भृशंशोकपरी तानामहोरात्रगणागताः ॥५७॥तेवयंकार्यनैराश्यात्कालस्यातिक्रमेणच॥भयाच्चकपि राजस्यप्राणांस्त्यक्तुमुपस्थिताः॥५८॥विचित्यगिरिदुर्गाणिनदीप्रस्रवणानिच ॥ अना साद्यपदंदेव्याःप्राणांस्त्यक्तुंव्यवस्थिताः॥ ५९॥ततस्तस्यगिरेर्मूर्ध्निवयंप्रायमुपास्महे॥ दृष्ट्वाप्रायोपविष्टांश्च सर्वान्वानरपुंगवान् ॥ ६० ॥ भृशं शोकार्णवे मग्नःपर्यदेवयदंगदः॥ तवनाशं च वैदेहिवालिनश्चतथावधम् ॥ ६१ ॥ प्रायोपवेशमस्माकंमरणंचजटायुषः॥ तेषां नः स्वामिसंदेशान्निराशानांमुमूर्षताम् ॥६२॥ कार्यहेतोरिहायातःशकुनिर्वीर्यवा न्महान् ॥ गृध्रराजस्य सोदर्यःसंपातिर्नाम गृध्रराट् ॥६३॥ श्रुत्वा भ्रातृवधं कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ यवीयान् केन मे भ्राता हतः क्व च निपातितः ॥६४॥ एतदाख्यातुमि च्छामि भवद्भिर्वानरोत्तमाः ॥ अंगदोऽकथयत्तस्य जनस्थानेमहद्वधम् ॥ ६५॥ रक्षसा

भीमरूपेण त्वामुद्दिश्ययथार्थतः ॥ जटायोस्तुवधंश्रुत्वादुःखितःसोऽरुणात्मजः ॥ ६६ ॥
त्वामाहसवरारोहेवसंतींरावणालये ॥ तस्य तद्वचनंश्रुत्वासंपातेः प्रीतिवर्धनम् ॥ ६७ ॥
अंगदप्रमुखाः सर्वेततः प्रस्थापितावयम् ॥ विंध्यादुत्थायसंप्राप्ताःसागरस्यांतमुत्तमम्
॥ ६८ ॥ त्वद्दर्शने कृतोत्साहाहृष्टाःपुष्टाःप्लवंगमाः ॥ अंगदप्रमुखाः सर्वेवेलोपांतमुपाग
ताः ॥ ६९ ॥चिंतांजग्मुःपुनर्भीमांत्वद्दर्शनसमुत्सुकाः॥अथाहंहरिसैन्यस्यसागरंप्रेक्ष्य
सीदतः ॥ ७० ॥ व्यवधूय भयं तीव्रं योजनानांशतंप्लुतः ॥ लंकाचापिमयारात्रौप्रविष्टा
राक्षसाकुला ॥ ७१ ॥ रावणश्च मया दृष्टस्त्वंचशोकनिपीडिता ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातं
यथावृत्तमनिंदिते ॥ ७२ ॥ अभिभाषस्व मां देवि दूतोदाशरथेरहम् ॥ तन्मांरामकृतो
द्योगंत्वन्निमित्तमिहागतम् ॥ ७३ ॥ सुग्रीवसचिवंदेविबुध्यस्वपवनात्मजम् ॥ कुशली
तव काकुत्स्थः सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥७४॥ गुरोराराधनेयुक्तोलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ तस्य
वीर्यवतो देवि भर्तुस्तवहितेररताः ॥ ७५ ॥ अहमेकस्तुसंप्राप्तःसुग्रीववचनादिह॥मये
यमसहायेन चरता कामरूपिणा ॥ ७६ ॥ दक्षिणा दिगनुक्रांता त्वन्मार्गविचयैषिणा॥

दिष्ट्याहं हरिसैन्यानां त्वन्नाशमनुशोचताम् ॥ ७७॥ अपनेष्यामिसंतापंतवाधिगम
शासनात् ॥ दिष्ट्याहि न मम व्यर्थंसागरस्येहलंघनम् ॥ ७८ ॥ प्राप्स्याम्यहमिदंदेवि
त्वद्दर्शनकृतंयशः ॥ राघवश्चमहावीर्यः क्षिप्रंत्वामभिपत्स्यते ॥७९॥ सपुत्रबांधवं हत्वा
रावणंराक्षसाधिपम् ॥ माल्यवान्नामवैदेहिगिरीणामुत्तमोगिरिः ॥ ८० ॥ ततोगच्छति
गोकर्णं पर्वतं केसरी हरिः ॥ सचदेवर्षिभिर्दिष्टःपितामममहाकपिः ॥ ८१ ॥तीर्थेनदीप
तेः पुण्ये शंबसादनमुद्धरन् ॥ यस्याहं हरिणः क्षेत्रे जातो वातेन मैथिलि ॥ ८२ ॥ हनू
मानिति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ॥ विश्वासार्थं तु वैदेहि भर्तुरुक्ता मयागुणाः॥
॥ ८३ ॥ अचिरात्त्वामितो देवि राघवो नयिता ध्रुवम् ॥ एवं विश्वासिता सीता हेतुभिः
शोककर्शिता ॥ उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतंतमधिगच्छति ॥ ८४ ॥ अतुलंचगताहर्षंप्रहर्षेण
तु जानकी ॥ नेत्राभ्यां वक्रपक्ष्मभ्यांमुमोचानंदजंजलम् ॥ ८५ ॥ चारुतद्वदनंतस्या
स्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ अशोभतविशालाक्ष्याराहुमुक्तइवोडुराट्॥ ८६ ॥हनूमंतंकपिं
व्यक्तं मन्यते नान्यथेति सा ॥ अथोवाचहनूमांस्तामुत्तरंप्रियदर्शनाम् ॥ ८७ ॥ एतत्ते

सर्वमाख्यातंसमाश्वसिहि मैथिलि ॥ किंकरोमिकथं वाते रोचते प्रतियाम्यहम् ॥८८॥
हतेसुरे संयतिशंबसादने कपिप्रवीरेण महर्षिचोदनात् ॥ ततोस्मिवायुप्रभवोहिमैथि
लि प्रभावतस्तत्प्रतिमश्च वानरः ॥८९॥ इ०श्री०वा०आ०सुं०पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥
भूयएवमहातेजाहनूमान्पवनात्मजः॥अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसीताप्रत्ययकारणात् ॥१
वानरोऽहंमहाभागेदूतोरामस्यधीमतः॥ रामनामांकितंचेदंपश्यदेव्यंगुलीयकम्॥२॥
प्रत्ययार्थंतवानीतंतेनदत्तंमहात्मना॥समाश्वसिहिभद्रंतेक्षीणदुःखफलाह्यसि ॥ ३ ॥
गृहीत्वाप्रेक्षमाणासाभर्तुः करविभूषितम् ॥ भर्तारमिवसंप्राप्तंजानकीमुदिताभवत् ॥
॥४॥ चारुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ बभूवहर्षोदग्रंचराहुमुक्तइवोडुराट् ॥
॥५॥ ततः साह्रीमतीबालाभर्तुः संदेशहर्षिता ॥ परितुष्टा प्रियंकृत्वाप्रशशंस महाक
पिम्॥६॥ विक्रांतस्त्वंसमर्थस्त्वंप्राज्ञस्त्वंवानरोत्तम ॥ येनेदंराक्षसपदंत्वयैकेनप्रधर्षि
तम्॥७॥शतयोजनविस्तीर्णः सागरोमकरालयः ॥ विक्रमश्लाघनीयेनक्रमतागोष्पदी
कृतः ॥ ८ ॥ नहित्वांप्राकृतंमन्येवानरंवानरर्षभ ॥ यस्यतेनास्तिसंत्रासो रावणादपि

संभ्रमः ॥ ९ ॥ अर्हसेचकपिश्रेष्ठमयासमभिभाषितुम् ॥ यद्यसिप्रेषितस्तेनरामेण विदितात्मना ॥ १० ॥ प्रेषयिष्यतिदुर्धर्षोरामोनह्यपरीक्षितम् ॥ पराक्रममविज्ञायमत्सकाशंविशेषतः ॥११ ॥ दिष्ट्याचकुशलीरामोधर्मात्मासत्यसंगरः ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाः सुमित्रानंदवर्धनः ॥१२॥ कुशलीयदिकाकुत्स्थः किन्नुसागरमेखलाम् ॥ महींदहतिकोपेनयुगांताग्निरिवोत्थितः ॥ १३॥ अथवाशक्तिमंतौतौसुराणामपिनिग्रहे ॥ ममैवतुनदुःखानामस्तिमन्येविपर्ययः ॥ १४ ॥ कच्चिन्नव्यथतेरामः कच्चिन्नपरितप्यते ॥ उत्तराणिचकार्याणिकुरुतेपुरुषोत्तमः॥१५॥कच्चिन्नदीनःसंभ्रांतः कार्येषुनचमुह्यति ॥ कच्चित्पुरुषकार्याणिकुरुतेनृपतेःसुतः ॥ १६ ॥ द्विविधंत्रिविधोपायमुपायमपिसेवते ॥ विजिगीषुः सुहृत्कच्चिन्मित्रेषु च परंतपः ॥ १७ ॥ कच्चिन्मित्राणिलभते मित्रैश्चाप्यभिगम्यते ॥ कच्चित्कल्याणमित्रश्चमित्रैश्चापिपुरस्कृतः ॥ १८ ॥ कच्चिदाशास्तिदेवानांप्रसादंपार्थिवात्मजः ॥ कच्चित्पुरुषकारंचदैवं चप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ कच्चिन्नविगतस्नेहोविवासान्मयिराघवः ॥ कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति वानर ॥

॥ २० ॥ सुखानामुचितो नित्यमसुखानामनूचितः ॥ दुःखमुत्तरमासाद्यकच्चिद्रामोन सीदति ॥ २१ ॥ कौसल्यायास्तथाकच्चित्सुमित्रायास्तथैव च ॥ अभीक्ष्णंश्रूयते क च्चित्कुशलं भरतस्य च ॥ २२ ॥ मन्निमित्तेन मानार्हःकच्चिच्छोकेन राघवः ॥ कच्चि न्नान्यमनारामःकच्चिन्मांतारयिष्यति॥२३॥कच्चिदक्षौहिणींभीमांभरतोभ्रातृवत्सलः। ध्वजिनीं मंत्रिभिर्गुप्तां प्रेषयिष्यति मत्कृते ॥ २४ ॥ वानराधिपतिः श्रीमान्सुग्रीवः कच्चिदेष्यति ॥ मत्कृते हरिभिर्वीरैर्वृतोदंतनखायुधैः ॥ २५ ॥ कच्चिच्च लक्ष्मणःशूरःसु मित्रानंदवर्धनः ॥ अस्त्रविच्छरजालेनराक्षसान्विधमिष्यति ॥२६॥ रौद्रेणकच्चिदस्त्रेण रामेण निहतं रणे ॥ द्रक्ष्याम्यल्पेनकालेन रावणंससुहृज्जनम् ॥२७॥ कच्चिन्नतद्धेमस मानवर्णं तस्याननं पद्मसमानगंधि ॥ मयाविनाशुष्यतिशोकदीनं जलक्षयेपद्ममिवातपे न ॥२८॥ धर्मापदेशात्त्यजतःस्वराज्यंमांचाप्यरण्यंनयतःपदातेः ॥ नासीद्यथायस्यन भीर्नशोकःकच्चित्सधैर्यंहृदयेकरोति॥२९॥नचास्यमातानपितानचान्यःस्नेहाद्विशिष्टो स्तिमया समोवा॥तावद्ध्यहंदूतजिजीविषेयंयावत्प्रवृत्तिंशृणुयां प्रियस्य॥३०॥इतीव

देवी वचनंमहार्थं तंवानरेंद्रंमधुरार्थमुक्त्वा ॥ श्रोतुंपुनस्तस्य वचोभिरामंरामार्थयुक्तं विररामरामा ॥ ३१ ॥ सीतायावचनंश्रुत्वामारुतिर्भीमविक्रमः ॥शिरस्यंजलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥३२॥ नत्वामिहस्थांजानीतेरामःकमललोचनः ॥ तेनत्वांनानयत्याशुशचीमिवपुरंदरः ॥३३॥ श्रुत्वैवचवचोमह्यंक्षिप्रमेष्यतिराघवः ॥ चमूंप्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंयुताम् ॥ ३४ ॥ विष्टंभयित्वाबाणौघैरक्षोभ्यंवरुणालयम् ॥करिष्यति पुरींलंकांकाकुत्स्थःशांतराक्षसाम् ॥ ३५ ॥ तत्र यद्यंतरामृत्युर्यदिदेवा महासुराः ॥ स्थास्यंतिपथिरामस्यसतानपिवधिष्यति ॥३६॥ तवादर्शनजेनार्येशोकेनपरिपूरितः ॥ नशर्म लभते रामः सिंहार्दितइवद्विपः ॥ ३७ ॥ मंदरेणचतेदेविशपेमूलफलेनच ॥ मलयेनच विंध्येन मेरुणादर्दुरेणच ॥ ३८ ॥ यथासुनयनंवल्गुबिंबोष्ठंचारुकुंडलम् ॥ मुखंद्रक्ष्यसि रामस्यपूर्णचंद्रमिवोदितम् ॥ ३९ ॥ क्षिप्रंद्रक्ष्यसिवैदेहिरामंप्रस्रवणे गिरौ ॥ शतक्रतुमिवासीनं नाकपृष्ठस्यमूर्धनि ॥४० ॥ नमांसंराघवो भुंक्तेनचैवमधुसेव

१ मत्तः । २ स्वोक्तेऽर्थे देव्या विश्वासार्थं स्ववासस्थानमंदरादिभिः स्वजीवनसाधनफलैश्च शपथं करोति ।

ते॥वन्यंसुविहितंनित्यंभक्तमश्नातिपंचमम् ॥४१॥ नैवदंशान्नमशकान्नकीटान्नसरीसृ
पान्॥राघवोऽपनयेद्गात्रात्त्वद्गतेनांतरात्मना ४२॥नित्यंध्यानपरोरामोनित्यंशोकपरा
यणः॥नान्यंचिंतयतेकिंचित्सतुकामवशंगतः ॥४३॥ अनिद्रःसततंरामःसुप्तोपिचनरो
त्तमः ॥ सीतेतिमधुरांवाणींव्याहरन्प्रतिबुध्यते ॥४४॥ दृष्ट्वाफलंवापुष्पंवायच्चान्यत्स्त्री
मनोहरम्॥बहुशोहाप्रियेत्येवंश्वसंस्त्वामभिभाषते ॥ ४५ ॥ सदेविनित्यंपरितप्यमा
नस्त्वामेवसीतेत्यभिभाषमाणः ॥ धृतव्रतोराजसुतोमहात्मातवैवलाभायकृतप्रयत्नः॥
॥ ४६ ॥सारामसंकीर्तनवीतशोकारामस्यशोकेनसमानशोका॥शरन्मुखेनांबुदशेषचं
द्रानिशेववैदेहसुताबभूव ॥ ४७ ॥ ॥ इति श्रीमद्रा० वा० सुं०षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥
सासीतावचनं श्रुत्वापूर्णचंद्रनिभानना ॥ हनूमंतमुवाचेदं धर्मार्थसहितं वचः ॥ १ ॥
अमृतंविषसंपृक्तं त्वयावानरभाषितम् ॥ यच्चनान्यमनारामोयच्चशोकपरायणः ॥२॥
ऐश्वर्येवासुविस्तीर्णेव्यसनेवा सुदारुणे ॥ रज्ज्वेवपरुषं बाद्धाकृतांतः परिकर्षति ॥३॥

१ पंचमं कालं प्राप्येतिशेषः । प्रातः संगवमध्याह्नापराह्णात्पंचमं सायाह्नं प्राप्येत्यर्थः । यद्वा प्रातःसायं प्रातःसायमितिकालचतुष्टयं त्यक्त्वा पंचमे प्रातःकाले इत्यर्थः । दिनद्वयमतीत्य भुंक्ते इत्यर्थः । २ यच्च अनन्यमना इति वाक्यमाख्यायते तदमृतम् । ३ यच्च शोकपरायण इति वाक्यमाख्यायते तद्विषम् ।

विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम ॥ सौमित्रिं मां च रामं च व्यसनैः पश्य मो
हितान् ॥ ४ ॥ शोकस्यास्यकथंपारंराघवोऽधिगमिष्यति ॥ प्लवमानःपरिक्रांतोहतनौः
सागरेयथा ॥५॥ राक्षसानां वधंकृत्वा सदयित्वा च रावणम् ॥ लंकामुन्मथितां कृत्वा
कदाद्रक्ष्यतिमांपतिः ॥ ६ ॥ सवाच्यःसंत्वरस्वेतियावदेवनपूर्यते ॥ अयंसंवत्सरःका
लस्तावद्धिममजीवितम् ॥ ७ ॥ वर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगम ॥ रावणेन नृशंसे
नसमयोयः कृतोमम ॥ ८ ॥ बिभीषणेनचभ्रात्रामम निर्यातनं प्रति ॥ अनुनीतः प्रय
त्नेननचतत्कुरुतेमतिम्॥९॥ममप्रतिप्रदानंहिरावणस्यनरोचते ॥ रावणंमार्गते संख्ये
मृत्युः कालवशंगतम् ॥ १० ॥ ज्येष्ठाकन्याऽनलानामबिभीषणसुताकपे ॥ तयाममैत
दाख्यातंमात्राप्रहितयास्वयम् ॥ ११ ॥ अविंध्योनाम मेधावी विद्वान् राक्षसपुंगवः ॥
धृतिमाञ्छीलवान्वृद्धो रावणस्य सुसंमतः ॥१२॥ रामक्षयमनुप्राप्तं रक्षसां प्रत्यचोद
यत् ॥ नचतस्यसदुष्टात्माशृणोतिवचनंहितम् ॥१३॥ आशंसेयं हरिश्रेष्ठ क्षिप्रं मां प्रा
प्स्यतेपतिः ॥ अंतरात्माहिमेशुद्धस्तस्मिंश्चबहवोगुणाः ॥१४॥ उत्साहःपौरुषंसत्वमा

नृशंस्यं कृतज्ञता ॥ विक्रमश्च प्रभावश्च संति वानर राघवे ॥ १५ ॥ चर्तुदशसहस्राणि राक्षसानां जघान यः ॥ जनस्थाने विनाभ्रात्राशत्रुःकस्तस्यनोद्विजेत् ॥१६॥ नस शक्य स्तुलयितुं व्यसनैःपुरुषर्षभः ॥ अहं तस्यानुभावज्ञा शक्रस्येव पुलोमजा ॥१७॥ शरजा लांशुमाञ्छूरःकपे रामदिवाकरः ॥ शत्रुरक्षोमयंतोयमुपशोषं नयिष्यति ॥१८॥ इति सं जल्पमानांतांरामार्थंशोककर्शिताम् ॥अश्रुसंपूर्णवदनामुवाचहनुमान्कपिः॥१९॥श्रुत्वै वच वचो मह्यंक्षिप्रमेष्यतिराघवः॥चमूंप्रकर्षन्महतींहर्यृक्षगणसंकुलाम्॥ २०॥ अथवा मोचयिष्यामि त्वामद्यैव सराक्षसात् ॥ अस्माद्दुःखादुपारोह मम पृष्ठमनिंदिते ॥ २१ ॥ त्वां तु पृष्ठगतां कृत्वा संतरिष्यामि सागरम् ॥ शक्तिरस्ति हि मे वोढुं लंकामपि सरावणा म् ॥२२॥ अहं प्रस्रवणस्थायराघवायाद्यमैथिलि ॥ प्रापयिष्यामिशक्राय हव्यं हुतमिवा नलः॥२३॥द्रक्ष्यस्यद्यैववैदेहिराघवंसहलक्ष्मणम्॥ व्यवसायसमायुक्तंविष्णुंदैत्यवधेय था ॥ २४ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थं महाबलम् ॥ पुरंदरमिवासीनं नागराजस्य

१ मत्तः ।

मूर्धनि ॥ २५ ॥ पृष्ठमारोह मे देवि मा विकांक्षस्व शोभने ॥ योगमन्विच्छ रामेण श शांकेनेव रोहिणी ॥ २६ ॥ कथयंतीव शशिना संगमिष्यसि रोहिणी ॥ मत्पृष्ठमधिरोह त्वं तराकाशं महार्णवम् ॥ २७ ॥ नहि मे संप्रयातस्य त्वामितोनयतोंगने ॥ अनुगंतुं गतिं शक्ताः सर्वे लंकानिवासिनः ॥२८॥ यथैवाहमिह प्राप्तस्तथैवाहमसंशयम्॥यास्या मि पश्य वैदेहि त्वामुद्यम्य विहायसा ॥ २९ ॥ मैथिली तु हरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वा वचनम द्भुतम् ॥ हर्षविस्मितसर्वांगी हनूमंतमथाब्रवीत् ॥३०॥ हनूमन्दूरमध्वानं कथं मां नेतुमिच्छसि ॥ तदेव खलु ते मन्ये कपित्वं हरियूथपम् ॥ ३१ ॥ कथंचाल्पशरी रस्त्वं मामितो नेतुमिच्छसि ॥ सकाशं मानवेंद्रस्य भर्तुर्मे प्लवगर्षभ ॥ ३२ ॥ सीतायास्तुवचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः॥चिंतयामासलक्ष्मीवान्नवंपरिभवंकृतम्॥ ॥ ३३ ॥ नमेजानातिसत्वं वाप्रभावंवासितेक्षणा ॥ तस्मात्पश्यतु वैदेही यद्रूपं मम कामतः ॥ ३४ ॥ इति संचिंत्य हनुमांस्तदा प्लवगसत्तमः ॥ दर्शयामास सीतायाः स्वरूपमरिमर्दनः ॥ ३५ ॥ सतस्मात्पादपाद्धीमानाप्लुत्यप्लवगर्षभः ॥ ततो वर्धितुमा

रेभे सीताप्रत्ययकारणात् ॥ ३६ ॥ मेरुमंदरसंकाशोबभौदीप्तानलप्रभः ॥ अग्रतो व्य
वतस्थे च सीताया वानरर्षभः ॥ ३७ ॥ हरिःपर्वतसंकाशस्ताम्रवक्त्रो महाबलः ॥ वज्र
दंष्ट्रनखो भीमो वैदेहीमिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ सपर्वतवनोद्देशां साट्टप्राकारतोरणाम् ॥
लंकामिमां सनाथां वा नयितुं शक्तिरस्ति मे ॥ ३९ ॥ तदवस्थाप्यतां बुद्धिरलं देवि
विकांक्षया ॥ विशोकंकुरुवैदेहिराघवंसहलक्ष्मणम् ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाचलसंकाशमुवा
चजनकात्मजा ॥ पद्मपत्रविशालाक्षी मारुतस्यौरसं सुतम् ॥ ४१ ॥ तवसत्त्वंबलंचैव
विजानामि महाकपे ॥ वायोरिव गतिश्चापि तेजश्चाग्नेरिवाद्भुतम् ॥ ४२ ॥ प्राकृतोन्यः
कथंचेमांभूमिमागंतुमर्हति ॥ उदधेरप्रमेयस्य पारं वानरयूथप ॥ ४३ ॥ जानामिगम
ने शक्तिं नयने चापि ते मम ॥ अवश्यं संप्रधार्याशु कार्यसिद्धिरिवात्मनः ॥ ४४ ॥
अयुक्तंतुकपिश्रेष्ठमया गंतुं त्वया सह ॥ वायुवेगसवेगस्य वेगो मां मोहयेत्तव ॥४५॥
अहमाकाशमासक्ताउपर्युपरिसागरम्॥प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्भयाद्वेगेन गच्छतः ॥ ४६ ॥
पतितासागरेचाहंतिमिनक्रझषाकुले ॥ भवेयमाशु विवशा यादसामन्नमुत्तमम् ॥४७॥

नचशक्ष्येत्वयासार्द्धंगंतुंशत्रुविनाशन॥कलत्रवतिसंदेहस्त्वयिस्यादप्यसंशयम्॥४८॥ ह्रियमाणंतुमांदृष्ट्वा राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ अनुगच्छेयुरादिष्टा रावणेन दुरात्मना ॥ ॥ ४९ ॥ तैस्त्वंपरिवृतःशूरैःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ भवेस्त्वंसंशयंप्राप्तोमयावीरकलत्रवान् ॥ ५० ॥ सायुधा बहवोव्योम्निराक्षसास्त्वंनिरायुधः ॥ कथं शक्ष्यसि संयातुं मां चैव परिरक्षितुम् ॥ ५१ ॥ युध्यमानस्यरक्षोभिस्ततस्तैःक्रूरकर्मभिः ॥ प्रपतेयं हितेपृष्ठाद्भयार्ताकपिसत्तम ॥ ५२ ॥ अथरक्षांसिभीमानिमहांति बलवंति च ॥ कथंचित्सांपरायेत्वांजयेयुःकपिसत्तम ॥ ५३ ॥ अथ वा युध्यमानस्य पतेयं विमुखस्य ते ॥ पतितां चगृहीत्वामांनयेयुःपापराक्षसाः ॥ ५४ ॥ मांवा हरेयुस्त्वद्धस्ताद्विशसेयुरथापि वा ॥ अनवस्थौहिदृश्यतेयुद्धेजयपराजयौ ॥ ५५ ॥ अहंवापिविपद्येयंरक्षोभिरभितर्जिता ॥ त्वत्प्रयत्नोहरिश्रेष्ठभवेन्निष्फलएवतु ॥ ५६ ॥ कामंत्वमपि पर्याप्तो निहंतुं सर्वराक्षसान् ॥ राघवस्ययशोहीयेत्त्वया शस्तैस्तु राक्षसैः ॥ ५७ ॥ अथवादाय रक्षांसि न्यसेयुः

---

१ संशयं प्राणसंशयमित्यर्थः। तैस्त्वं परिवृतो भवेः। ततस्त्वं संशयं प्राप्तो भवेरिति त्वंशब्दद्वयनिर्वाहः। २ शस्तैः विशस्तैः हिंसितैरित्यर्थः।

संवृते हि माम् ॥ यत्रतेनाभिजानीयुर्हरयोनापिराघव: ॥ ५८ ॥ आरंभस्तुमदर्थोयं तत
स्तव निरर्थक: ॥ त्वया हि सह रामस्य महानागमने गुण: ॥ ५९ ॥ मयि जीवितमायत्तं
राघवस्यामितौजस: ॥ भ्रातॄणां च महाबाहो तव राजकुलस्य च ॥ ६० ॥ तौ निराशौ
मदर्थं च शोकसंतापकर्शितौ ॥ सह सर्वर्क्षहरिभिस्त्यक्ष्यत:प्राणसंग्रहम् ॥ ६१ ॥ भर्तुर्भ
क्तिं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य वानर ॥ नाहं स्प्रष्टुं स्वतो गात्रमिच्छेयं वानरोत्तम ॥ ६२ ॥
यदहं गात्रसंस्पर्शं रावणस्य गता बलात् ॥ अनीशा किं करिष्यामि विनाथाविवशास
ती ॥ ६३ ॥ यदिरामोदशग्रीवमिहहत्वासराक्षसम् ॥ मामितोगृह्यगच्छेततत्तस्यसदृ
शं भवेत् ॥ ६४ ॥ श्रुताश्च दृष्टा हि मया पराक्रमा महात्मनस्तस्यरणावमर्दिन: ॥नदेव
गंधर्वभुजंगराक्षसा भवंतिं रामेण समा हि संयुगे ॥ ६५ ॥ समीक्ष्य तं संयतिचित्रका
र्मुकं महाबलं वासवतुल्यविक्रमम् ॥ सलक्ष्मणं को विषहेत राघवंहुताशनंदीप्तमिवानि
लेरितम् ॥ ६६ ॥ सलक्ष्मणं राघवमाजिमर्दनंदिशागजंमत्तमिवव्यवस्थितम् ॥सहेतको
वानरमुख्यसंयुगे युगांतसूर्यप्रतिमं शरार्चिषम् ॥ ६७ ॥ समेकपिश्रेष्ठसलक्ष्मणंप्रियंस

यूथपंक्षिप्रमिहोपपादय ॥ चिराय रामं प्रतिशोककर्शितां कुरुष्वमां वानरवीरहर्षिताम् ॥ ६८ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मी० आ० सुंदरकांडे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥३७॥
ततः स कपिशार्दूलस्तेन वाक्येन तोषितः॥सीतामुवाच तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः॥ १ ॥ युक्तरूपंत्वयादेविभाषितंशुभदर्शने ॥ सदृशंस्त्रीस्वभावस्यसाध्वीनांविनयस्य च ॥ २ ॥ स्त्रीत्वान्नत्वंसमर्थासिसागरंव्यतिवर्तितुम् ॥ मामधिष्ठायविस्तीर्णंशतयोजनमायतम् ॥ ३ ॥ द्वीतीयं कारणं यच्चब्रवीषिविनयान्विते ॥ रामादन्यस्यनार्हासिसंसर्गमिति जानकि ॥ ४ ॥एतत्तेदेविसदृशंपत्न्यास्तस्यमहात्मनः॥ काह्यन्या त्वामृते देविब्रूयाद्वचनमीदृशम् ॥५॥ श्रोष्यते चैवकाकुत्स्थःसर्वंनिरवशेषतः ॥चेष्टितंयत्त्वया देवि भाषितंचममाग्रतः ॥ ६ ॥ कारणैर्बहुभिर्देविरामप्रियचिकीर्षया ॥ स्नेहप्रस्कन्नमनसामयैतत्समुदीरितम् ॥७॥ लंकायादुष्प्रवेशत्वाद्दुरंतरत्वान्महोदधेः॥ सामर्थ्यादात्मनश्चैवमयैतत्समुदीरितम् ॥ ८॥ इच्छामित्वांसमानेतुमद्यैवरघुबंधुना॥गुरुस्नेहेन

१ स्त्री त्वं न तु इति पाठः ।

भक्त्याच नान्यथातदुदाहृतम् ॥ ९ ॥ यदिनोत्सहसे यातुंमयासार्धमनिंदिते ॥ अभि
ज्ञानंप्रयच्छत्वंजानीयाद्राघवो हियत् ॥ १० ॥ एवमुक्ताहनुमतासीतासुरसुतोपमा ॥
उवाचवचनंमंदंबाष्पप्रग्रथिताक्षरम् ॥११॥ इदंश्रेष्ठमभिज्ञानंब्रूयास्त्वंतुममप्रियम् ॥
शैलस्य चित्रकूटस्य पादे पूर्वोत्तरे पदे ॥ १२ ॥ तापसाश्रमवासिन्याः प्राज्यमूलफलो
दके॥तस्मिन्सिद्धाश्रितेदेशे मंदाकिन्याविदूरतः॥ १३ ॥ तस्योपवनखंडेषु नानापुष्प
सुगंधिषु॥विहृत्य सलिलक्लिन्नो ममांके समुपाविशः ॥ १४ ॥ ततो मांससमायुक्तो वा
यसः पर्यतुंडयत्॥तमहं लोष्टमुद्यम्यवारयामि स्मवायसम्॥१५॥दारयन्सचमांकाक
स्तत्रैव परिलीयते ॥ नचाप्युपारमन्मांसाद्भक्षार्थी बलिभोजनः ॥१६॥ उत्कर्षंत्यांच
रशनां क्रुद्धायांमयि पक्षिणे ॥ स्रंसमानेचवसनेततो दृष्टात्वया ह्यहम् ॥१७॥ त्वयावि
हसिताचाहंक्रुद्धासंलज्जितातदा ॥ भक्ष्यगृद्धेन काकेन दारिता त्वामुपागता ॥१८॥
ततःश्रांताहमुत्संगमासीनस्य तवाशिवम् ॥ क्रुध्यंतीव प्रहृष्टेन त्वयाहं परिसांत्विता ॥
॥ १९ ॥ बाष्पपूर्णमुखी मंदं चक्षुषी परिमार्जती॥ लक्षिताहं त्वया नाथ वायसेनप्रको

पिता ॥ २० ॥ परिश्रमात्प्रसुप्ताहेराघवांकेस्म्यहंचिरम् ॥ पर्यायेण प्रसुप्तश्चममांकेभरताग्रज ॥ २१ ॥ स तत्र पुनरेवाथ वायसःसमुपागमत् ॥ ततः सुप्तप्रबुद्धांमांराघवांकात्समुत्थिताम्॥ वायसःसहसागत्यविददारस्तनांतरे॥२२॥पुनःपुनरथोत्पत्यविददार स मां भृशम् ॥ ततः समुत्थितोरामो मुक्तैः शोणितबिंदुभिः ॥२३॥ "वायसेनहतस्तेनबलवत्क्लिश्यमानया॥समयाबोधितः श्रीमान्सुखसुप्तःपरंतपः ॥ २४ ॥" समां दृष्ट्वा महाबाहुर्वितुन्नां स्तनयोस्तदा ॥ आशीविषइव क्रुद्धःश्वसन्वाक्यमभाषत ॥२५॥ केन ते नागनासोरुविक्षतंवै स्तनांतरम् ॥ कः क्रीडतिसरोषेणपंचवक्त्रेणभोगिना ॥ २६ ॥ वीक्षमाणस्ततस्तंवै वायसं समवैक्षत॥नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखं स्थितम् ॥ ॥ २७ ॥पुत्रः किलसशक्रस्य वायसःपततांवरः ॥ धरांतरंगतः शीघ्रंपवनस्यगतौ समः ॥२८॥ ततस्तस्मिन्महाबाहुः कोपसंवर्तितेक्षणः ॥ वायसेकृतवान्क्रूरांमतिंमतिमतांवरः ॥२९॥ सदर्भसंस्तराद्गृह्य ब्राह्मेणास्त्रेणयोजयत् ॥ सदीप्तइवकालाग्निर्जज्वालाभिमुखो द्विजम् ॥ ३० ॥ सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवायसंप्रति ॥ ततस्तुवायसंदर्भः सों

बरेनुजगामह ॥ ३१ ॥ अनुसृष्टस्तदा काको जगाम विविधां गतिम् ॥ त्राणकाम इमं लोकं सर्वं वै विचचारह ॥ ३२ ॥ सपित्रा च परित्यक्तः सर्वैश्च परमर्षिभिः ॥ त्रींल्लोका न्संपरिक्रम्य तमेव शरणं गतः ॥ ३३ ॥ स तं निपतितंभूमौशरण्यः शरणागतम्॥वधा र्हमपि काकुत्स्थः कृपया पर्यपालयत् ॥३४॥ परिद्यूनं विवर्णं च पतमानं तमब्रवीत् ॥ मोघमस्त्रं न शक्यं तु ब्राह्मंकर्तुंतदुच्यताम् ॥ ३५ ॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्म स दक्षिणम् ॥ दत्वा तु दक्षिणंनेत्रंप्राणेभ्यः परिरक्षितः ॥ ३६ ॥ सरामायनमस्कृत्वा राज्ञे दशरथायच ॥ विसृष्टस्तेनवीरेणप्रतिपेदेस्वमालयम् ॥ ३७ ॥ मत्कृतेकाकमात्रे पिब्रह्मास्त्रंसमुदीरितम् ॥ कस्माद्योमाहरत्वत्तः क्षमसे तं महीपते ॥३८॥ सकुरुष्वम होत्साहंकृपांमायि नरर्षभ ॥ त्वया नाथवती नाथ अनाथा इवदृश्यते ॥ ३९ ॥आनृशं स्यंपरोधर्मस्त्वत्तएवमयाश्रुतम् ॥ जानामित्वांमहावीर्यमहोत्साहंमहाबलम् ॥ ४० ॥ अपारवारमक्षोभ्यंगांभीर्यात्सागरोपमम् ॥ भर्तारं ससमुद्राया धरण्या वासवोपमम् ॥ ॥ ४१ ॥ एवमस्त्रविदांश्रेष्ठोबलवान्सत्त्ववानपि ॥ किमर्थमस्त्रंरक्षस्सुनयोजयसिराघ

82

व ॥४२॥ ननागानापिगंधर्वानसुरानमरुद्गणाः ॥ रामस्यसमरेवेगंशक्ताः प्रतिसमीहितुम् ॥ ४३ ॥ तस्य वीर्यवतः कश्चिद्यद्यस्ति मयिसंभ्रमः ॥ किमर्थंनशरैस्तीक्ष्णैःक्षयंनयतिराक्षसान् ॥ ४४ ॥ भ्रातुरादेशमादायलक्ष्मणो वापरंतपः ॥ कस्यहेतोर्नमांवीरःपरित्राति महाबलः ॥ ४५ ॥ यदितौपुरुषव्याघ्रौवाय्विंद्रसमतेजसौ ॥ सुराणामपिदुर्धर्षौकिमर्थंमामुपेक्षतः ॥ ४६ ॥ममैवदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः ॥ समर्थावपितौयन्मांनावेक्षेतेपरंतपौ॥ ४७ ॥वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाश्रुभाषितम्॥अथाब्रवीन्महातेजाहनुमान्हरियूथपः ॥ ४८ ॥ त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे ॥ रामेदुःखाभिपन्नेतुलक्ष्मणः परितप्यते ॥ ४९ ॥ कथंचिद्भवतीदृष्टानकालः परिशोचितुम् ॥ इमंमुहूर्तंदुःखानामंतं द्रक्ष्यसि शोभने ॥ ५० ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रौ महाबलौ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लोकान्भस्मीकरिष्यतः ॥ ५१ ॥ हत्वा च समरे क्रूरं रावणं सह बांधवम् ॥ राघवस्त्वां विशालाक्षि स्वांपुरींप्रतिनेष्यति ॥ ५२ ॥ ब्रूहियद्राघवोवाच्यो

१ प्रतिसमाधितुम् इति पाठः । २ मम संभ्रमः इति पाठः ।

लक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ सुग्रीवोवापि तेजस्वी हरयो वासमागताः ॥ ५३ ॥ इत्युक्तव
तितस्मिंश्च सीतापुनरथाब्रवीत् ॥ कौसल्या लोकभर्तारंसुषुवेयंमनस्विनी ॥ ५४ ॥
तंममार्थे सुखंपृच्छ शिरसा चाभिवादय ॥ स्रजश्चसर्वरत्नानि प्रियायाश्चवरांगनाः ॥
॥५५॥ ऐश्वर्यं चविशालायां पृथिव्यामपि दुर्लभम् ॥ पितरं मातरंचैव संमान्याभिप्र
साद्यच ॥ ५६ ॥ अनुप्रव्रजितो रामंसुमित्रा येनसुप्रजाः ॥ आनुकूल्येनधर्मात्मा त्य
क्त्वासुखमनुत्तमम् ॥५७॥ अनुगच्छतिकाकुत्स्थंभ्रातरंपालयन्वने॥सिंहस्कंधोमहा
बाहुर्मनस्वीप्रियदर्शनः॥५८॥पितृवद्वर्ततेरामेमातृवन्मांसमाचरत् ॥ ह्रियमाणां तदा
वीरोनतुमांवेदलक्ष्मणः ॥ ५९ ॥ वृद्धोपसेवीलक्ष्मीवाँञ्छक्तो नबहुभाषिता ॥ राजपुत्र
प्रियश्रेष्ठःसदृशःश्वशुरस्यमे॥६०॥मत्तः प्रियतरो नित्यं भ्राता रामस्यलक्ष्मणः॥नयु
क्तोधुरियस्यांतुतामुद्वहति वीर्यवान् ॥ ६१ ॥ यं दृष्ट्वाराघवो नैव वृत्तमार्यमनुस्मरत्॥
सममार्थाय कुशलं वक्तव्यो वचनान्मम ॥ ६२ ॥ मृदुर्नित्यंशुचिर्दक्षःप्रियोरामस्यल
क्ष्मणः ॥ यथाहि वानरश्रेष्ठ दुःखक्षयकरो भवेत् ॥ ६३॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्वाहेप्रमाणं

हरियूथप ॥ राघवस्त्वत्समारंभान्मयियत्नपरो भवेत् ॥६४॥ इदं ब्रूयाश्चमेनाथंशूरंरामं पुनःपुनः ॥ जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज ॥ ६५ ॥ ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं सत्येनाहं ब्रवीमि ते ॥ रावणेनोपरुद्धां मां निकृत्या पापकर्मणा ॥ त्रातुमर्हसि वीर त्वं पातालादिवकौशिकीम् ॥६६॥ ततोवस्त्रगतंमुक्त्वादिव्यंचूडामणिंशुभम् ॥ प्रदेयोराघवायेति सीताहनुमते ददौ ॥६७॥ प्रतिगृह्य ततो वीरो मणिरत्नमनुत्तमम् ॥ अंगुल्या योजयामास नह्यस्य प्राभवद्भुजः ॥६८॥ मणिरत्नंकपिवरःप्रतिगृह्याभिवाद्य च ॥ सीतां प्रदक्षिणं कृत्वा प्रणतः पार्श्वतःस्थितः ॥६९॥ हर्षेण महता युक्तः सीतादर्शनजेन सः ॥ हृदयेन गतो रामं लक्ष्मणं च सलक्षणम् ॥ ७० ॥ मणिवरमुपगृह्य तं महार्हं जनकनृपात्मजया धृतं प्रभावात् ॥ गिरिवरपवनावधूतमुक्तः सुखितमनाः प्रतिसंक्रमं प्रपेदे ॥ ७१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे अष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ मणिंदत्वाततःसीता हनूमंतमथाब्रवीत् ॥ अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्यतत्त्वतः ॥१॥

१ पातालमग्नां भुवं भगवानिवेति वाक्यशेषः । गायत्र्या सांख्यायनगोत्रत्ववद्भूः कौशिकीति कतकः । कौशिकी देवेंद्रश्रीः। पुरा किलवृत्रवधाभिभूतस्येंद्रस्य लक्ष्मीं पातालप्रविष्टांदेवप्रार्थितो नारायण उद्धृत्य पुनरिंद्रायप्रायच्छदिति पुराणगाथेति तीर्थः । २ चूडामण्यधिष्ठानहेमपुष्पस्य केशप्रवेशार्थं यद्रंध्रं तत्रांगुलिंप्रवेशयामासेत्यर्थः ।

मणिंदृष्ट्वातुरामोवै त्रयाणां संस्मरिष्यति ॥ वीरो जनन्याममचराज्ञो दशरथस्य च ॥ २ ॥ सभूयस्त्वंसमुत्साहचोदितोहरिसत्तम ॥ अस्मिन्कार्यसमुत्साहेप्रचिंतययदुत्तरम् ॥ ३ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्योगेप्रमाणंहरिसत्तम ॥ तस्यचिंतयतोयत्नो दुःखक्षयकरोभवेत् ॥४ ॥ हनूमन्यत्नमास्थायदुःखक्षयकरोभव ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायमारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ५ ॥ शिरसावंद्यवैदेहींगमनायोपचक्रमे ॥ ज्ञात्वासंप्रस्थितंदेवीवानरंपवनात्मजम् ॥ ६ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामैथिलीवाक्यमब्रवीत् ॥ हनूमन्कुशलंब्रूयाः सहितौरामलक्ष्मणौ ॥७ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्वृद्धांश्च वानरान् ॥ ब्रूयास्त्वं वानरश्रेष्ठकुशलंधर्मसंहितम् ॥ ८ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मातारयतिराघवः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥९ ॥ जीवंतींमां यथारामः संभावयति कीर्तिमान् ॥ तत्त्वया हनुमन्वाच्यं वाचाधर्ममवाप्नुहि ॥१० ॥ नित्यमुत्साहयुक्तस्यवाचः श्रुत्वामयेरिताः ॥ वर्धिष्यतेदाशरथेःपौरुषंमदवाप्तये ॥११॥ मत्संदेशयुतावाचस्त्वत्तः श्रुत्वैव

१ अयं मणिर्विवाहकाले मज्जनन्या हस्तान्मत्पित्रादाय दशरथहस्ते मम शिरोभूषणतया दत्त इति मम जनन्या मम पितुःदशरथस्य चेति त्रयाणां स्मारक इति भावः ।

84

राघवः ॥ पराक्रमेममतिंवीरोविधिवत्संविधास्यति॥१२॥सीतायास्तद्वचः श्रुत्वाहनूमा
न्मारुतात्मजः॥शिरस्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ।१३।क्षिप्रमेष्यातिकाकुत्स्थो
हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः॥यस्तेयुधिविजित्यारीञ्छोकंव्यपनयिष्यति॥१४॥ नहिपश्यामिमर्त्ये
षुनासुरेषुसुरेषुवा॥यस्तस्यवमतोबाणान्स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ॥१५॥ अप्यर्कमपिपर्ज
न्यमपिवैवस्वतंयमम् ॥ सहिसोढुंरणेशक्तस्तवहेतोर्विशेषतः ॥ १६ ॥ सहिसागरपर्यं
तांमहींसाधितुमर्हति ॥ त्वन्निमित्तोहिरामस्यजयोजनकनंदिनि ॥१७॥ तस्यतद्वचनं
श्रुत्वासम्यक्सत्यंसुभाषितम् ॥ जानकी बहु मेने तं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ तत
स्तंप्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः ॥ भर्तृस्नेहान्वितंवाक्यं सौहार्दादनुमानयत्
॥ १९ ॥ यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रांतःश्वो
गमिष्यसि ॥ २० ॥ मम चैवाल्पभाग्यायाः सान्निध्यात्तववानर ॥ अस्यशोकस्य मह
तो मुहूर्तं मोक्षणंभवेत् ॥ २१ ॥ ततो हि हरिशार्दूल पुनरागमनायतु ॥ प्राणानामपि
संदेहो मम स्यान्नात्रसंशयः ॥ २२ ॥ तवादर्शनजःशोकोभूयोमांपरितापयेत् ॥ दुःखा

दुःखपरामृष्टां दीपयन्निववानर ॥२३ ॥ अयं च वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुम
हांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु हरीश्वरः ॥ २४ ॥ कथंनु खलुदुष्पारं तरिष्यातिमहोदधिम् ॥
तानि हर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ॥२५॥त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लंघने॥
शक्तिः स्याद्वैनतेयस्य तववा मारुतस्य वा ॥२६॥ तदस्मिन्कार्यनियोगे वीरैवं दुरति
क्रमे ॥ किं पश्यसे समाधानं त्वंहिकार्यविदांवरः॥२७॥ काममस्यत्वमेवैकः कार्यस्य
परिसाधने ॥ पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते फलोदयः॥२८॥ बलैः समग्रैर्युधिमांरावणं
जित्यसंयुगे ॥ विजयी स्वपुरं यायात्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ २९ ॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा
लंकां परबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदि काकुत्स्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ ३० ॥ तद्यथा तस्य
विक्रांतमनुरूपं महात्मनः ॥ भवेदाहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ ३१ ॥तदर्थोपहितं
वाक्यं प्रश्रितंहेतुसंहितम् ॥ निशम्य हनुमान्शेषंवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥३२॥देविहर्यृक्ष
सैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः ॥ सुग्रीवः सत्यसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः ॥३३॥स वानरस
हस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः॥क्षिप्रमेष्यति वैदेहि राक्षसानां निबर्हणः॥३४॥तस्य विक्र

मसंपन्नाः सत्त्ववंतो महाबलाः ॥ मनःसंकल्पसंपाता निदेशे हरयः स्थिताः ॥ ३५ ॥
येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक्सज्जते गतिः ॥ नचकर्मसु सीदंति महत्स्वमिततेजसः॥
॥ ३६ ॥ असकृत्तैर्महोत्साहैः ससागरधरा धरा ॥ प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारि
भिः ॥३७॥ मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च संति तत्र वनौकसः ॥ मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति
सुग्रीवसंनिधौ ॥ ३८ ॥ अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः ॥ नहि प्रकृष्टाःप्रेष्यंते
प्रेष्यन्ते हीतरे जनाः ॥ ३९ ॥ तदलं परितापेन देवि शोको व्यपैतु ते ॥ एकोत्पातेनते
लंकामेष्यंति हरियूथपाः ॥४०॥मम पृष्ठगतौ तौ च चंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशं
महासत्त्वौ नृसिंहावागमिष्यतः॥४१॥ तौ हिवीरौनरवरौसहितौ रामलक्ष्मणौ ॥ आग
त्य नगरींलंकांसायकैर्विधमिष्यतः ॥ ४२ ॥ सगणंरावणंहत्वाराघवोरघुनन्दनः ॥ त्वा
मादाय वरारोहेस्वपुरीं प्रतियास्यति ॥४३॥ तदाश्वासिहिभद्रं तेभव त्वंकालकांक्षिणी॥
न चिराद्द्रक्ष्यसे रामं प्रज्वलंतमिवानलम्॥४४॥निहतेराक्षसेंद्रे च सपुत्रामात्यबांधवे ॥
त्वं समेष्यासि रामेणशशांकेनेव रोहिणी ॥४५॥ क्षिप्रं त्वंदेवि शोकस्यपारं द्रक्ष्यासि मै

थिलि ॥ रावणंचैवरामेणद्रक्ष्यसेनिहतंबलात् ॥ ४६ ॥ एवमाश्वास्यवैदेहींहनुमान्मा
रुतात्मजः ॥ गमनायमतिं कृत्वावैदेहीं पुनरब्रवीत् ॥ ४७ ॥ तमरिघ्नंकृतात्मानंक्षिप्रं
द्रक्ष्यसि राघवम्॥लक्ष्मणंचधनुष्पाणिंलंकाद्धारमुपागतम् ॥४८॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरा
न्सिंहशार्दूलविक्रमान्॥वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसिसंगतान् ॥४९॥ शैलांबुदनि
काशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानामार्येयूथान्यनेकशः ॥ ५० ॥ सतुम
र्मणिघोरेणताडितो मन्मथेषुणा ॥ नशर्मलभतेरामःसिंहार्दितइवद्विपः ॥५१॥ मारुदो
देविशोकेनमाभूत्तेमनसो भयम् ॥ शचीवभर्त्राशक्रेणसंगमेष्यसिशोभने ॥५२॥ रामा
द्विशिष्टःकोन्योस्तिकश्चित्सौमित्रिणासमः ॥ अग्निमारुतकल्पौ तौभ्रातरौतवसंश्रये
॥५३॥नास्मिंश्चिरंवत्स्यसिदेविदेशेरक्षोगणैरध्युषितेतिरौद्रे ॥ नतेचिरादागमनंप्रिय
स्यक्षमस्वमत्संगमकालमात्रम् ॥५४॥ इ० श्रीम०आ० सुन्द०एकोनच०सर्गः॥३९॥
श्रुत्वातुवचनं तस्यवायुसूनोर्महात्मनः ॥ उवाचात्महितंवाक्यंसीता सुरसुतोपमा ॥
॥ १ ॥ त्वांदृष्ट्वाप्रियवक्तारंसंप्रहृष्यामिवानर ॥ अर्धसंजातसस्येव वृष्टिं प्राप्यवसुंध

रा ॥ २ ॥ यथातंपुरुषव्याघ्रंगात्रैःशोकाभिकर्शितैः ॥ संस्पृशेयंसकामाहंतथाकुरुद
यांमयि ॥ ३ ॥ अभिज्ञानंचरामस्यदद्यांहरिगणोत्तम ॥ क्षिप्तामिषीकांकाकस्यकोपा
देकाक्षिशातनीम् ॥ ४ ॥ मनःशिलायास्तिलकोगंडपार्श्वे निवेशितः ॥ त्वयाप्रनष्टे ति
लकेतंकिलस्मर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सवीर्यवान्कथंसीतांहृतांसमनुमन्यसे ॥ वसंतीं रक्ष
सांमध्येमहेंद्रवरुणोपमः ॥ ६ ॥ एषचूडामणिर्दिव्योमयासुपरिरक्षितः ॥ एतं दृष्ट्वा
प्रहृष्यामिव्यसनेत्वामिवानघ॥७॥एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः ॥ अतःप
रंनशक्ष्यामिजीवितुंशोकलालसा ॥ ८ ॥ असह्यानिच दुःखानिवाचश्चहृदयच्छि
दः ॥ राक्षसैःसहसंवासंत्वत्कृतेमर्षयाम्यहम् ॥ ९ ॥ धारयिष्यामिमासंतुजीवितंश
त्रुसूदन ॥ मासादूर्ध्वंनजीविष्ये त्वयाहीनानृपात्मज ॥ १० ॥ घोरो राक्षसराजोयं
दृष्टिश्चनसुखामयि ॥ त्वांचश्रुत्वाविषज्जंतंनजीवेयमहंक्षणम् ॥ ११ ॥ वैदेह्यावचनं
श्रुत्वाकरुणं साश्रुभाषितम् ॥ अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १२ ॥ त्व
च्छोकविमुखोरामो देविसत्येनतेशपे ॥ रामेशोकाभिभूतेतुलक्ष्मणः परितप्यते ॥

॥ १३ ॥ दृष्ट्वाकथंचिद्भवतीनकालः परिदेवितुम् ॥ इमं मुहूर्तंदुःखानामंतं द्रक्ष्यसिभामिनि ॥ तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रावनिंदितौ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लंकांभस्मीकरिष्यतः ॥ १५ ॥ हत्वातुसमरेरक्षोरावणं सहबांधवैः ॥ राघवौत्वां विशालाक्षिस्वांपुरींप्रतिनेष्यतः ॥ १६ ॥ यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ प्रीतिसंजननंभूयास्तस्यत्वंदातुमर्हसि ॥ १७ ॥ साब्रवीद्दत्तमेवाहोमयाभिज्ञानमुत्तमम् ॥ एतदेव हिरामस्यदृष्ट्वा यत्नेन भूषणम् ॥ १८ ॥ श्रद्धेयंहनुमन्वाक्यं तववीरभविष्यति ॥ सतं मणिवरंगृह्यश्रीमान्प्लवगसत्तमः ॥१९॥ प्रणम्यशिरसादेवींगमनायोपचक्रमे ॥ तमुत्पातकृतोत्साहमवेक्ष्यहरियूथपम् ॥ २० ॥ वर्धमानंमहावेगमुवाच जनकात्मजा ॥ अश्रुपूर्णमुखीदीनाबाष्पगद्गदयागिरा ॥ २१ ॥ हनूमन्सिंहसंकाशौभ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यं सर्वान्ब्रूया ह्यनामयम् ॥ २२ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मां तारयतिराघवः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इदंचतीव्रंममशोकवेगं रक्षो

१ अथापि इति पाठः । तदा यथा इत्यर्थपूरणीयोऽन्वयः ।

भिरेभिः परिभर्त्सनंच ॥ ब्रूयास्तुरामस्यगतः समीपंशिवश्चतेध्वास्तुहरिप्रवीर ॥ २४ ॥
सराजपुत्र्याप्रतिवेदितार्थः कपिः कृतार्थः परिहृष्टचेताः ॥ तदल्पशेषं प्रसमीक्ष्यकार्यं
दिशंह्युदीचींमनसाजगाम॥२५॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० सुं० चत्वारिंशः सर्गः॥४०॥
सचवाग्भिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यचिंतयामास वा
नरः ॥ १ ॥ अल्पशेषमिदंकार्यंदृष्टेयमसितेक्षणा ॥ त्रीनुपायानतिक्रम्यचतुर्थइहदृश्य
ते ॥ २ ॥ नसामरक्षस्सु गुणाय कल्पतेनदानमर्थोपचितेषुयुज्यते ॥ नभेदसाध्या ब
लदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेषममेहरोचते ॥ ३ ॥ नचास्यकार्यस्यपराक्रमादृते विनि
श्चयः कश्चिदिहोपपद्यते॥हतप्रवीराश्चरणेतुराक्षसाः कथंचिदीयुर्यदिहाद्यमार्दवम् ॥४॥
कार्येकर्मणिनिर्वृत्तेयोबहून्यपिसाधयेत् ॥ पूर्वकार्याविरोधेन सकार्यंकर्तुमर्हति ॥ ५ ॥

---

१ सीतादेवीदर्शनरूपस्य महतः प्रधानकृत्यस्य निष्पन्नत्वात्परबलदर्शनरूपस्यानुषंगिकत्वादल्पशेषमित्याशयः । २ सीतासमीपात्किंचिद्दूरंगत्वेत्यर्थः । ३ इह शत्रुबलज्ञानलक्षणे कार्ये त्रीन्सामदानभेदानुपायानतिक्रम्य चतुर्थोदण्डाख्यएवउपायः साधनत्वेन दृश्यत इत्यस्यार्धस्यार्थः । ४ बलदर्पिता भेदसाध्या न भवन्ति भेद स्तृतीय उपायः । बलवंतो हि कुतोऽप्यनिष्टं न गणयंतीत्यर्थः । ५ एकेनैवं पराक्रमः कृतः—तादृशैरनेकैः कथमस्माकंजयाशा—इति रणप्रवृत्तिराहित्यम् । ६ न तु केवलसंदिष्ट मात्रस्य कार्यस्य कथंचित्साधकः । इत्याशयोत्र द्योतितः ।

न ह्येकःसाधको हेतुःस्वल्पस्यापीह कर्मणः॥ यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोऽर्थसाधने ॥
॥ ६ ॥ इहैवतावत्कृतनिश्चयोह्यहंव्रजेयमद्यप्लवगेश्वरालयम्॥परात्मसंमर्दविशेषतत्त्व
वित्ततः कृतं स्यान्मम भर्तृशासनम् ॥ ७ ॥ कथं नु खल्वद्य भवेत्सुखागतं प्रसह्य युद्धं
ममराक्षसैःसह ॥ तथैवखल्वात्मबलंचसारवत्समानयेन्मांच रणेदशाननः॥८॥ततःस
मासाद्यरणेदशाननंसमंत्रिवर्गं सबलंसयायिनम् ॥ हृदिस्थितं तस्य मतं बलं च सुखेन
मत्वाहमितःपुनर्व्रजे ॥ ९ ॥ इदमस्य नृशंसस्यनंदनोपममुत्तमम् ॥ वनंनेत्रमनःकांतं
नानाद्रुमलतायुतम् ॥१०॥ इदंविध्वंसयिष्यामिशुष्कंवनमिवानलः॥अस्मिन्भग्ने ततः
कोपंकरिष्यतिसरावणः ॥ ११ ॥ ततो महत्साश्वमहारथद्विपंबलंसमानेष्यति राक्षसा
धिपः ॥ त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधंततो महद्युद्धमिदं भविष्यति ॥ १२ ॥ अहं च तैः
संयति चंडविक्रमैःसमेत्य रक्षोभिरभंगविक्रमः॥ निहत्य तद्रावणचोदितं बलं सुखं ग
मिष्यामिहरीश्वरालयम् ॥ १३ ॥ ततोमारुतवत्क्रुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ऊरुवेगेन
महताद्रुमान्क्षेप्तुमथारभत॥१४॥ततस्तद्धनुमान्वीरोबभंजप्रमदावनम्॥मत्तद्विजसमा

घुष्टंनानाद्रुमलतायुतम् ॥ १५ ॥ तद्वनंमथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्चसलिलाशयैः ॥ चूर्णितैःपर्वताग्रैश्चबहुधा प्रियदर्शनैः॥ १६ ॥ नानाशकुंतविरुतैःप्रभिन्नसलिलाशयैः ॥ ताम्रैःकिसलयैःक्लांतैःक्लांतद्रुमलतायुतैः ॥ १७ ॥ नबभौतद्वनंतत्र दावानलहतं यथा ॥ व्याकुलावरणारेजुर्विह्वला इव ता लताः ॥ १८ ॥ लतागृहैश्चित्रगृहैश्चसादितैर्व्यालैर्मृगैरार्तरवैश्च पक्षिभिः॥ शिलागृहैरुन्मथितैस्तथागृहैःप्रनष्टरूपं तदभून्महद्वनम् ॥१९॥ सा विह्वलाशोकलताप्रताना वनस्थली शोकलताप्रताना ॥ जाता दशास्यप्रमदावनस्य कपेर्बलाद्धिप्रमदावनस्य ॥२०॥ ततःसकृत्वाजगतीपतेर्महान्महद्व्यलीकंमनसो महात्मनः ॥ युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

ततःपक्षिनिनादेन वृक्षभंगस्वनेनच ॥ बभूवुस्त्राससंभ्रांताःसर्वे लंकानिवासिनः ॥ १ ॥ विद्रुताश्चभयत्रस्ता निषेदुर्मृगपक्षिणः ॥ रक्षसांचनिमित्तानिक्रूराणिप्रतिपेदिरे ॥ २ ॥

१ सीताप्रीतिजनकस्येत्यर्थः ।

ततोगतायांनिद्रायांराक्षस्योविकृताननाः ॥ तद्वनंददृशुर्भग्नंतं च वीरंमहाकपिम् ॥ ३ ॥ सता दृष्ट्वामहाबाहुर्महासत्वो महाबलः ॥ चकारसुमहद्रूपं राक्षसीनांभयावहम् ॥४॥ ततस्तुगिरिसंकाशमतिकायंमहाबलः ॥ राक्षस्योवानरंदृष्ट्वापप्रच्छुर्जनकात्मजाम् ॥५॥ कोयं कस्यकुतो वायं किन्निमित्तमिहागतः ॥ कथंत्वया सहानेन संवादःकृतइत्युत ॥ ॥६॥ आचक्ष्व नो विशालाक्षि माभूत्ते सुभगे भयम् ॥ संवादमसितापांगि त्वया किं कृतवानयम् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्तथासाध्वीसीतासर्वांगशोभना ॥ रक्षसांकामरूपाणांविज्ञानेकागतिर्मम ॥ ८ ॥ यूयमेवास्य जानीत योयंयद्वाकरिष्यति ॥ अहिरेवह्यहेः पादान्विजानातिनसंशयः ॥ ९ ॥ अहमप्यतिभीतास्मिनैवंजानामिकोन्वयम् ॥ वेद्मिराक्षमेवैनंकामरूपिणमागतम् ॥१०॥ वैदेह्या वचनंश्रुत्वाराक्षस्योविद्रुताद्रुतम् ॥ स्थिताः काश्चिद्गताःकाश्चिद्रावणाय निवेदितुम् ॥ ११ ॥ रावणस्यसमीपेतुराक्षस्योविकृताननाः ॥ विरूपंवानरंभीमंरावणायन्यवेदिषुः ॥ १२ ॥ अशोकवनिकामध्येराजन्भीम

१ यद्यपि ता निद्रिता वनभंगध्वनिना जागरिता इति संवादज्ञानस्यैवाभावात्त्वयानेन सह संवादः कथंकृत इति प्रश्नो निरवसरस्तथापि निद्रामध्ये ईषज्जागरणेन ईषत्संवादश्रवणेऽपिदेवमायया पुनर्निद्रेति तादृशप्रश्नोपपत्तिः । २ अज्ञानप्रतिपालकं 'रक्षसां कामरूपाणां' इति वचनम् । अनेनात्मप्रमाणादौ मृषावादो न दोषायेति ध्वन्यते ।

वपुःकपिः ॥ सीतयाकृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः ॥१३॥ न च तं जानकीसीताहरिं
हरिणलोचना ॥ अस्माभिर्बहुधापृष्टानिवेदयितुमिच्छति ॥ १४ ॥ वासवस्य भवेद्दूतो
दूतोवैश्रवणस्यवा ॥ प्रेषितो वापि रामेण सीतान्वेषणकांक्षया ॥ १५ ॥ तेनैवाद्भुतरू
पेणयत्तत्तवमनोहरम् ॥ नानामृगगणाकीर्णप्रमृष्टंप्रमदावनम् ॥१६॥ नतत्रकश्चिदुद्देशो
यस्तेन न विनाशितः ॥ यत्रसाजानकीदेवी सतेन न विनाशितः ॥१७ ॥ जानकीरक्ष
णार्थंवाश्रमाद्वानोपलक्ष्यते ॥ अथवा कः श्रमस्तस्यसैव तेनाभिरक्षिता ॥ १८ ॥ चा
रुपल्लवपत्राढ्यंयंसीतास्वयमास्थिता ॥ प्रवृद्धःशिंशपावृक्षःसचतेनाभिरक्षितः ॥१९॥
तस्योग्ररूपस्योग्रं त्वं दंडमाज्ञातुमर्हसि ॥ सीतासंभाषितायेनवनंतेन विनाशितम् ॥
॥ २० ॥ मनः परिगृहीतांतांतवरक्षोगणेश्वर ॥ कःसीतामभिभाषेत यो न स्यात्त्यक्त
जीवितः ॥२१॥ राक्षसीनां वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ चिताग्निरिव जज्वाल
कोपसंवर्तितेक्षणः ॥२२॥ तस्य क्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीप्ताभ्यामिव दी

१ अनयोक्त्या प्रायेणेयं जानकी तं कपिं जानातीति तासामाशयः । २ तदाश्रयशिंशपावृक्षाभंगेनेत्यध्याहारार्थवाक्यशेषः । ३ त्यक्तजीविताश इत्यर्थः । राजपरिग्रहभाषणं पुंसोऽपराध इति भावः ।

पाभ्यांसार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥२३॥ आत्मनःसदृशान्वीरान्किंकरान्नामराक्षसान् ॥ व्या
दिदेशमहातेजानिग्रहार्थंहनूमतः ॥२४॥ तेषामशीतिसाहस्रंकिंकराणांतरस्विनाम् ॥
निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः ॥ २५ ॥ महोदरा महादंष्ट्राघोररूपामहाबलाः॥
युद्धाभिमनसः सर्वे हनूमद्ग्रहणोन्मुखाः ॥२६॥ ते कपिंतंसमासाद्यतोरणस्थमवस्थि
तम् ॥ अभिपेतुर्महाभागाः पतंगाइवपावकम् ॥ २७ ॥ तेगदाभिर्विचित्राभिः परिघैः
कांचनांगदैः ॥ आजग्मुर्वानरश्रेष्ठंशरैरादित्यसन्निभैः ॥ २८ ॥ मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः
प्रासतोमरपाणयः ॥ परिवार्य हनूमंतं सहसा तस्थुरग्रतः ॥ २९ ॥ हनूमानपि तेजस्वी
श्रीमान्पर्वतसन्निभः ॥ क्षितावाविद्ध्य लांगूलं ननादचमहाध्वनिम् ॥३०॥ सभूत्वातु
महाकायोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ पुच्छमास्फोटयामास ॥ लंकांशब्देनपूरयन् ॥३१॥
तस्यास्फोटितशब्देनमहताचानुनादिना ॥ पेतुर्विहंगागगनादुच्चैश्चेदमघोषयत ॥३२॥
जयत्यतिबलोरामो लक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥
॥ ३३ ॥ दासोहंकोसलेंद्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ हनुमांश्छत्रुसैन्यानांनिहंतामारु

90

तात्मजः ॥ ३४ ॥ नरावणसहस्त्रंमे युद्धे प्रतिबलं भवेत् ॥ शिलाभिश्चप्रहरतःपादपैश्च सहस्त्रशः ॥ ३५ ॥ अर्दयित्वा पुरींलंकाममभिवाद्यचमैथिलीम् ॥ समृद्धार्थोगमिष्यामि मिषतांसर्वरक्षसाम् ॥ ३६ ॥ तस्यसन्नादशब्देनतेऽभवन्भयशंकिताः ॥ ददृशुश्चहनूमंतंसंध्यामेघमिवोन्नतम् ॥३७॥ स्वामिसंदेशनिःशंकास्ततस्तेराक्षसाःकपिम् ॥ चित्रैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ ३८ ॥ सतैः परिवृतःशूरैःसर्वतःस महाबलः ॥ आससादायसंभीमंपरिघं तोरणाश्रितम् ॥ ३९ ॥ सतंपरिघमादाय जघानरजनीचरान् ॥ सं पन्नगमिवादायस्फुरंतं विनतासुतः ॥४०॥ विचचारांबरेवीरः परिगृह्य च मारुतिः ॥ सूदयामास वज्रेणदैत्यानिव सहस्रदृक् ॥ ४१ ॥ स हत्वाराक्षसान्वीरः किंकरान्मारुतात्मजः ॥ युद्धाकांक्षीमहावीरस्तोरणं समवस्थितः ॥४२॥ ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताः कतिचित्तत्रराक्षसाः ॥ निहतान्किंकरान्सर्वान्रावणाय न्यवेदयन् ॥४३॥ सराक्षसानां निहतंमहाबलंनिशम्यराजापरिवृत्तलोचनः ॥ समादिदेशाप्रतिमं पराक्रमेप्रहस्तपुत्रं

१ स्वामिनो रामस्य संदेशेन नामग्रहणेन कस्यायं भटइति शंकारहिताः । अथवा स्वामिनो रावणस्य संदेशेनाज्ञया अतिघोरेणाप्यनेन योद्धव्यमेवेति निश्चयात्पक्षांतरशंकारहिता इत्यर्थः । स प्रसिद्धः विनतासुतः पन्नगमादायेव सहनूमांस्तं परिघमादायेति योजना ।

समरे सुदुर्जयम् ॥ ४४ ॥ इ० श्रीमद्रा० वा० आ० सुं० द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥
ततः स किंकरान्हत्वाहनूमान्ध्यानमास्थितः ॥ वनं भग्नं मयाचैत्य[1]प्रासादोनविनाशि
तः ॥१॥ तस्मात्प्रासादमद्यैव[2]मिमंविध्वंसयाम्यहम् ॥ इतिसंचित्यहनुमान्मनसादर्श
यन्बलम् ॥ २ ॥ चैत्यप्रासादमुत्प्लुत्य मेरुशृंगमिवोन्नतम् ॥ आरुरोहहरिश्रेष्ठोहनूमा
न्मारुतात्मजः ॥३॥ आरुह्य गिरिसंकाशंप्रासादं हरियूथपः ॥ बभौससुमहातेजाःप्र
तिसूर्यइवोदितः ॥४॥ संप्रधृष्यचदुर्धर्षश्चैत्यप्रासादमुत्तमम् ॥ हनूमान्प्रज्वलंल्लक्ष्म्या
पारियात्रोपमोऽभवत् ॥५॥ सभूत्वासुमहाकायःप्रभावान्मारुतात्मजः॥धृष्टमास्फोट
यामास लंकां शब्देनपूरयन् ॥६॥ तस्यास्फोटितशब्देनमहता श्रोत्रघातिना ॥ पेतुर्वि
हंगमास्तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः ॥७॥ अस्त्रविजयतां रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥८॥ दासोहं कोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्म
णः ॥ हनूमांश्च्छत्रुसैन्यानां निहंता मारुतात्मजः ॥९॥ न रावणसहस्रं मे युद्धेप्रतिब

---

१ रक्षःकुलदेवताप्रासादः । २ एवं–प्रमदवनवत् ।

लं भवेत् ॥ शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ॥ १० ॥ घर्षयित्वापुरीं लंकामभिवा द्यचमैथिलीम् ॥ समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतांसर्वरक्षसाम् ॥११॥ एवमुक्त्वा महा कायश्चैत्यस्थो हरियूथपः ॥ ननादभीमनिर्ह्रादो रक्षसां जनयन्भयम् ॥ १२ ॥ तेन ना देनमहताचैत्यपालाःशतंययुः ॥ गृहीत्वाविविधानस्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान् ॥१३॥ विसृजंतोमहाकाया मारुतिं पर्यवारयन् ॥ ते गदाभिर्विचित्राभिःपरिघैःकांचनांगदैः॥ ॥ १४ ॥ आजघ्नुर्वानरश्रेष्ठं बाणैश्चादित्यसन्निभैः॥ आवर्त इव गंगायास्तोयस्यविपुलो महान् ॥ १५ ॥ परिक्षिप्य हरिश्रेष्ठं स बभौ रक्षसां गणः ॥ ततो वातात्मजः क्रुद्धोभी मरूपंसमास्थितः ॥१६॥ प्रासादस्यमहांस्तस्यस्तंभंहेमपरिष्कृतम् ॥ उत्पाटयित्वावे गेनहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १७ ॥ ततस्तंभ्रामयामासशतधारंमहाबलः ॥ तत्रचाग्निः समभवत्प्रासादश्चाप्यदह्यत ॥ १८ ॥ दह्यमानंततोदृष्ट्वाप्रासादंहरियूथपः ॥ सराक्षस शतंहत्वावज्रेणेंद्रइवासुरान् ॥ १९॥ अंतरिक्षस्थितः श्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ माद्द

१ अनेके इत्यर्थः । शतसहस्रादिशब्दानामनंतार्थपर्यायवाचित्वात् ।

शानांसहस्राणिविसृष्टानि महात्मनाम् ॥ २० ॥ बलिनांवानरेंद्राणांसुग्रीववशवर्तिना
म् ॥ अटंति वसुधांकृत्स्नांवयमन्येचवानराः ॥२१॥ दशनागबलाः केचित्केचिद्दशगु
णोत्तराः ॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ २२ ॥ संति चौघबलाःकेचित्सं
तिवायुबलोपमाः ॥ अप्रमेयबलाः केचित्तत्रासन्हरियूथपाः ॥ २३ ॥ ईदृग्विधैस्तु हरि
भिर्वृतो दंतनखायुधैः ॥ शतैःशतसहस्रैश्च कोटीभिश्चायुतैरपि ॥ २४ ॥ आगमिष्यति
सुग्रीवःसर्वेषांवोनिषूदनः ॥ नेयमस्तिपुरीलंका न यूयं न च रावणः ॥२५॥ यस्मादि
क्ष्वाकुनाथेनबद्धंवैरंमहात्मना ॥ २६ ॥ इ० श्रीमद्रा० सुं० त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥
संदिष्टो राक्षसेंद्रेणप्रहस्तस्य सुतोबली ॥ जंबुमालीमहादंष्ट्रो निर्जगामधनुर्धरः ॥ १ ॥
रक्तमाल्यांबरधरः स्रग्वीरुचिरकुंडलः ॥ महान्विवृत्तनयनश्चंडःसमरदुर्जयः ॥२॥ ध
नुःशक्रधनुःप्रख्यं महद्रुचिरसायकम् ॥ विस्फारयाणोवेगेनवज्राशनिसमस्वनम् ॥३॥
तस्यविस्फारघोषेणधनुषोमहतादिशः ॥ प्रदिशश्चनभश्चैवसहसा समपूर्यत ॥ ४ ॥

१ ओघसंख्यातगजबलाः । ओघसंख्या दशसहस्रापरपर्याये प्रतिभाति । २ विस्फारयमाणः । विस्फारणं ज्याघोषः । ३ बहुवचनावश्यकतायां सत्यामपि दिगादिसमुदायापेक्षमेकवचनम् ।

92

रथेनखरयुक्तेनतमागतमुदीक्ष्यसः ॥ हनूमान्वेगसंपन्नोजंहर्ष च ननाद च ॥५॥ तं तो
रणविटंकस्थं हनूमंतं महाकपिम् ॥ जंबुमालीमहातेजा विव्याधनिंशितैःशरैः ॥ ६ ॥
अर्धचंद्रेण वदनेशिरस्येकेन कर्णिना ॥ बाह्वोर्विव्याधनाराचैर्दशभिस्तंकपीश्वरम् ॥७॥
तस्यतच्छुशुभेताम्रंशरेणाभिहतंमुखम् ॥ शरदीवांबुजंफुल्लंविद्धं भास्कररश्मिना॥८॥
तत्तस्यरक्तंरक्तेनरंजितंशुशुभेमुखम् ॥ यथाकाशेमहापद्मं सिक्तं चंदनबिंदुभिः ॥ ९॥
चुकोप बाणाभिहतोराक्षसस्यमहाकपिः ॥ ततःपार्श्वेतिविपुलांददर्शमहतींशिलाम् ॥
॥ १० ॥ तरसातांसमुत्पाटचचिक्षेपजववद्वली ॥ तांशरैर्दशभिःक्रुद्धस्ताडयामासरा
क्षसः ॥ ११ ॥ विपन्नंकर्म तद्दृष्ट्वाहनूमांश्चंडविक्रमः ॥ सालंविपुलमुत्पाटचभ्रामयामा
सवीर्यवान् ॥ १२ ॥ भ्रामयंतंकपिं दृष्ट्वासालवृक्षं महाबलम् ॥ चिक्षेप सुबहून्बाणाञ्ज
म्बुमालीमहाबलः ॥१३ ॥ सालं चतुर्भिश्चिच्छेद वानरं पंचभिर्भुजे ॥ उरस्येकेनबाणे
नदशभिस्तुस्तनांतरे ॥ १४ ॥ सशरैःपूरिततनुः क्रोधेन महतावृतः ॥ तमेव परिघं गृ

१ स्वबलानुरूपशत्रुप्राप्त्या । २ तोरणविटंकं—तोरणस्तंभयोरुपरि तिर्यक्प्रतिष्ठापितकपोतपालिकादारु । ३ कर्णी—अंकुशाकाराग्रः शरविशेषः ।

ह्यभ्रामयामासवेगतः ॥ १५ ॥ अतिवेगोतिवेगेनभ्रामयित्वामहोत्कटः ॥ परिघंपातया
मासजंबुमालेर्महोरसि ॥ १६ ॥ तस्यचैवशिरो नास्ति न बाहू जानुनीनच ॥ नधनुर्न
रथोनाश्वास्तत्रादृश्यंतनेषवः ॥ १७ ॥ सहतस्तरसातेन जंबुमाली महारथः ॥ पपात
निहतोभूमौचूर्णितांगइव द्रुमः ॥ १८ ॥ जंबुमालिंसुनिहतं किंकरांश्च महाबलान् ॥ चु
क्रोधरावणःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रलोचनः प्रहस्तपुत्रे
निहतेमहाबले ॥ अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमान्समादिदेशाशुनिशाचरेश्वरः ॥ २० ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे चतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥४४॥
ततस्तेराक्षसेंद्रेणचोदितामंत्रिणः सुताः ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्त सप्तार्चिवर्चसः॥
॥ १ ॥ महद्बलपरीवाराधनुष्मंतोमहाबलाः॥कृतास्त्रास्त्रविदांश्रेष्ठाः परस्परजयैषिणः॥
॥२॥ हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिः पताकिभिः ॥ तोयदस्वननिर्घोषैर्वाजियुक्तैर्महार
थैः ॥३॥ तप्तकांचनचित्राणिचापान्यमितविक्रमाः ॥ विस्फारयंतःसंहृष्टास्तडित्वंतइ

१ नाश्वाः रथे योजिताः खरा नेत्यर्थः । तद्रथस्य खरैर्योजनात् । अश्वशब्देनात्र खरा उच्यंते । २ आर्षोऽत्र रेफलोपः । ३ अहमहमिकया स्वस्योत्कर्षापेक्षिणः ।

वांबुदाः ॥४॥ जनन्यस्तास्ततस्तेषांविदित्वाकिंकरान्हतान् ॥ बभूवुःशोकसंभ्रांताःस बांधवसुहृज्जनाः॥५॥ ते परस्परसंघर्षास्तप्तकांचनभूषणाः॥ अभिपेतुर्हनूमंतं तोरण स्थमवस्थितम् ॥ ६ ॥ सृजंतोबाणवृष्टिंतेरथगर्जितनिःस्वनाः ॥ प्रावृट्कालइवांभोदा विचेरुर्नैर्ऋतांबुदाः॥७॥अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमाञ्छरवृष्टिभिः॥अभवत्संवृताकारः शैलराडिववृष्टिभिः ॥८॥ सशरान्वंचयामास तेषामाशुचरः कपिः ॥ रथवेगं च वीरा णांविचरन्विमलेंऽबरे ॥ ९ ॥ सतैः क्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्निवीरः प्रकाशते ॥ धनुष्मद्भि र्यथामेघैर्मारुतः प्रभुरंबरे ॥१०॥ सकृत्वानिनदंघोरंत्रासयंस्तांमहाचमूम् ॥ चकार हनुमान्वेगंतेषुरक्षःसुवीर्यवान् ॥ ११ ॥ तलेनाभ्यहनत्कांश्चित्पादैः कांश्चित्परंतपः ॥ मुष्टिभिश्चाहनत्कांश्चिन्नखैः कांश्चिद्व्यदारयत्॥१२॥ प्रममाथोरसाकांश्चिदूरुभ्यामप रानपि ॥ केचित्तस्यैवनादेनतत्रैवपतिता भुवि ॥ १३ ॥ ततस्तेष्ववसन्नेषुभूमौ निपति तेषुच ॥ तत्सैन्यमगमत्सर्वंदिशोदश भयार्दितम् ॥ १४ ॥ विनेदुर्विस्वरं नागा निपेतु

१ स्वस्पर्शरहितांश्चकार । तत्रोपायः आशुचरः । स्थिरलक्ष्यंहि सुवेधं भवति । अयं तु चलः । २ धनुर्मद्भिः इति पाठः ।

भुंवि वाजिनः ॥ भग्ननीडध्वजच्छत्रैर्भूश्च कीर्णाभवद्रथैः॥१५॥स्रवता रुधिरेणाथ स्रव न्त्यो दर्शिताः पथि ॥ विविधैश्च स्वनैर्लंका ननाद विकृतं तदा ॥१६॥ स तान्प्रवृद्धान्वि निहत्य राक्षसान्महाबलश्चंडपराक्रमः कपिः ॥ युयुत्सुरन्यैः पुनरेव राक्षसैस्तदेव वीरो भिजगाम तोरणम् ॥१७॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा०वा०आ०सुं०पंचचत्वारिंशः सर्गः॥४५॥ हतान्मंत्रिसुतान्बुध्वावानरेणमहात्मना ॥ रावणःसंवृताकारश्चकारमतिमुत्तमाम्॥१॥ सविरूपाक्षयूपाक्षौदुर्धर्षं चैव राक्षसम् ॥ प्रघसं भासकर्णं च पंचसेनाग्रनायकान् ॥ ॥२॥ संदिदेशदशग्रीवोवीरान्नयविशारदान् ॥ हनूमद्ग्रहणेव्यग्रान्वायुवेगसमान्युधि ॥ ॥३॥ यातसेनाग्रगाःसर्वेमहाबलपरिग्रहाः॥सवाजिरथमातंगाः स कपिःशास्यतामि ति ॥४॥ यत्तैश्च खलु भाव्यं स्यात्तमासाद्य वनालयम् ॥ कर्मचापि समाधेयं देशकाल विरोधिनम् ॥५॥ न ह्यहंतं कपिं मन्येकर्मणाप्रतितर्कयन् ॥ सर्वथा तन्महद्भूतं महाब लपरिग्रहम् ॥६॥ वानरोऽयमिति ज्ञात्वा नहिशुध्यतिमे मनः॥नैवाहं तं कपिं मन्ये य

१ गृहीतांतर्गतभयः ।

थेयं प्रस्तुताकथा॥७॥भवेदिंद्रेण वा सृष्टमस्मदर्थं तपोबलात् ॥ सनागयक्षगंधर्वदेवा
सुरमहर्षयः ॥ ८ ॥ युष्माभिःप्रहितैः सर्वैर्मया सह विनिर्जिताः ॥ तैरवश्यं विधातव्यं
व्यलीकं किंचिदेव नः ॥ ९ ॥ तदेव नात्रसंदेहःप्रसह्यपरिगृह्यताम् ॥ यातसेनाग्रगाःस
र्वे महानलपरिग्रहाः ॥१०॥ सवाजिरथमातंगाः स कपिः शास्यतामिति ॥नावमन्यो
भवद्भिश्च कपिर्धीरपराक्रमः ॥११॥ दृष्टाहिहरयः शीघ्रं मया विपुलविक्रमाः ॥ वाली
च सहसुग्रीवो जांबवांश्च महाबलः ॥१२॥ नीलःसेनापतिश्चैवयेचान्ये द्विविदादयः ॥
नैवं तेषां गतिर्भीमा न तेजो न पराक्रमः ॥१३॥ न मतिर्न बलोत्साहो न रूपपरिक
ल्पनम् ॥ महत्सत्त्वमिदं ज्ञेयं कपिरूपं व्यवस्थितम् ॥१४॥ प्रयत्नं महदास्थायक्रियता
मस्यनिग्रहः ॥ कामंलोकास्त्रयःसेन्द्राःससुरासुरमानवाः ॥ १५ ॥ भवतामग्रतःस्थातुं
न पर्याप्ता रणाजिरे ॥ तथापितुन यज्ञेन जयमाकांक्षतां रणे ॥ १६ ॥ आत्मा रक्ष्यः प्रय
त्नेन युद्धसिद्धिर्हि चंचला ॥ तेस्वामिवचनं सर्वे प्रतिगृह्य महौजसः ॥१७॥समुत्पेतुर्म
हावेगाद्धुताशसमतेजसः ॥ रथैश्चमत्तैर्नागैश्च वाजिभिश्च महाजवैः ॥१८॥ शस्त्रैश्च नि

शितैस्तीक्ष्णैः सर्वैश्चोपहिता बलैः ॥ ततस्तु ददृशुर्वीरा दीप्यमानंमहाकपिम् ॥१९॥ र
श्मिमंतमिवोद्यंतं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥ तोरणस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ॥
॥ २० ॥ महामतिं महोत्साहं महाकायं महाभुजम् ॥ तंसमीक्ष्यैवतेसर्वेदिक्षुसर्वास्वव
स्थिताः ॥२१॥ तैस्तैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ तस्यपंचायसास्तीक्ष्णाःसिताः
पीतमुखाःशराः ॥ २२ ॥ शिरस्युत्पलपत्राभादुर्धरेणनिपातिताः ॥२३॥ सतैःपंचभिरा
विद्धःशरैःशिरसि वानरः ॥ उत्पपात नदन्व्योम्नि दिशोदशविनादयन् ॥२४॥ ततस्तु
दुर्धरोवीरः सरथःसज्जकार्मुकः ॥ किरञ्छरशतैस्तीक्ष्णैरभिपेदेमहाबलः ॥२५॥सकपि
र्वारयामासतंव्योम्निशरवर्षिणम् ॥ वृष्टिमंतं पयोदांते पयोदमिव मारुतः ॥ २६ ॥ अ
र्द्यमानस्ततस्तेन दुर्धरेणानिलात्मजः ॥ चकार निनदंभूयोव्यवर्धतचवीर्यवान्॥२७॥
सदूरं सहसोत्पत्य दुर्धरस्य रथेहरिः ॥ निपपातमहावेगोविद्युद्राशिर्गिराविव ॥ २८ ॥
ततः समथिताष्टाश्वंरथंभग्नाक्षकूबरम्॥विहायन्यपतद्भूमौदुर्धरस्त्यक्तजीवितः ॥२९॥
तंविरूपाक्षयूपाक्षौ दृष्ट्वा निपतितं भुवि॥ तौ जातरोषौदुर्धर्षावुत्पेततुररिंदमौ ॥ ३० ॥

स ताभ्यांसहसात्प्लुत्य विष्ठितो विमलेंऽबरे ॥ मुद्गराभ्यांमहाबाहुर्वक्षस्यभिहतःकपिः ॥ ३१ ॥ तयोर्वेगवतोर्वेगंनिहत्यसमहाबलः॥निपपात पुनर्भूमौ सुपर्ण इव वेगितः ॥ ॥ ३२ ॥ स सालवृक्षमासाद्य समुत्पाट्य च वानरः ॥ तावुभौ राक्षसौवीरौजघानपव नात्मजः ॥ ३३ ॥ ततस्तांस्त्रीन्हताञ्ज्ञात्वावानरेणतरस्विना ॥ अभिगम्यमहावेगःप्र हस्यप्रघसोबली ॥३४॥ भासकर्णश्चसंक्रुद्धः शूलमादायवीर्यवान् ॥ एकतःकपिशार्दू लंयशस्विनमवस्थितम्॥३५॥पट्टिशेनशिताग्रेणप्रघसःप्रत्ययोधयत् ॥ भासकर्णश्च शू लेन राक्षसःकपिकुंजरम् ॥३६॥सताभ्यांविक्षतैर्गात्रैरसृग्दिग्धतनूरुहः॥ अभवद्वानरः क्रुद्धोबालसूर्यसमप्रभः ॥३७॥ समुत्पाट्यगिरेःशृंगंसमृगव्यालपादपम् ॥ जघानहनु मान्वीरोराक्षसौकपिकुंजरः॥ गिरिशृंगसुनिष्पिष्टौतिलशस्तौबभूवतुः॥३८॥ततस्तेष्व वसन्नेषुसेनापतिषुपंचसु॥ बलंतदवशेषंतुनाशयामासवानरः॥३९॥अश्वैरश्वान्गजैर्ना गान्योधैर्योधान्रथैरथान्॥सकपिर्नाशयामाससहस्राक्षइवासुरान्॥४०॥हतैर्नागैस्तुरंगै श्चभग्नाक्षैश्चमहारथैः ॥ हतैश्चराक्षसैर्भूमीरुद्धमार्गासमंततः ॥४१॥ ततःकपिस्तान्ध्व

जिनीपतीन्रणे निहत्यवीरान्सबलान्सवाहनान् ॥ तथैववीरः परिगृह्यतोरणंकृतक्षणः कालइवप्रजाक्षये ॥ ४२ ॥ इ० श्रीम० वा० आ ०सुं० षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥
सेनापतीन्पंचसतुप्रमापितान्हनूमतासानुचरान्सवाहनान् ॥ निशम्यराजासमरोद्धतोन्मुखंकुमारमक्षंप्रसमैक्षताक्षम् ॥ १ ॥ सतस्यदृष्ट्यर्पणसंप्रचोदितः प्रतापवान्कांचनचित्रकार्मुकः ॥ समुत्पपाताथसदस्युदीरितोद्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः ॥२॥ ततोमहद्बालदिवाकरप्रभं प्रतप्तजांबूनदजालसंततम् ॥ रथंसमास्थाय ययौसवीर्यवान्महाहरिंतंपतिनैर्ऋतर्षभः ॥ ३ ॥ ततस्तपः संग्रहसंचयार्जितं प्रतप्तजांबूनदजालचित्रितम् ॥ पताकिनंरत्नविभूषितध्वजंमनोजवाष्टाश्ववरैःसुयोजितम् ॥४॥ सुरासुराधृष्यमसंगचारिणंतडित्प्रभंव्योमचरंसमाहितम् ॥ सतूणमष्टासिनिबद्धबंधुरं यथाक्रमावेशितशक्तितोमरम् ॥ ५ ॥ विराजमानं प्रतिपूर्णवस्तुना सहेमदाम्ना शशिसूर्यवर्चसा ॥ दिवाकराभंरथमास्थितस्ततःसनिर्जगामामरतुल्यविक्रमः ॥ ६ ॥ संपूरयन्खंच

१ समक्षमित्यर्थः ।

महींचसाचलां तुरंगमातंगमहारथस्वनैः ॥ बलैः समेतैःसहतोरणस्थितं समर्थमासीनमुपागमत्कपिम् ॥७॥ सतंसमासाद्यहरिंहरीक्षणोयुगांतकालाग्निमिवप्रजाक्षये ॥ अवस्थितंविस्मितजातसंभ्रमंसमैक्षताक्षोबहुमानचक्षुषा ॥ ८ ॥ सतस्यवेगंचकपेर्महात्मनः पराक्रमंचारिपुरावणात्मजः ॥ विचारयन्स्वंच बलंमहाबलोहिमक्षयेसूर्यइवाभिवर्धते ॥ ९ ॥ सजातमन्युःप्रसमीक्ष्य विक्रमं स्थितः स्थिरः संयति दुर्निवारणम् ॥ समाहितात्माहनुमंतमाहवेप्रचोदयामास शितैःशरैस्त्रिभिः ॥१०॥ ततः कपिंतंप्रसमीक्ष्य गर्वितंजितश्रमंशत्रुपराजयोर्जितम् ॥ अवैक्षताक्षः समुदीर्णमानसः सबाणपाणिः प्रगृहीतकार्मुकः॥११॥सहेमनिष्कांगदचारुकुंडलः समाससादाशुपराक्रमः कपिम् ॥ तयोर्बभूवाप्रतिमःसमागमः सुरासुराणामपिसंभ्रमप्रदः ॥ १२ ॥ ररासभूमिर्नततापभानुमान्ववौनवायुः प्रचचालचाचलः ॥ कपेः कुमारस्यचवीर्यसंयुगंननादचद्यौरुदधिश्चचुक्षुभे ॥१३॥ सतस्यवीरःसुमुखान्पतत्रिणःसुवर्णपुंखान्सविषानिवोरगान् ॥ स

१ समाधिर्लक्ष्यसंदर्शनम् । संयोगः शरसंधानम् । विमोक्षः संहितस्य त्यागः । तेषां तत्त्ववित् ।

माधिसंयोगविमोक्षतत्त्वविच्छरानथ त्रीन्कपिमूर्ध्न्यताडयत् ॥ १४ ॥ सतैःशरैर्मूर्ध्नि स
मंनिपातितैः क्षरन्नसृग्दिग्धविवृत्तनेत्रः ॥ नवोदितादित्यनिभःशरांशुमान्व्यराजतादि
त्यइवांशुमालिकः ॥ १५ ॥ ततः प्लवंगाधिपमंत्रिसत्तमः समीक्ष्य तं राजवरात्मजं
रणे ॥ उदग्रचित्रायुधचित्रकार्मुकं जहर्ष चापूर्यत चाहवोन्मुखः ॥ १६ ॥ स मंदरा
ग्रस्थइवांशुमालीविवृद्धकोपोबलवीर्यसंवृतः ॥ कुमारमक्षं सबलं सवाहनं ददाह नेत्रा
ग्निमरीचिभिस्तदा ॥१७॥ ततः सबाणासनशक्रकार्मुकः शरप्रवर्षोयुधि राक्षसांबुदः॥
शरान्मुमोचाशु हरीश्वराचलेबलाहको वृष्टिमिवाचलोत्तमे ॥ १८॥ कपिस्ततस्तं रण
चंडविक्रमं प्रवृद्धतेजोबलवीर्यसंयुतम् ॥ कुमारमक्षंप्रसमीक्ष्यसंयुगेननादहर्षाद्घनतु
ल्यनिःस्वनः ॥ १९ ॥ स बालभावाद्युधिवीर्यदर्पितः प्रवृद्धमन्युः क्षतजोपमेक्षणः ॥ स
माससादाप्रतिमंरणेकपिंगजोमहाकूपमिवावृतं तृणैः ॥२०॥ स तेन बाणैः प्रसभं निपा
तितैश्चकारनादंघननादनिःस्वनः॥ समुत्पपाताशुनभः स मारुतिर्भुजोरुविक्षेपणघोर

१ विवृत्तलोचन इति पाठः । २ स्वमस्तकस्य शररूपांशुमान् । ३ अपूर्यंत व्यवर्धतेत्यर्थः । ४ मंदराग्रस्थत्वेन मध्यंदिनस्थत्वं लक्ष्यते ।

दर्शनः ॥ २१ ॥ तमुत्पतंतं समभिद्रवद्बली सराक्षसानांप्रवरःप्रतापवान् ॥ रथी रथिश्रेष्ठतरःकिरन्शरैःपयोधरःशैलमिवाश्मवृष्टिभिः ॥ २२ ॥ स तान्शरांस्तस्य हरिर्विमोक्षयंश्चचार वीरः पथि वायुसेविते ॥ शरांतरे मारुतवद्विनिष्पतन्मनोजवः संयति भीमविक्रमः ॥ २३ ॥ तमात्तबाणासनमाहवोन्मुखंखमास्तृणंतंविविधैःशरोत्तमैः ॥ अवैक्षताक्षंबहुमानचक्षुषा जगाम चिंतां स च मारुतात्मजः ॥ २४ ॥ ततः शरैर्भिन्नभुजांतरः कपिःकुमारवर्येणमहात्मना नदन् ॥ महाभुजः कर्मविशेषतत्त्वविद्विचिंतयामास रणे पराक्रमम् ॥ २५ ॥ अबालवद्बालदिवाकरप्रभःकरोत्ययंकर्ममहान्महाबलः ॥ नचास्य सर्वाहवकर्मशालिनःप्रमापणेमेमतिरत्रजायते ॥ २६ ॥ अयंमहात्माचमहांश्च वीर्यतः समाहितश्चातिसहश्चसंयुगे ॥ असंशयंकर्मगुणोदयादयंसनागयक्षैर्मुनिभिश्चपूजितः ॥ ॥ २७ ॥ पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसः समीक्षते मां प्रमुखोऽग्रतःस्थितः ॥ पराक्रमो ह्यस्यमनांसि कंपयेत्सुरासुराणामपि शीघ्रकारिणः ॥ २८ ॥ न खल्वयं नाभिभवेदुपे

१ प्रमापणे मारुतिरत्र जायते इति पाठांतरम् । तदायं जन इतिवत्स्वस्यैव हनुमता मारुतिरिति निर्देशः ॥

क्षितः पराक्रमो ह्यस्य रणे विवर्धते ॥ प्रमापणं ह्यस्य ममाद्य रोचते नवर्धमानोऽग्निरुपे
क्षितुं क्षमः ॥२९॥ इति प्रवेगं तु परस्य तर्कयन्स्वकर्मयोगं च विधाय वीर्यवान् ॥ चका
रवेगं तु महाबलस्तदा मतिं च चक्रेऽस्यवधे तदानीम् ॥ ३० ॥ स तस्य तानष्ट वरान्महा
हयान्समाहितान्भारसहान्विवर्तने ॥ जघान वीरः पथि वायुसेविते तलप्रहारैः पवनात्मज
जः कपिः ॥ ३१ ॥ ततस्तलेनाभिहतो महारथः स तस्य पिंगाधिपमंत्रिनिर्जितः ॥ सभ
ग्ननीडः[1] परिवृत्तकूबरः पपात भूमौ हतवाजिरंबरात् ॥३२ ॥स तं परित्यज्य महारथो रथं
सकार्मुकः खड्गधरः खमुत्पतन् ॥ततोऽभियोगादृषिरुग्रवीर्यवान्विहाय देहं मरुतामिवाल
यम् ॥ ३३ ॥ कपिस्ततस्तं विचरंतमंबरे पतत्रिराजानिलसिद्धसेविते ॥ समेत्य तं मारुत
वेगविक्रमः क्रमेण जग्राह च पादयोर्दृढम् ॥ ३४ ॥ स तं समाविध्य सहस्रशः कपिर्महोर
गं गृह्य इवांडजेश्वरः ॥ मुमोच वेगात्पितृतुल्यविक्रमो महीतले संयति वानरोत्तमः ॥
॥ ३५ ॥ स भग्नबाहूरुकटीशिरोधरः क्षरन्नसृङ्निर्मथितास्थिलोचनः ॥ संभिन्नसंधिः

---

१ भग्ननीडं रथ्यधिष्ठानंस्थानं यस्य सः । अनेन युद्धार्थरथस्य नीडादिकं न भवति किंतु केवलं सर्वतः उपरिष्टाच्च । परिमुक्तावाराणि रथितत्सामग्रीसारथिस्थानान्येव तस्य रथस्य भवन्तीति रथाश्च शोकशकटाकारा इति केषांचिदुक्तिःपरास्ता ।

प्रविकीर्णबंधनो हतः क्षितौ वायुसुतेन राक्षसः ॥३६॥ महाकपिर्भूमितले निपीड्य तं चकाररक्षोधिपतेर्महद्भयम् ॥ महर्षिभिश्चक्रचरैः समागतैः समेत्य भूतैश्चसयक्षपन्नगैः॥ सुरैश्च सेंद्रैर्भृशजातविस्मयैर्हते कुमारे स कपिर्निरीक्षितः॥ ३७॥ निहत्यतंवज्रिसुतोप मरणे कुमारमक्षं क्षतजोपमेक्षणम् ॥ तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं कृतक्षणः काल इव प्र जाक्षये॥ ३८ ॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सुंदर० सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥४७॥

ततस्तु रक्षोधिपतिर्महात्माहनूमताक्षेनिहतेकुमारे ॥ मनःसमाधायतदेंद्रकल्पंसमादि देशेंद्रजितं सरोषः॥१॥त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतां वरिष्ठःसुरासुराणामपि शोकदाता॥सुरेषु सेंद्रेषुचदृष्टकर्मापितामहाराधनसंचितास्त्रः ॥ २॥ त्वदस्त्रबलमासाद्यससुराः समरुद्र णाः॥नशेकुःसमरेस्थातुंसुरेश्वरसमाश्रिताः॥३॥नकश्चित्त्रिषुलोकेषुसंयुगेनगतश्रमः॥ भुजवीर्याभिगुप्तश्च तपसा चाभिरक्षितः॥ देशकालप्रधानश्च त्वमेव मतिसत्तमः॥ ४॥ न तेऽस्त्यशक्यं समरेषु कर्मणां न तेऽस्त्यकार्यंमतिरूपमंत्रणे॥न सोऽस्ति कश्चित्त्रिषुसं ग्रहेषु न वेदयस्तेऽस्त्रबलं बलं च ॥५॥ ममानुरूपं तपसो बलं च ते पराक्रमश्चास्त्रबलं

चसंयुगे ॥ नत्वां समासाद्यरणावमर्दैमनः श्रमंगच्छतिनिश्चितार्थम् ॥ ६॥ निहताःकिंकराः सर्वे जंबुमालीचराक्षसः ॥ अमात्यपुत्रा वीराश्च पंचसेनाग्रगामिनः ॥७॥ बलानिसुसमृद्धानिसाश्वनागरथानिच ॥ महोदरश्चशयितःकुमारोक्षश्च सूदितः ॥ नतुतेष्वेवमेसारो यस्त्वय्यरिनिषूदन ॥ ८ ॥ इदंचदृष्ट्वानिहतं महद्बलंकपेःप्रभावंच पराक्रमंच ॥ त्वमात्मनश्चापिनिरीक्ष्यसारंकुरुष्ववेगं स्वबलानुरूपम् ॥ ९ ॥ बलावमर्दैस्त्वयिसन्निकृष्टेयथागतेशाम्यतिशांतशत्रुः ॥ तथासमीक्ष्यात्मबलंपरं चसमारभस्वास्त्रभृतां वरिष्ठ ॥१०॥ नवीरसेनागणशोच्यवंतिनवज्रमादायविशालसारम् ॥नमारुतस्यास्तिगतिप्रमाणंनचाग्निकल्पः करणेन हंतुम् ॥ ११ ॥ तमेवमर्थंप्रसमीक्ष्यसम्यक्स्वकर्मसाम्याद्धिसमाहितात्मा ॥ स्मरंश्चदिव्यंधनुषोस्यवीर्यंव्रजाक्षतंकर्मसमारभस्व ॥१२॥ नखल्वियं मतिः श्रेष्ठा यत्त्वां संप्रेषयाम्यहम् ॥ इयं च राजधर्माणांक्षत्रस्यचमतिर्मता

---

१ वलावमर्दैः इति पाठः । २ शान्तशत्रो इति पाठः । इमौ द्वौ पाठौ तीर्थसंमतौ । ३ गणशोच्यवन्तीत्यत्रोत्त्वमार्षमिति रामः । केचित्तु गुणान् शोचयतीतिगुणशोकःहनुमांस्तस्मिन्सेनाः न अवंति ततो न रक्षंतीत्यर्थः। ४ विशालसारमित्यत्र विश अशुसारमिति च केचित्पदच्छेदं कुर्वन्ति । तदा अलशारं कुण्ठसारं वज्रं तत्तुल्यमप्यायुधमादाय न विश रणं न प्रविशेत्यर्थ इति व्याचक्षते ।

99

॥ १३ ॥ नानाशस्त्रैश्चसंग्रामेवैशारद्यमरिंदम ॥ अवश्यमेव बोद्धव्यं काम्यश्च विजयो रणे॥१४॥ ततःपितुस्तद्वचनं निशम्य प्रदक्षिणंदक्षसुतप्रभावः ॥ चकारभर्तारमतित्वरेणरणायवीरःप्रतिपन्नबुद्धिः॥ १५॥ ततस्तैःस्वगणैरिष्टैरिंद्रजित्प्रतिपूजितः ॥ युद्धोद्धतकृतोत्साहःसंग्रामंसंप्रपद्यत ॥ १६ ॥ श्रीमान्पद्मविशालाक्षो राक्षसाधिपतेःसुतः॥निर्जगाममहातेजाःसमुद्रइवपर्वणि ॥ १७॥ सपक्षिराजोपमतुल्यवेगैर्व्यालैश्चतुर्भिः सतु तीक्ष्णदंष्ट्रैः॥ रथं समायुक्तमसह्यवेगःसमारुरोहेंद्रजिदिंद्रकल्पः ॥१८॥ स रथी धन्विनां श्रेष्ठः शस्त्रज्ञोऽस्त्रविदांवरः ॥ रथेनाभिययौ क्षिप्रंहनूमान्यत्र सोऽभवत् ॥ १९॥ स तस्यरथनिर्घोषं ज्यास्वनंकार्मुकस्यच॥निशम्यहरिवीरोसौसंप्रहृष्टतरोऽभवत् ॥२०॥ इंद्रजिच्चापमादाय शितशल्यांश्च सायकान् ॥ हनूमंतमभिप्रेत्य जगामरणपंडितः ॥ ॥ २१ ॥ तस्मिंस्ततः संयति जातहर्षे रणाय निर्गच्छति बाणपाणौ ॥ दिशश्च सर्वाः कलुषाबभूवुर्मृगाश्चरौद्रा बहुधा विनेदुः ॥ २२ ॥ समागतास्तत्रतुनागयक्षा महर्षय

१ नानाशास्त्रैः इति पाठः । २ योद्धव्यं इति पाठः ।

श्वक्रचराश्च सिद्धाः ॥ नभः समावृत्य च पक्षिसंघा विनेदुरुच्चैः परमप्रहृष्टाः ॥२३ ॥ आयांतं सरथं दृष्ट्वा तूर्णमिंद्रजितंकपिः ॥ ननाद च महानादं व्यवर्धतचवेगवान् ॥२४॥ इंद्रजित्सरथं दिव्यमाश्रितश्चित्रकार्मुकः॥ धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिस्वनम् ॥ ॥ २५ ॥ ततः समेतावतितीक्ष्णवेगौ महाबलौ तोरणनिर्विशंकौ ॥ कपिश्च रक्षोधिपते स्तनूजः सुरासुरेंद्राविव बद्धवैरौ ॥ २६ ॥ स तस्य वीरस्य महारथस्य धनुष्मतः संयति संमतस्य॥शरप्रवेगं व्यहनत्प्रवृद्धश्चचारमार्गे पितुरप्रमेयः ॥ २७॥ ततःशरानायतती क्ष्णशल्यान्सुपत्रिणःकांचनचित्रपुंखान् ॥ मुमोच वीरः परवीरहंता सुसंततान्वज्रसमा नवेगान् ॥ २८॥ ततः स तत्स्यंदननिस्वनंच मृदंगभेरीपटहस्वनंच॥ विकृष्यमाणस्य चकार्मुकस्य निशम्य घोषं पुनरुत्पपात ॥ २९ ॥ शराणामंतरेष्वाशु व्यावर्तत महाक पिः ॥ हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्य मोक्षयन्लक्ष्यसंग्रहम् ॥३०॥ शराणामग्रतस्तस्यपुनः स मभिवर्तत ॥ प्रसार्य हस्तौ हनुमानुत्पपातानिलात्मजः ॥ ३१ ॥ तावुभौवेगसंपन्नौरण कर्मविशारदौ ॥ सर्वभूतमनोग्राहि चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥३२॥ हनूमतोवेदनराक्षसोंतरं

नमारुतिस्तस्यमहात्मनोंऽतरम्॥परस्परंनिर्विषहौबभूवतुःसमेत्य तौ देवसमानविक्रमौ ॥३३॥ ततस्तु लक्ष्ये सविहन्यमाने शरेष्वमोघेषु च संपतत्सु ॥ जगाम चिंतां महतीं महात्मा समाधिसंयोगसमाहितात्मा ॥ ३४ ॥ ततो मतिं राक्षसराजसूनुश्चकारतस्मिन्हरिवीरमुख्ये ॥ अवध्यतां तस्य कपेः समीक्ष्य कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थम्॥ ॥ ३५ ॥ ततःपैतामहं वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ संदधेसुमहातेजास्तंहरिप्रवरं प्रति ॥ ३६ ॥ अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित्॥निजग्राह महाबाहुं मारुतात्मजमिंद्रजित् ॥ ३७॥ तेनबद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः॥ अभवन्निर्विचेष्टश्च पपात च महीतले ॥३८॥ ततोऽथ बुध्वा स तदास्त्रबंधंप्रभोःप्रभावाद्विगतालपवेगः॥पितामहानुग्रहमात्मनश्च विचिंतयामास हरिप्रवीरः ॥ ३९ ॥ ततः स्वायंभुवैर्मंत्रैर्ब्रह्मास्त्रं चाभिमंत्रितम्॥हनूमांश्चिंतयामासवरदानं पितामहात् ॥ ४० ॥ न मेस्यबंधस्य च शक्तिरस्ति विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात् ॥ इत्येवमेवं विहितोऽस्त्रबंधो मयात्मयोनेरनुवर्तितव्यः ॥४१॥ स वीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य पितामहानुग्रहमात्मनश्च ॥ विमोक्षशक्तिं

परिचिंतयित्वापितामहाज्ञामनुवर्तत्तेस्म ॥ ४२ ॥ अस्त्रेणापिहि बद्धस्यभयं मम न जायते ॥ पितामहमहेंद्राभ्यांरक्षितस्यानिलेनच ॥४३ ॥ ग्रहेणचापिरक्षोभिर्महन्मेगुणदर्शनम्॥ राक्षसेंद्रेणसंवादस्तस्माद्गृह्णंतुमांपरे ॥ ४४ ॥ सनिश्चितार्थः परवीरहंता समीक्ष्यकारीविनिवृत्तचेष्टः ॥ परैः प्रसह्याभिगतैर्निगृह्य ननाद तैस्तैः परिभत्स्यमानः ॥ ॥ ४५ ॥ ततस्तेराक्षसाद्दृष्ट्वाविनिश्चेष्टमरिंदमम् ॥ बबंधुः शणवल्कैश्च द्रुमचीरैश्च संहतैः ॥ ४६ ॥ सरोचयामासपरैश्चबंधं प्रसह्यवीरैरभिगर्हणं च ॥ कौतूहलान्मां यदि राक्षसेंद्रोद्रष्टुं व्यवस्येदितिनिश्चितार्थः ॥ ४७ ॥ सबद्धस्तेन वल्केन विमुक्तोस्त्रेणवीर्यवान् ॥ अस्त्रबंधः सचान्यंहिनबंधमनुवर्तते ॥ ४८ ॥ अथेंद्रजित्तंद्रुमचीरबद्धंविचार्य वीरः कपिसत्तमंतम् ॥ विमुक्तमस्त्रेण जगाम चिंतामन्येन बद्धोप्यनुवर्ततेस्त्रम् ॥ ४९ ॥ अहोमहत्कर्म कृतंनिरर्थं न राक्षसैर्मंत्रगतिर्विमृष्टा ॥ पुनश्च नास्त्रेविहतेस्त्रमन्यत्प्रवर्ततेसंशयिता स्मसर्वे ॥५०॥ अस्त्रेण हनुमान्मुक्तो नात्मानमवबुध्यते ॥ कृष्यमाणस्तु

१ नान्येन बद्धं ह्यनुवर्ततेस्म इति पाठः ।

101

रक्षोभिस्तैश्चबंधैर्निपीडितः ॥५१॥ हन्यमानस्ततः क्रूरैराक्षसैः काष्ठमुष्टिभिः ॥ समी पंराक्षसेंद्रस्य प्राकृष्यत सवानरः ॥ ५२ ॥ अथेंद्रजित्तं प्रसमीक्ष्य मुक्तमस्त्रेणबद्धं द्रुमचीरसूत्रैः ॥ व्यदर्शयत्तत्रमहाबलंतं हरिप्रवीरंसगणायराज्ञे ॥ ५३ ॥ तं मत्तमिव मातंगंबद्धंकपिवरोत्तमम् ॥ राक्षसा राक्षसेंद्राय रावणाय न्यवेदयन् ॥ ५४ ॥ कोऽयं कस्यकुतोवापिकिंकाय कोऽभ्युपाश्रयः ॥ इति राक्षसवीराणां दृष्ट्वा संजज्ञिरे कथाः ॥ ॥ ५५ ॥ हन्यतांदह्यतांवापिभक्ष्यतामितिचापरे ॥ राक्षसास्तत्रसंक्रुद्धाः परस्परमथा ब्रुवन् ॥५६॥ अतीत्यमार्गं सहसा महात्मासतत्र रक्षोधिपपादमूले ॥ ददर्शराज्ञःपरि चारवृद्धान्गृहंमहारत्नविभूषितं च ॥५७॥ सददर्श महातेजा रावणः कपिसत्तमम् ॥ रक्षोभिर्विकृताकारैः कृष्यमाणमितस्ततः ॥ ५८ ॥ राक्षसाधिपतिंचापिददर्शकपिसत्त मः ॥ तेजोबलसमायुक्तं तपंतमिव भास्करम् ॥५९ ॥ सरोषसंवर्तिततामद्रृष्टिर्दशान नस्तंकपिमन्ववेक्ष्य॥ अथोपविष्टान्कुलशीलवृद्धान्समादिशत्तंप्रतिमुख्यमंत्रीन्॥६०॥ यथाक्रमंतैः सकपिश्चपृष्टः कार्यार्थमर्थस्यचमूलमादौ ॥ निवेदयामास हरीश्वरस्य

दूतःसकाशादहमागतोस्मि ॥६१॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० सुं०अ०च०सर्गः ॥४८॥
ततःसकर्मणा तस्यविस्मितो भीमविक्रमः ॥ हनूमान्क्रोधताम्राक्षोरक्षोधिपमवैक्षत ॥
॥ १ ॥ भ्राजमानंमहार्हेणकांचनेनविराजता॥मुक्ताजालवृतेनाथमुकुटेनमहाद्युतिम् ॥
॥ २ ॥ वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः ॥ हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेव प्रकल्पितैः ॥
॥३॥ महार्हक्षौमसंवीतंरक्तचंदनरूषितम् ॥ स्वनुलिप्तंविचित्राभिर्विविधाभिश्च भक्ति
भिः ॥ ४ ॥ विचित्रंदर्शनीयैश्च रक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः॥दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रंप्रलंबंदशनच्छ
दैः ॥ ५ ॥ शिरोभिर्दशभिर्वीरोभ्राजमानंमहौजसम् ॥ नानाव्यालसमाकीर्णैःशिखरैरि
वमंदरम् ॥ ६ नीलांजनचयप्रख्यंहारेणोरसिराजता ॥ पूर्णचंद्राभवक्रेण सबलाकमि
वांबुदम्॥७॥बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चंदनोत्तमरूषितैः ॥भ्राजमानांगदैर्भीमैःपंचशीर्षैरिवोर
गैः॥८॥महतिस्फाटिकेचित्रेरत्नसंयोगचित्रिते ॥ उत्तमास्तरणास्तीर्णेसूपविष्टंवरास
ने ॥ ९ ॥ अलंकृताभिरत्यर्थं प्रमदाभिःसमंततः ॥ वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसे

---

१ भक्तिभिः शैवत्रिपुंड्रवद्रचनाविशेषैरित्यर्थः ।

102

वितम् ॥ १० ॥ दुर्धरेणप्रहस्तेन महापार्श्वेन रक्षसा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्निकुंभेनच मंत्रिणा ॥११ ॥ उपोपविष्टंरक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितम् ॥ कृत्स्नंपरिवृतंलोकं चतुर्भिरिवसागरैः ॥ १२ ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्चशुभदर्शिभिः॥आश्वास्यमानंसचिवैःसुरैरिवसुरेश्वरम् ॥१३ ॥ अपश्यद्राक्षसपतिंहनूमानतितेजसम्॥वेष्टितंमेरुशिखरेसतोयमिवतोयदम् ॥ १४ ॥ सतैःसंपीड्यमानोऽपिरक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥विस्मयंपरमंगत्वा रक्षोधिपमवैक्षत ॥ १५ ॥ भ्राजमानंततोदृष्ट्वा हनुमान्राक्षसेश्वरम् ॥ मनसाचिंतयामासतेजसातस्यमोहितः ॥ १६ ॥ अहोरूपमहोधैर्यमहोसत्त्वमहोद्युतिः॥अहोराक्षसराजस्यसर्वलक्षणयुक्तता ॥ १७ ॥ यद्यधर्मोनबलवान्स्यादयंराक्षसेश्वरः॥स्यादयंसुरलोकस्यसशक्रस्यापिरक्षिता ॥ १८ ॥ अस्यक्रूरैर्नृशंसैश्च कर्मभिर्लोककुत्सितैः ॥सर्वेबिभ्यतिखल्वस्माल्लोकाः सामरदानवाः ॥ १९ ॥ अयंह्युत्सहतेक्रुद्धः कर्तुमेकार्णवं जगत् ॥ इतिचिंतां बहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः ॥ २० ॥ दृष्ट्वाराक्षसराजस्यप्रभावममितौजसः ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वाल्मी०आदि०सुं०एकोनपंचाशः सर्गः ॥४९॥

१ बुद्धिसहायैःसचिवैः । २ सर्वसंपत्तिमतोऽप्यधर्मवतोमहान्दोषइत्याह । यदीत्यादि । अधर्महतत्वात्तु स्वप्रजानामपिनाशक इतिभावः । ३ के नबिभ्यति इति पाठः ।

तमुद्वीक्ष्य महाबाहुःपिंगाक्षं पुरतः स्थितम् ॥ रोषेण महताविष्टो रावणो लोकरावणः ॥ १ ॥ शंकाहतात्मादध्यौ स कपींद्रंतेजसावृतम् ॥ किमेषभगवान्नंदीभवेत्साक्षादिहागतः ॥२॥ येन शप्तोस्मि कैलासेमयाप्रहसिते पुरा ॥ सोयं वानरमूर्तिः स्यात्किंस्विद्बाणोपि वाऽसुरः ॥ ३ ॥ स राजा रोषताम्राक्षःप्रहस्तं मंत्रिसत्तमम् ॥ कालयुक्तमुवाचेदं वचो विपुलमर्थवत् ॥४॥ दुरात्मापृच्छ्यतामेषकुतःकिंवास्यकारणम् ॥ वनभंगे च को स्यार्थो राक्षसानां च तर्जने ॥५॥ मत्पुरीमप्रधृष्यां वै गमने किं प्रयोजनम् ॥ आयोधनेवाकिंकार्यंपृच्छ्यतामेषदुर्मतिः ॥ ६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वा प्रहस्तोवाक्यमब्रवीत् ॥ समाश्वसिहिभद्रं तेनभीःकार्यात्वयाकपे ॥ ७॥ यदितावत्त्वमिंद्रेण प्रेषितो रावणालयम् ॥ तत्त्वमाख्याहिमातेभूद्भयंवानरमोक्ष्यसे ॥८॥ यदिवैश्रवणस्य त्वं यमस्य वरुणस्यच ॥ चाररूपमिदंकृत्वाप्रविष्टोनःपुरीमिमाम् ॥ ९ ॥ विष्णुना प्रेषितोवापि

---

१ नन्दिना कैलासे उद्धतं रावणं दृष्ट्वा तदपचारं च विचार्य मन्मुखसदृशैर्मुखैस्तवनाशो भविष्यतीति रावणं प्रति शापो दत्तः । २ कोवास्यप्रेषक इत्यर्थः । ३ षष्ठ्यभावोऽत्रार्षः । ४ चाराणां प्रच्छन्नकृतत्वाच्छन्नकृतवान्चररूपम् ।

103

दूतोविजयकांक्षिणा ॥ नहितेवानरंतेजोरूपमात्रंतुवानरम् ॥ १० ॥ तत्त्वतःकथयस्वा
द्यततोवानरमोक्ष्यसे ॥ अनृतंवदतश्चापिदुर्लभंतवजीवितम् ॥ ११ ॥ अथवायन्निमि
त्तस्तेप्रवेशोरावणालये ॥ एवमुक्तोहरिवरस्तदारक्षोगणेश्वरम् ॥ १२ ॥ अब्रवीन्नास्मि
शक्रस्य यमस्यवरुणस्यच ॥ धनदेन न मेसख्यं विष्णुना नास्मिचोदितः ॥ १३ ॥
जातिरेवममत्वेषावानरोहमिहागतः ॥ दर्शने राक्षसेंद्रस्य तदिदं दुर्लभं मया ॥ १४ ॥
वनंराक्षसराजस्यदर्शनार्थेविनाशितम् ॥ ततस्तेराक्षसाःप्राप्ताबलिनोयुद्धकांक्षिणः ॥
॥१५ ॥ रक्षणार्थं च देहस्यप्रतियुद्धामयारणे ॥ अस्त्रपाशैर्न शक्योहं बद्धुं देवासुरैरपि॥
॥१६॥ पितामहादेष वरो ममापि हिसमागतः॥राजानं द्रष्टुकामेनमयास्त्रमनुवर्तितम्
॥१७॥ विमुक्तोप्यहमस्त्रेणराक्षसैस्त्वभिपीडितः ॥ केनचिद्रामकार्येणआगतोस्मित
वांतिकम् ॥ १८॥ दूतोहमितिविज्ञायराघवस्यामितौजसः॥ श्रूयतामेववचनं ममपथ्य
मिदंप्रभो ॥ १९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदि०सुं० पंचाशः सर्गः ॥५०॥

१ वानरस्येदं वानरम् इति इदमर्थेऽणन्तं रूपम् ।

तंसमीक्ष्यमहासत्त्वंसत्त्ववान्हरिसत्तमः॥वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाचदशाननम् ॥ १॥
अहंसुग्रीवसंदेशादिहप्राप्तस्तवांतिके॥राक्षसेशहरीशस्त्वांभ्राताकुशलमब्रवीत् ॥ २ ॥
भ्रातुःशृणुसमादेशं सुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ धर्मार्थसहितं वाक्यमिह चामुत्रचक्षमम्
॥३॥राजादशरथोनामरथकुंजरवाजिमान्॥पितेवबंधुर्लोकस्यसुरेश्वरसमद्युतिः ॥४ ॥
ज्येष्ठस्तस्यमहाबाहुःपुत्रःप्रियतरःप्रभुः॥पितुर्निदेशान्निष्क्रांतःप्रविष्टोदंडकावनम् ५॥
लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासह भार्यया ॥ रामोनाम महातेजा धर्म्यंपंथानमाश्रितः ॥
॥ ६॥ तस्यभार्या जनस्थानेभ्रष्टा सीतेतिविश्रुता ॥ वैदेहस्य सुता राज्ञो जनकस्य म
हात्मनः ॥ ७ ॥ मार्गमाणस्तु तां देवीं राजपुत्रःसहानुजः ॥ ऋष्यमूकमनुप्राप्तःसुग्रीवेण
च संगतः ॥८॥ तस्य तेन प्रतिज्ञातं सीतायाः परिमार्गणम् ॥ सुग्रीवस्यापि रामेण हरि
राज्यं निवेदितुम् ॥ ९ ॥ ततस्तेन मृधे हत्वा राजपुत्रेण वालिनम् ॥ सुग्रीवः स्थापितो रा
ज्ये हर्यृक्षाणां गणेश्वरः ॥ १० ॥ त्वया विज्ञातपूर्वश्च वाली वानरपुंगवः ॥ स तेन निहतः

---

१ भ्राता हरीश इति स्नेहप्रकाशिका लोकोक्तिः । २ अप्राक्षीदित्यर्थः । ३ अनेनैव ज्ञायते नेदं सुग्रीवसंदेशवाक्यं तदा हि 'सुग्रीवेण च' इत्यत्र 'मया चैव' इति वदेत् । इति रामाभिप्रायः । ४ प्रतिज्ञातमित्यनुकर्षेण वाक्यपूर्तिः । ५ इयं रावणं प्रतिमर्मोक्तिः । वालिकृतरावणपराजयात् । रामस्य च तन्नाशकत्वेन ततोऽपि बलाधिक्यं सूचितम् ।

संख्ये शरेणैकेन वानरः ॥ ११ ॥ स सीतामार्गणे व्यग्रः सुग्रीवः सत्यसंगरः ॥ हरीन्संप्रेषयामास दिशः सर्वा हरीश्वरः ॥ १२ ॥ तां हरीणां सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥ दिक्षु सर्वासु मार्गंते ह्यधश्चोपरि चांबरे ॥ १३ ॥ वैनतेयसमाः केचित्केचित्तत्रानिलोपमाः ॥ असंगगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः ॥ १४ ॥ अहं तु हनुमान्नाम मारुतस्यौरसः सुतः ॥ सीतायास्तु कृते तूर्णं शतयोजनमायतम् ॥ १५ ॥ समुद्रं लंघयित्वैव तां दिदृक्षुरिहागतः ॥ भ्रमता च मया दृष्टा गृहे ते जनकात्मजा ॥ १६ ॥ तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः ॥ परदारान्महाप्राज्ञ नोपरोद्धुं त्वमर्हसि ॥ १७ ॥ नहि धर्मविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु ॥ मूलघातेषु सज्जंते बुद्धिमंतो भवद्विधाः ॥ १८ ॥ कश्च लक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम् ॥ शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि ॥ १९ ॥ न चापि त्रिषु लोकेषु राजन्विद्येत कश्चन ॥ राघवस्य व्यलीकं यः कृत्वा सुखमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ तत्त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च ॥ मन्यस्व नरशार्दूल जानकी प्रतिदीयताम् ॥ २१ ॥ दृष्टा हीयं म

१ त्वां इति पाठः । २ नरदेवाय इति पाठः । नरशार्दूल इति पांक्तः पाठ इति कतकः ।

यादेवीलब्धंयदिहदुर्लभम् ॥ उत्तरंकर्मयच्छेषं निमित्तं तत्र राघवः ॥ २२ ॥ लक्षितेयं मयासीतातथाशोकपरायणा ॥ गृहेयांनाभिजानासिपंचास्यामिव पन्नगीम् ॥ २३ ॥ नेयंजरयितुंशक्यासासुरैरमरैरपि ॥ विषसंस्पृष्टमत्यर्थंभुक्तमन्नमिवौजसा ॥ २४ ॥ तपःसंतापलब्धस्तेसोऽयंधर्मपरिग्रहः ॥ न स नाशयितुं न्याय्य आत्मप्राणपरिग्रहः ॥ ॥ २५ ॥ अवध्यतां तपोभिर्यां भवान्समनुपश्यति ॥ आत्मनः ससुरैर्देवैर्हेतुस्तत्राप्ययं महान् ॥ २६ ॥ सुग्रीवोनचदेवोयंनयक्षोनचराक्षसः ॥ मानुषो राघवोराजन्सुग्रीवश्च हरीश्वरः ॥ तस्मात्प्राणपरित्राणंकथंराजन्करिष्यसि ॥ २७ ॥ नतुधर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम् ॥ तदेव फलमन्वेति धर्मश्चाधर्मनाशनः ॥ २८ ॥ प्राप्तं धर्मफलं तावद्भवता नात्र संशयः ॥ फलमस्याप्यधर्मस्यक्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे ॥ २९ ॥ जनस्थानवधं बुध्वा वालिनश्चवधंतथा ॥ रामसुग्रीवसख्यंच बुध्यस्व हितमात्मनः ॥ ३० ॥ कामं खल्वहमप्येकःसवाजिरथकुंजराम् ॥ लंकां नाशयितुं शक्तस्तस्यैष नतु निश्चयः ॥ ३१ ॥ रा

---

१ धर्मोनाधर्मनाशनः इति पाठः । २ अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिति न्यायात् ।

मेण हिप्रतिज्ञातंहर्यृक्षगणसन्निधौ ॥ उत्सादनममित्राणांसीतायैस्तुप्रधर्षिता ॥ ३२ ॥ अपकुर्वन्हिरामस्यसाक्षादपि पुरंदरः ॥ न सुखं प्राप्नुयादन्यः किं पुनस्त्वद्विधो जनः ॥ ॥ ३३ ॥ यांसीतेत्यभिजानासियेयं तिष्ठति ते गृहे ॥ कालरात्रीति तां विद्धिसर्वलंकाविनाशिनीम् ॥ ३४ ॥ तदलंकालपाशेनसीताविग्रहरूपिणा ॥ स्वयंस्कंधावसक्तेन क्षेममात्मनिचिंत्यताम् ॥३५॥ सीतायास्तेजसादग्धांरामकोपप्रदीपिताम् ॥ दह्यमानामिमांपश्य पुरींसाट्टप्रतोलिकाम् ॥ ३६ ॥ स्वानिमित्राणिमंत्रींश्चज्ञातीन्भ्रातृन्सुतान्हितान् ॥ भोगान्दारांश्च लंकां च माविनाशमुपानय ॥ ३७ ॥ सत्यंराक्षसराजेंद्र शृणुष्ववचनंमम ॥ रामदासस्यदूतस्यवानरस्यविशेषतः ॥ ३८ ॥ सर्वांल्लोकान्सुसंहृत्य सभूतान्सचराचरान् ॥ पुनरेवतथास्रष्टुंशक्तोरामोमहायशाः ॥ ३९ ॥ देवासुरनरेंद्रेषु यक्षरक्षोगणेषुच ॥ विद्याधरेषुनागेषुगंधर्वेषुमृगेषुच ॥ ४० ॥ सिद्धेषु किन्नरेंद्रेषु पतत्रिषुचसर्वतः ॥ सर्वत्रसर्वभूतेषुसर्वकालेषु चास्तिसः ॥ ४१ ॥ यो रामंप्रतियुध्येत वि

१ प्रतोलिका-वीथिः । २ रामदासस्येत्यादिविशेषणत्रयेण राममहिमवेत्तृत्वं स्वस्य परोक्तवाक्यानुवादपूर्वं हितोपदेशाधिकारं नररक्षोऽतिरिक्तजात्यावानरत्वेनापक्षपाततो न्याय्यवक्तृत्वं च सूचितम् ।

ष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ सर्वलोकेश्वरस्येह कृत्वाविप्रियमीदृशम् ॥ रामस्यराजसिंहस्यदु र्लभं तस्य जीवितम् ॥ ४२ ॥ देवाश्च दैत्याश्च निशाचरेंद्रगंधर्वविद्याधरनागयक्षाः ॥ रामस्य लोकत्रयनायकस्य स्थातुं न शक्ताः समरेषु सर्वे ॥४३॥ ब्रह्मा स्वयंभूश्चतुरान नो वा रुद्रस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतको वा ॥ इंद्रो महेंद्रः सुरनायको वा स्थातुं न शक्तायुधिराघ वस्य ॥४४॥ स सौष्ठवोपेतमदीनवादिनः कपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियं वचः ॥ दशाननः कोपविवृत्तलोचनः समादिशत्तस्य वधं महाकपेः ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा यणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे एकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥

स तस्य वचनं श्रुत्वा वानरस्य महात्मनः॥आज्ञापयद्वधं तस्य रावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ १ ॥ वधे तस्यसमाज्ञप्ते रावणेन दुरात्मना ॥ निवेदितवतोदौत्यंनानुमेने विभीषणः॥ ॥ २ ॥ तं रक्षोधिपतिं क्रुद्धं तच्चकार्यमुपस्थितम् ॥ विदित्वा चिंतयामास कार्यं कार्यवि धौस्थितः ॥३॥ निश्चितार्थस्ततः साम्ना पूज्यं शत्रुजिदग्रजम् ॥ उवाच हितमत्यर्थं वा क्यं वाक्यविशारदः ॥४॥ क्षमस्व रोषं त्यज राक्षसेंद्र प्रसीदमेवाक्यमिदं शृणुष्व॥ व

धंनकुर्वंतिपरावरज्ञा दूतस्यसंतो वसुधाधिपेंद्राः ॥ ५ ॥ राजन्धर्मविरुद्धंच लोकवृत्ते श्चगर्हितम् ॥ तव चासदृशंवीरकपेरस्य प्रमापणम् ॥ ६ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्चराजधर्म विशारदः ॥ परावरज्ञो भूतानां त्वमेव परमार्थवित् ॥ ७ ॥ गृह्यंतेयदिरोषेणत्वादृशोपि विचक्षणाः ॥ ततःशास्त्रविपश्चित्त्वं श्रम एवहिकेवलम् ॥८॥तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्न राक्ष सेंद्र दुरासद ॥ युक्तायुक्तं विनिश्चित्यदूतदंडोविधीयताम् ॥ ९ ॥ बिभीषणवचःश्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ कोपेन महताविष्टो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १० ॥ न पापानां वधे पापं विद्यते शत्रुसूदन ॥ तस्मादिमं वधिष्यामि वानरं पापकारिणम् ॥११॥अधर्ममूलं बहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टं वचनं निशम्य ॥ उवाच वाक्यंपरमार्थतत्त्वंविभीषणोबुद्धिम तां वरिष्ठः ॥ १२ ॥ प्रसीद लंकेश्वरराक्षसेंद्र धर्मार्थतत्त्वं वचनं शृणुष्व ॥ दूतान वध्याः समयेषुराजन्सर्वेषु सर्वत्र वदंति संतः ॥१३॥ असंशयं शत्रुरयं प्रवृद्धः कृतं ह्यनेनाप्रिय मप्रमेयम् ॥ न दूतवध्यां प्रवदंति संतो दूतस्यदृष्टाबहवो हिदंडाः ॥१४॥ वैरूप्यमंगेषु कशाभिघातोमौंडयंतथालक्षणसन्निपातः ॥ एतान्हि दूते प्रवदंति दंडान्वधस्तु दूतस्य

न नः श्रुतोऽस्ति ॥ १५ ॥ कथं च धर्मार्थविनीतबुद्धिःपरावरप्रत्ययनिश्चितार्थः ॥ भव
द्विधः कोपवशे हि तिष्ठेत्कोपंन गच्छंति हि सत्त्ववंतः ॥ १६ ॥ न धर्मवादेन च लोकवृत्ते
न शास्त्रबुद्धिग्रहणेषु वापि ॥ विद्येतकश्चित्तववीरतुल्यस्त्वंह्युत्तमः सर्वसुरासुराणाम् ॥
॥१७॥ पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन ॥ त्वयाप्रमेयेणसुरेंद्रसंघा
जिताश्चयुद्धेष्वसकृन्नरेंद्राः॥ १८ ॥इत्थंविधस्यामरदैत्यशत्रोः शूरस्यवीरस्यतवाजित
स्य ॥ कुर्वंति वीरा मनसाप्यलीकं प्राणैर्विमुक्तान तु भोः पुराते ॥१९॥ नचाप्यस्यकपे
र्घातेकंचित्पश्याम्यहंगुणम् ॥ तेष्वयं पात्यतांदंडोयैरयंप्रेषितः कपिः ॥ २० ॥साधुर्वा
यदिवासाधुः परैरेषसमर्पितः॥ब्रुवन्परार्थंपरवान्नदूतोवधमर्हति ॥२१॥ अपिचास्मिन्ह
तेनान्यंराजन्पश्यामिखेचरम् ॥ तस्मान्नास्यवधेयत्नः कार्यः परपुरंजय॥२२॥भवान्सें
द्रेषु देवेषु यत्नमास्थातुमर्हति ॥ अस्मिन्विनष्टे नहि भूतमन्यं पश्यामि यस्तौ नर
राजपुत्रौ ॥ युद्धाय युद्धप्रियदुर्विनीतावुद्योजयेद्दैभवता विरुद्धौ ॥ २३ ॥ पराक्रमोत्स

१ एतत् श्लोकद्वयं कतकमते प्रक्षिप्तम् ।

धंनकुर्वंतिपरावरज्ञा दूतस्यसंतो वसुधाधिपेंद्राः ॥ ५ ॥ राजन्धर्मविरुद्धंच लोकवृत्ते श्चगर्हितम् ॥ तव चासदृशंवीरकपेरस्य प्रमापणम् ॥ ६ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्चराजधर्म विशारदः ॥ परावरज्ञो भूतानां त्वमेव परमार्थवित् ॥ ७ ॥ गृह्यंतेयदिरोषेणत्वादृशोपि विचक्षणाः ॥ ततःशास्त्रविपश्चित्त्वं श्रम एवहिकेवलम् ॥८॥तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्न राक्ष सेंद्र दुरासद ॥ युक्तायुक्तं विनिश्चित्यदूतदंडोविधीयताम् ॥ ९ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ कोपेन महताविष्टो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १० ॥ न पापानां वधे पापं विद्यते शत्रुसूदन ॥ तस्मादिमं वधिष्यामि वानरं पापकारिणम् ॥११॥अधर्ममूलं बहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टं वचनं निशम्य ॥ उवाच वाक्यंपरमार्थतत्त्वंविभीषणोबुद्धिम तां वरिष्ठः ॥ १२ ॥ प्रसीद लंकेश्वरराक्षसेंद्र धर्मार्थतत्त्वं वचनं शृणुष्व ॥ दूतान वध्याः समयेषुराजन्सर्वेषु सर्वत्र वदंति संतः ॥१३॥ असंशयं शत्रुरयं प्रवृद्धः कृतं ह्यनेनाप्रिय मप्रमेयम् ॥ न दूतवध्यां प्रवदंति संतो दूतस्यदृष्टाबहवो हिदंडाः ॥१४॥ वैरूप्यमंगेषु कशाभिघातोमौंड्यंतथालक्षणसन्निपातः ॥ एतान्हि दूते प्रवदंति दंडान्वधस्तु दूतस्य

न नः श्रुतोऽस्ति ॥ १५ ॥ कथं च धर्मार्थविनीतबुद्धिःपरावरप्रत्ययनिश्चितार्थः ॥ भव
द्विधः कोपवशे हि तिष्ठेत्कोपंन गच्छंति हि सत्त्ववंतः ॥ १६ ॥ न धर्मवादेन च लोकवृत्ते
न शास्त्रबुद्धिग्रहणेषु वापि ॥ विद्येतकश्चित्तववीरतुल्यस्त्वंह्युत्तमः सर्वसुरासुराणाम् ॥
॥१७॥ पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन ॥ त्वयाप्रमेयेणसुरेंद्रसंघा
जिताश्चयुद्धेष्वसकृन्नरेंद्राः॥ १८ ॥इत्थंविधस्यामरदैत्यशत्रोः शूरस्यवीरस्यतवाजित
स्य ॥ कुर्वंति वीरा मनसाप्यलीकं प्राणैर्विमुक्तान तु भोः पुराते ॥१९॥ नचाप्यस्यकपे
र्घातेकंचित्पश्याम्यहंगुणम् ॥ तेष्वयं पात्यतांदंडोयैरयंप्रेषितः कपिः ॥ २० ॥साधुर्वा
यदिवासाधुः परैरेषसमर्पितः॥ब्रुवन्परार्थंपरवान्नदूतोवधमर्हति ॥२१॥ अपिचास्मिन्ह
तेनान्यंराजन्पश्यामिखेचरम् ॥ तस्मान्नास्यवधेयत्नः कार्यः परपुरंजय॥२२॥भवान्सें
द्रेषु देवेषु यत्नमास्थातुमर्हति ॥ अस्मिन्विनष्टे नहि भूतमन्यं पश्यामि यस्तौ नर
राजपुत्रौ ॥ युद्धाय युद्धप्रियदुर्विनीतावुद्योजयेद्धै भवता विरुद्धौ ॥ २३ ॥ पराक्रमोत्सा

१ एतत् श्लोकद्वयं कतकमते प्रक्षिप्तम् ।

107

हमनस्विनां च सुरासुराणामपि दुर्जयेन॥त्वया मनोनंदननैर्ऋतानां युद्धाय निर्नाशयि तुं न युक्तम् ॥ २४ ॥हिताश्च शूराश्चसमाहिताश्चकुलेषुजाताश्चमहागणेषु ॥ मनस्विनः शस्त्रभृतांवरिष्ठाः कोटयग्रतस्तेसुभृताश्चयोधाः ॥२५॥ तदेकदेशेनबलस्यतावत्केचि त्तवादेशकृतोद्य यांतु ॥ तौराजपुत्रावुपगृह्यमूढौपरेषुतेभावयितुंप्रभावम् ॥२६॥ निशा चराणामधिपोनुजस्य विभीषणस्योत्तमवाक्यमिष्टम् ॥ जग्राह बुध्या सुरलोकशत्रुर्म हाबलो राक्षसराजमुख्यः ॥ २७ ॥ इ०श्री०वा०आदि०सुं० द्विपंचाशः सर्गः ॥ ५२ ॥ तस्य तद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवोमहात्मनः ॥ देशकालहितंवाक्यंभ्रातुरुत्तरमब्रवीत॥१॥ सम्यगुक्तं हि भवता दूतवध्या विगर्हिता ॥ अवश्यं तु वधादन्यः क्रियतामस्यनिग्रहः॥ ॥ २ ॥ कपीनांकिल लांगूलमिष्टं भवति भूषणम् ॥ तदस्य दीप्यतां शीघ्रं तेनदग्धेनग च्छतु॥ ३ ॥ततः पश्यंत्वमुंदीनमंगवैरूप्यकर्षितम् ॥ सुमित्रज्ञातयः सर्वेबांधवाःससु हज्जनाः॥ ४ ॥आज्ञापयद्राक्षसेंद्रःपुरंसर्वंसचत्वरम् ॥ लांगूलेनप्रदीप्तेनरक्षोभिःपरिणी यताम् ॥ ५ ॥तस्य तद्वचनंश्रुत्वाराक्षसाः कोपकर्कशाः ॥ वेष्टंतेतस्यलांगूलंजीर्णैःका

र्पासकैः पटैः ॥६॥ संवेष्ट्यमाने लांगूले व्यवर्धतमहाकपिः ॥ शुष्कमिंधनमासाद्य वने ष्विव हुताशनम् ॥७॥ तैलेन परिषिच्याथतेऽग्निं तत्रोपपादयन् ॥ लांगूलेन प्रदीप्तेन रा क्षसांस्तानताडत ॥८॥ रोषामर्षपरीतात्माबालसूर्यसमाननः ॥ स भूयः संगतैः क्रूरै राक्षसैर्हरिपुंगवः ॥ ९ ॥ सहस्त्रीबालवृद्धाश्च जग्मुः प्रीतिं निशाचराः॥ निबद्धः कृतवा न्वीरस्तत्कालसदृशीं मतिम् ॥१० ॥कामं खलु न मे शक्तानिबद्धस्यापि राक्षसाः॥छि त्वा पाशान्समुत्पत्य हन्यामहमिमान्पुनः ॥११॥ यदिभर्तृहितार्थायचरंतंभर्तृशासना त् ॥ निबध्नंते दुरात्मानो न तु मे निष्कृतिःकृता ॥१२॥ सर्वेषामेवपर्याप्तोराक्षसानाम हं युधि ॥ किं तु रामस्य प्रीत्यर्थं विषहिष्येऽहमीदृशम् ॥ १३ ॥लंका चारयितव्यामेपु नरेव भवेदिति ॥ रात्रौ नहिसुदृष्टामेदुर्गकर्मविधानतः ॥१४॥ अवश्यमेवद्रष्टव्यामया लंका निशाक्षये॥कामं बध्नंतु मे भूयः पुच्छस्योद्दीपनेन च ॥१५॥ पीडां कुर्वंतु रक्षां सि न मेस्ति मनसःश्रमः॥ततस्ते संवृताकारंसत्त्ववंतं महाकपिम्॥१६॥परिगृह्य ययु

---

१ हुताशन इति पाठान्तरम् ।

हृष्टा राक्षसाः कपिकुंजरम् ॥ शंखभेरीनिनादैश्च घोषयंतः स्वकर्मभिः ॥ १७ ॥राक्षसा क्रूरकर्माणश्चारयंतिस्म तां पुरीम् ॥ अन्वीयमानो रक्षोभिर्ययौ सुखमरिंदमः ॥१८॥ हनूमांश्चारयामासराक्षसानांमहापुरीम् ॥ अथापश्यद्विमानानिविचित्राणिमहाकपिः॥ ॥ १९ ॥ संवृत्तान्भूमिभागांश्च सुविभक्तान्सचत्वरान् ॥ रथ्याश्चगृहसंबद्धाः कपिःशृं गाटकानि च ॥ २० ॥ तथा रथ्योपरथ्याश्च तथैव च गृहांतरान् ॥ चत्वरेषु चतुष्केषुरा जमार्गे तथैव च ॥२१ ॥ घोषयंति कपिंसर्वेचारइत्येवराक्षसाः॥स्त्रीबालवृद्धा निर्जग्मु स्तत्र तत्र कुतूहलात्॥२२॥तंप्रदीपितलांगूलं हनूमंतं दिदृक्षवः॥दीप्यमाने ततस्तस्य लांगूलाग्रे हनूमतः ॥२३॥ राक्षस्यस्ताविरूपाक्ष्यःशंसुर्देव्यास्तदप्रियम् ॥ यस्त्वया कृतसंवादः सीते ताम्रमुखः कपिः ॥२४॥ लांगूलेन प्रदीप्तेनस एष परिणीयते॥श्रुत्वा तद्वचनं क्रूरमात्मापहरणोपमम्॥२५॥वैदेही शोकसंतप्ताहुताशनमुपागमत्॥मंगला भिमुखी तस्य सा तदासीन्महाकपेः ॥२६॥ उपतस्थे विशालाक्षी प्रयताहव्यवाहनम्॥

१ अपूर्ववृत्तान्तस्य सर्वान्प्रति प्रकटं प्रतिपादनं घोषणम् । २ द्वारसमीपेबहिर्बद्धान् । ३ चारीक इति पाठः ।

यद्यस्तिपतिशुश्रूषायद्यस्तिचरितंतपः ॥ २७ ॥ यदिचास्त्येकपत्नीत्वंशीतोभवहनूम
तः ॥ यदिकाश्चिदनुक्रोशस्तस्य मय्यस्तिधीमते ॥ २८ ॥ यदिवाभाग्यशेषोमेशीतोभ
वहनूमतः ॥ यदिमांवृत्तसंपन्नांतत्समागमलालसाम् ॥ २९ ॥ सविजानातिधर्मात्मा
शीतोभवहनूमतः ॥ यदिमांतारयेदार्यःसुग्रीवःसत्यसंगरः ॥ ३० ॥ अस्माद्दुःखांबुसं
रोधाच्छीतो भवहनूमतः ॥ ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रः प्रदक्षिणशिखोऽनलः ॥ ३१ ॥ ज
ज्वालमृगशावाक्ष्याः शंसन्निव शुभं कपेः ॥ हनूमज्जनकश्चैव पुच्छानलयुतोऽनलः ॥
ववौस्वास्थ्यकरोदेव्याः प्रालेयानिलशीतलः ॥ ३२ ॥ दह्यमाने च लांगूले चिंतयामा
सवानरः ॥ प्रदीप्तोग्निरयं कस्मान्नमां दहति सर्वतः ॥३३॥ दृश्यतेचमहाज्वालः करो
तिचनमेरुजम् ॥ शिशिरस्येवसंपातोलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितः ॥ ३४॥ अथवा तदिदं व्य
क्तंयद्दृष्टंप्लवतामया ॥ रामप्रभावादाश्चर्यंपर्वतःसरितांपतौ ॥३५॥ यदितावत्समुद्रस्य
मैनाकस्यचधीमतः ॥ रामार्थसंभ्रमस्तादृक्किमग्निर्नकरिष्यति ॥३६ ॥ सीतायाश्चानृ
शंस्येनतेजसा राघवस्यच ॥ पितुश्चममसख्येननमां दहतिपावकः ॥ ३७ ॥ भूयःसं

चिंतयामास मुहूर्तंकपिकुंजरः ॥ कथमस्मद्विधस्येहबंधनंराक्षसाधमैः॥३८॥ प्रतिक्रियास्ययुक्तास्यात्सति मह्यंपराक्रमे ॥ ततश्छित्वा चतान्पाशान्वेगवान्वैमहाकपिः ॥ ॥ ३९ ॥ उत्पपाताथवेगेन ननादचमहाकपिः ॥ पुरद्वारंततःश्रीमांश्छैलशृंगमिवोन्नतम् ॥ ४० ॥ विभक्तरक्षःसंबाधमाससादानिलात्मजः ॥ सभूत्वा शैलसंकाशःक्षणेन पुनरात्मवान् ॥४१॥ ह्रस्वतांपरमां प्राप्तो बंधनान्यवशातयत् ॥ विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान्पुनः पर्वतसन्निभः ॥४२ ॥ वीक्ष्यमाणश्चददृशेपरिघं तोरणाश्रितम् ॥ सतंगृह्य महाबाहुःकालायसपरिष्कृतम् ॥ रक्षिणस्तान्पुनःसर्वान्सूदयामाससमारुतिः ॥४३॥ स तान्निहत्वारणचंडविक्रमःसमीक्षमाणःपुनरेवलंकाम् ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमाली प्रकाशितादित्यइवार्चिमाली ॥४४॥ इ०श्रीम०वा०आदिका०सुं०त्रिपंचाशः सर्गः ॥५३॥

वीक्षमाणस्ततोलंकांकपिःकृतमनोरथः ॥ वर्धमानसमुत्साहःकार्यशेषमचिंतयत्॥१॥ किंतुखल्ववशिष्टंमेकर्तव्यमिहसांप्रतम् ॥ यदेषांरक्षसांभूयःसंतापजननंभवेत् ॥ २ ॥ वनंतावत्प्रमथितंप्रकृष्टा राक्षसा हताः ॥ बलैकदेशःक्षपितःशेषं दुर्गविनाशनम् ॥३॥

दुर्गेविनाशितेकर्मभवेत्सुखपरिश्रमम् ॥ अल्पयत्नेनकार्येस्मिन्ममस्यात्सफलःश्रमः॥
॥ ४ ॥ योह्ययंममलांगूलेदीप्यतेहव्यवाहनः ॥ अस्यसंतर्पणं न्याय्यंकर्तुमेभिर्गृहोत्त
मैः ॥ ५ ॥ ततःप्रदीप्तलांगूलःसविद्युदिवतोदयः ॥ भवनाग्रेषु लंकाया विचचार महा
कपिः ॥६॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचवानरः ॥ वीक्षमाणोह्यसंत्रस्तः प्रासादांश्च
चचारसः ॥ ७ ॥ अवप्लुत्यमहावेगः प्रहस्तस्य निवेशनम् ॥ अग्निंतत्रविनिक्षिप्य श्व
सनेनसमोबली ॥ ८ ॥ ततोऽन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान् ॥ मुमोच हनुमान
ग्निंकालानलशिखोपमम् ॥ ९ ॥ वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचम
हातेजाःसारणस्य चधीमतः ॥ १० ॥ तथाचेंद्रजितोवेश्मददाहहरियूथपः ॥ जंबुमा
लेःसुमालेश्चददाहभवनंततः ॥ ११ ॥ रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ ह्रस्व
कर्णस्यदंष्ट्रस्यरोमशस्यचरक्षसः ॥ १२ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यरक्षसः ॥
विद्युज्जिह्वस्यघोरस्यतथाहस्तिमुखस्यच ॥ १३ ॥ करालस्य विशालस्य शोणिता
क्षस्यचैवहि ॥ कुंभकर्णस्यभवनंमकराक्षस्यचैवहि ॥ १४ ॥ नरांतकस्यकुंभस्यनि

कुंभस्यमहात्मनः ॥ यज्ञशत्रोश्चभवनं ब्रह्मशत्रोस्तथैवच ॥ १५ ॥ वर्जयित्वामहाते
जाविभीषणगृहंप्रति ॥ क्रममाणःक्रमेणैवददाहहरिपुंगवः ॥ १६ ॥ तेषुतेषु महार्हेषु
भवनेषु महायशाः ॥ गृहेष्वृद्धिमतामृद्धिंददाहकपिकुंजरः ॥ १७॥ सर्वेषां समतिक्र
म्यराक्षसेंद्रस्यवीर्यवान् ॥ आससादाथलक्ष्मीवान्रावणस्यनिवेशनम् ॥ १८॥ ततस्त
स्मिन्गृहेमुख्येनानारत्नविभूषिते ॥ मेरुमंदरसंकाशेनानामंगलशोभिते ॥ १९ ॥ प्रदी
प्तमग्निमुत्सृज्यलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितम् ॥ ननादहनुमान्वीरोयुगांतजलदो यथा ॥ २० ॥
श्वसनेनचसंयोगा दतिवेगोमहाबलः ॥ कालाग्निरिव जज्वाल प्रावर्धतहुताशनः ॥
॥ २१ ॥ प्रदीप्तमग्निंपवनस्तेषुवेश्मसुचारयन् ॥ तानिकांचनजालानि मुक्तामणिम
यानिच ॥ २२ ॥ भवनानि व्यशीर्यंतरत्नवंतिमहांतिच ॥ तानिभग्नविमानानि निपे
तुर्वसुधातले ॥ २३ ॥ भवनानीवसिद्धानामम्बरात्पुण्यसंक्षये ॥ संजज्ञे तुमुलः शब्दो
राक्षसानांप्रधावताम् ॥ २४ ॥ स्वेस्वे गृहपरित्राणेभग्नोत्साहोज्झितश्रियाम् ॥ नूनमे
षोग्निरायातः कपिरूपेणहाइति ॥ २५ ॥ क्रंदंत्यःसहसापेतुः स्तनंधयधराः स्त्रियः ॥

काश्चिदग्निपरीतांग्यो हर्म्येभ्यो मुक्तमूर्धजाः २६ ॥ पतंत्यो रेजिरेऽभ्रेभ्यः सौदामिन्य
इवांबरात् ॥ वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहतान् ॥२७॥ विचित्रान्भवनाद्धातून्स्पंदमा
नान्ददर्शसः ॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठानांतृणानां हरियूथपः ॥२८॥ नाग्नेर्नापि विशस्ता
नांराक्षसानांवसुंधरा ॥२९॥ क्वचित्किंशुकसंकाशाःक्वचिच्छाल्मलिसन्निभाः ॥ क्वचि
त्कुंकुमसंकाशाःशिखा वह्नेश्चकाशिरे ॥ ३० ॥ हनूमता वेगवता वानरेण महात्मना ॥
लंकापुरं प्रदग्धं तद्रुद्रेण त्रिपुरं यथा ॥ ३१ ॥ततःस लंकापुरपर्वताग्रेसमुत्थितोभीमपरा
क्रमोग्निः ॥ प्रसार्य चूडावलयं प्रदीप्तो हनूमता वेगवता विसृष्टः ॥ ३२ ॥ युगांतकालान
लतुल्यरूपः समारुतोग्निर्ववृधे दिवस्पृक् ॥ विधूमरश्मिर्भवनेषु सक्तो रक्षः शरीराज्यस
मर्पितार्चिः ॥ ३३ ॥ आदित्यकोटीसदृशःसुतेजा लंकां समस्तां परिवार्य तिष्ठन् ॥ शब्दै
रनेकैरशनिप्ररूढैर्भिंदन्निवांडंप्रबभौ महाग्निः ॥ ३४ ॥ तत्रांबरादग्निरतिप्रवृद्धोरूक्षप्रभः
किंशुकपुष्पचूडः ॥ निर्वाणधूमाकुलराजयश्चनीलोत्पलाभाःप्रचकाशिरेभ्राः ॥ ३५ ॥
वज्री महेंद्रस्त्रिदशेश्वरोवासाक्षाद्यमो वा वरुणोनिलो वा ॥ रुद्रोग्निरर्कोधनदश्चसोमोन

वानरोयंस्वयमेवकालः ॥३६॥किंब्रह्मणः सर्वपितामहस्यलोकस्यधातुश्चतुराननस्य॥ इहागतो वानररूपधारी रक्षोपसंहारकरः प्रकोपः ॥ ३७ ॥ किं वैष्णवं वा कपिरूपमेत्य रक्षोविनाशाय परं सुतेजः ॥ अचिंत्यमव्यक्तमनंतमेकं स्वमाययासांप्रतमागतं वा ॥ ३८ ॥ इत्येवमूचुर्बहवो विशिष्टा रक्षोगणास्तत्र समेत्य सर्वे ॥ सप्राणिसंघां सगृहां सवृक्षांदग्धां पुरीं तां सहसा समीक्ष्य॥ ३९ ॥ ततस्तु लंका सहसाप्रदग्धासराक्षसा साश्वरथा सनागा ॥ सपक्षिसंघासमृगासवृक्षारुरोददीना तुमुलंसशब्दम् ॥४०॥ हातात हापुत्रककांतमित्र हा जीवितेशांग गतंसुपुण्यम् ॥ रक्षोभिरेवंबहुधाब्रुवद्भिःशब्दः कृतो घोरतरःसुभीमः ॥ ४१ ॥ हुताशनज्वालसमावृतासाहतप्रवीरापरिवृत्तयोधा ॥ हनूमतः क्रोधबलाभिभूताबभूवशापोपहतेव लंका ॥ ४२ ॥ ससंभ्रमंत्रस्तविषण्णरक्षसां समुज्ज्वलज्ज्वालहुताशनांकिताम् ॥ ददर्शलंकांहनुमान्महामनाः स्वयंभूरोषोपहतामिवावनिम् ॥ ४३ ॥ भंक्त्वावनंपादपरत्नसंकुलंहत्वातुरक्षांसिमहांतिसंयुगे ॥ दग्ध्वापुरींतांगृहरत्नमालिनींतस्थौ हनूमान्पवनात्मजः कपिः ॥ ४४ ॥ त्रिकूटशृंगाग्रत

लेविचित्रे प्रतिष्ठितो वानरराजसिंहः ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमाली व्यराजतादित्य इ
वांशुमाली ॥ ४५ ॥ सराक्षसांस्तान्सुबहूंश्च हत्वावनं च भंक्त्वा बहुपादपं तत् ॥ विसृ
ज्यरक्षोभवनेषुचाग्निं जगाम रामं मनसा महात्मा ॥ ४६ ॥ ततस्तु तं वानरवीरमुख्यं
महाबलं मारुततुल्यवेगम् ॥ महामतिंवायुसुतंवरिष्ठं प्रतुष्टुवुर्देवगणाश्च सर्वे ॥ ४७ ॥
देवाश्चसर्वेमुनिपुंगवाश्च गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्च ॥ भूतानि सर्वाणि महांति तत्र जग्मुः
परां प्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥४८॥ भंक्त्वा वनं महातेजा हत्वा रक्षांसि संयुगे ॥ दग्ध्वालं
कापुरींभीमांरराजसमहाकपिः ॥ ४९ ॥ लंकांसमस्तांसंपीडचलांगूलाग्निमहाकपिः ॥
निर्वापयामासतदासमुद्रेहरिपुंगवः ॥ ५० ॥ ततो देवाः सगंधर्वाःसिद्धाश्च परमर्षयः॥
दृष्ट्वालंकांप्रदग्धांतांविस्मयंपरमं गताः ॥ ५१ ॥ तं दृष्ट्वा वानरश्रेष्ठं हनूमंतं महाकपिम्॥
कालाग्निरिति संचिंत्य सर्वभूतानि तत्रसुः ॥ ५२ ॥ देवाश्च सर्वे मुनिपुंगवाश्च गंधर्ववि
द्याधरनागयक्षाः ॥ भूतानिसर्वाणिमहांतितत्र जग्मुःपरां प्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥ ५३ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे चतुः पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥

112

संदीप्यमानांविध्वस्तांत्रस्तरक्षोगणां पुरीम् ॥ अवेक्ष्य हनुमांल्लंकां चिंतयामास वानरः ॥ १ ॥ तस्याभूत्समहांस्त्रासःकुत्साचात्मन्यजायत ॥ लंकांप्रदहताकार्मकिंस्वित्कृतमिदंमया ॥ २ ॥ धन्याःखलुमहात्मानोयेबुद्ध्याकोपमुत्थितम् ॥ निरुंधंति महत्मानोदीप्तमग्निमिवांभसा ॥ ३॥ क्रुद्धःपापं न कुर्यात्कः क्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषया वाचानरःसाधूनधिक्षिपेत् ॥ ४ ॥ वाच्यावाच्यं प्रकुपितोन विजानाति कर्हिचित् ॥ नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यतेक्वचित् ॥ ५ ॥ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ६ ॥ धिगस्तुमांसुदुर्बुद्धिं निर्लज्जं पापकृत्तमम्॥अचिंतयित्वातांसीतामग्निदंस्वामिघातकम् ॥ ७ ॥ यदिदग्धा त्वियं सर्वा नूनमार्यापि जानकी ॥ दग्धा तेन मया भर्तुर्हतंकार्यमजानता ॥ ८ ॥ यदर्थमयमारंभस्तत्कार्यमवसादितम् ॥ मयाहिदहतालंकांनसीतापरिरक्षिता ॥९॥ ईषत्कार्यमिदंकार्यंकृतमासीन्नसंशयः ॥ तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ॥ १० ॥ विनष्टा जा

१ यः पाठः तदा नञि काकुः । अपि तु कुर्यादेवेति काक्वर्थः ।

नकीव्यक्तंनह्यदग्धःप्रदृश्यते ॥ लंकायाःकश्चिदुद्देशःसर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ११ ॥ य
दितद्विहतंकार्यंमयाप्रज्ञाविपर्ययात् ॥ इहैवप्राणसंन्यासो ममापिह्यद्यरोचते ॥ १२ ॥
किमग्नौनिपताम्यद्यआहोस्विद्वडवामुखे ॥ शरीरमिहसत्त्वानांदद्मिसागरवासिनाम् ॥
॥ १३ ॥ कथंनुजीवताशक्योमयाद्रष्टुंहरीश्वरः ॥ तौवापुरुषशार्दूलौकार्यसर्वस्वघा
तिना ॥ १४ मयाखलुतदेवेदंरोषदोषास्त्रदर्शितम् ॥ प्रथितंत्रिषुलोकेषु कपित्वमनव
स्थितम् ॥ १५॥ धिगस्तुराजसंभावमनीशमनवस्थितम् ॥ ईश्वरेणापियद्रागान्मया
सीतानरक्षिता ॥ १६ ॥ विनष्टायांतुसीतायांतावुभौविनशिष्यतः ॥ तयोर्विनाशेसुग्री
वः सबंधुर्विनशिष्यति ॥१७॥ एतदेववचः श्रुत्वाभरतो भ्रातृवत्सलः ॥ धर्मात्मा सह
शत्रुघ्नः कथंशक्ष्यतिजीवितुम् ॥ १८ ॥ इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठेगतेनाशमसंशयम् ॥ भवि
ष्यंतिप्रजाःसर्वाःशोकसंतापपीडिताः ॥ १९ ॥ तदहं भाग्यरहितोलुप्तधर्मार्थसंग्रहः ॥
रोषदोषपरीतात्माव्यक्तंलोकविनाशनः ॥ २० ॥ इति चिंतयतस्तस्य निमित्तान्युपपे
दिरे ॥ पूर्वमप्युपलब्धानि साक्षात्पुनरचिंतयत् ॥ २१ ॥ अथवा चारुसर्वांगी रक्षिता

स्वेन तेजसा ॥ न नशिष्यति कल्याणी नाग्निरग्नौ प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ नहि धर्मात्मन स्तस्यभार्यामभितमितेजसः ॥ स्वचरित्राभिगुप्तां तांस्प्रष्टुमर्हतिपावकः ॥ २३ ॥ नूनं रामप्रभावेणवैदेह्याः सुकृतेनच ॥ यन्मांदहनकर्मायं नादहद्धव्यवाहनः॥२४॥त्रयाणां भरतादीनां भ्रातॄणांदेवताचया ॥ रामस्यचमनःकांतासाकथं विनशिष्यति ॥ २५॥ यद्वादहनकर्मायं सर्वत्रप्रभुरव्ययः ॥ न मेदहतिलांगूलंकथमार्यांप्रधक्ष्यति ॥२६॥ पुन श्चाचिंतयत्तत्रहनुमान्विस्मितस्तदा॥हिरण्यनाभस्यगिरेर्जलमध्येप्रदर्शनम्॥२७ तप सासत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्चभर्तरि ॥ असौविनिर्दहेदग्निंनतामग्निःप्रधक्ष्यति ॥२८॥ सतथाचिंतयंस्तत्रदेव्याधर्मपरिग्रहम् ॥ शुश्रावहनुमांस्तत्रचारणानांमहात्मनाम् २९ अहोखलुकृतंकर्मदुर्विगाहंहनूमता ॥ अग्निंविसृजतातीक्ष्णंभीमंराक्षससद्मनि ॥ ३० ॥ प्रपलायितरक्षःस्त्रीबालवृद्धसमाकुला ॥ जनकोलाहलाध्मातात्क्रंदंतीवाद्रिकंदरे ॥३१॥ दग्धेयंनगरीलंकासाट्टप्राकारतोरणा ॥ जानकीनचदग्धेतिविस्मयोद्भुतएषनः ॥३२॥

१ भस्मीकरणसहजस्वभावः ।

इतिशुश्रावहनुमान्वाचंताममृतोपमाम् ॥ बभूवचास्यमनसोहर्षस्तत्कालसंभवः ३३॥
सनिमित्तैश्च दृष्टार्थैः कारणैश्चमहागुणैः॥ ऋषिवाक्यैश्चहनुमानभवत्प्रीतमानसः॥ ३४॥
ततः कपिः प्राप्तमनोरथार्थस्तामक्षतां राजसुतांविदित्वा ॥ प्रत्यक्षतस्तां पुनरेव दृष्ट्वाप्र
तिप्रयाणाय मतिं चकार॥ ३५॥ ॥ इत्यार्षेश्री०रा०आ०सुं०पंचपंचाशः सर्गः ॥ ५५॥
ततस्तु शिंशपामूले जानकींपर्यवस्थिताम् ॥ अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्या पश्यामि त्वामिहा
क्षताम् ॥१॥ ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनःपुनः॥ भर्तुः स्नेहान्विता वाक्यं हनू
मंतमभाषत॥ २ ॥ यदित्वंमन्यसेतातवसैकाहमिहानघ ॥ क्वचित्सुसंवृतेदेशेविश्रांतः
श्वो गमिष्यसि ॥ ३ ॥ मम चैवाल्पभाग्यायाः सान्निध्यात्तव वानर ॥ शोकस्यास्याप्र
मेयस्य मुहूर्तंस्यादपिक्षयः ॥४॥ गतेहिहरिशार्दूलपुनःसंप्राप्तयेत्वयि ॥ प्राणेष्वपि न
विश्वासो मम वानरपुंगव ॥५॥ अदर्शनं च तेवीर भूयोमांदारयिष्यति ॥ दुःखाद्दुःखत
रंप्राप्तां दुर्मनःशोककर्शिताम् ॥६॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुमहत्सु
सहायेषु हर्यृक्षेषु महाबलः ॥ ७ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंसंतरिष्यंति सागरम् ॥ तानि ह

114

र्यृक्षसैन्यानितौ वा नरवरात्मजौ ॥८॥त्रयाणामेवभूतानां सागरस्यातिलंघने॥शक्तिः स्याद्वैनतेयस्यतव वा मारुतस्य वा ॥ ९ ॥ तदत्रकार्यनिर्बंधेसमुत्पन्ने दुरासद ॥ किं पश्यासिसमाधानं त्वं हिकार्यविशारदः ॥ १० ॥ काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्यपरिसा धने ॥ पर्याप्तःपरवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः ॥११॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा लंकां परब लार्दनः ॥ मांनयेद्यदिकाकुस्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् ॥ १२ ॥ तद्यथातस्य विक्रांतमनु रूपंमहात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ॥ १३ ॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रि तंहेतुसंहितम् ॥ निशम्य हनुमांस्तस्या वाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥१४॥देवि हर्यृक्षसैन्याना मीश्वरः प्लवतां वरः ॥ सुग्रीवः सत्वसंपन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः ॥१५॥ स वानरसहस्रा णां कोटीभिरभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमेष्यति वैदेहि सुग्रीवः प्लवगाधिपः॥१६॥तौ च वीरौन रवरौसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ आगत्यनगरींलंकांसायकैर्विधमिष्यतः॥१७॥ सगणंराक्ष संहत्वा नचिराद्रघुनंदनः॥त्वामादायवरावरोहेस्वांपुरींप्रतियास्यति॥१८॥समाश्वसि हि भद्रंतेभवत्वं कालकांक्षिणी ॥ क्षिप्रं द्रक्ष्यसि रामेण निहतं रावणं रणे ॥ १९ ॥

निहते राक्षसेंद्रे च सपुत्रामात्यबांधवे ॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी॥२०॥
क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थो हर्यृक्षप्रवरैर्युतः ॥ यस्तेयुधि विजित्यारीञ्छोकं व्यपनयिष्यति
॥ २१ ॥ एवमाश्वास्य वैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गमनायमतिंकृत्वावैदेहीमभ्यवा
दयत् ॥ २२ ॥ राक्षसान्प्रवरान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः॥समाश्वास्य च वैदेहींदर्श
यित्वा परं बलम् ॥ २३ ॥ नगरीमाकुलां कृत्वा वंचयित्वा च रावणम् ॥ दर्शयित्वा बलं
घोरंवैदेहीमभिवाद्य च ॥ २४ ॥ प्रतिगंतुंमनश्चक्रेपुनर्मध्येनसागरम् ॥ ततःस कपिशा
र्दूलःस्वामिसंदर्शनोत्सुकः॥२५॥आरुरोहगिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः ॥ तुंगपद्मकजुष्टा
भिर्नीलाभिर्वनराजिभिः ॥ २६ ॥ सोत्तरीयमिवांभोदैः शृंगांतरविलंबिभिः ॥ बोध्यमा
नमिवप्रीत्या दिवाकरकरैः शुभैः॥२७॥उन्मिषंतमिवोद्धूतैर्लोचनैरिव धातुभिः ॥ तो
यौघनिःस्वनैर्मंद्रैः प्राधीतमिव सर्वतः ॥२८॥ प्रगीतमिव विस्पृष्टं नानाप्रस्रवणस्वनैः॥
देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिवस्थितम् ॥२९॥ प्रपातजलनिर्घोषैःप्राक्रुष्टमिव सर्वतः॥
वेपमानमिव श्यामैः कंपमानैः शरद्घनैः ॥३०॥ वेणुभिर्मारुतोद्धूतैः कूजंतमिव कीच

115

कैः ॥ निःश्वसंतमिवामर्षाद्घोरैराशीविषोत्तमैः ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैर्ध्यायंतमिव गह्वरैः ॥ मेघपादनिभैः पादैः प्रक्रांतमिव सर्वतः ॥३२॥ जृंभमाणमिवाकाशे शिखरैरभ्रमालिभिः ॥ कूटैश्च बहुधाकीर्णं शोभितं बहुकंदरैः ॥ ३३ ॥ सालतालैश्च कर्णैश्च वंशैश्च बहुभिर्वृतम् ॥ लतावितानैर्विततैः पुष्पवद्भिरलंकृतम् ॥ ३४ ॥ नानामृगगणैः कीर्णं धातुनिष्पन्दभूषितम् ॥ बहुप्रस्रवणोपेतं शिलासंचयसंकटम् ॥३५॥ महर्षियक्षगंधर्वकिन्नरोरगसेवितम् ॥ लतापादपसंबाधं सिंहाधिष्ठितकंदरम् ॥ ३६॥ व्याघ्रादिभिः समाकीर्णं स्वादुमूलफलद्रुमम् ॥आरुरोहानिलसुतःपर्वतं प्लवगोत्तमः॥३७॥ रामदर्शनशीघ्रेण प्रहर्षेणाभिचोदितः ॥ तेन पादतलाक्रांता रम्येषु गिरिसानुषु ॥ ३८॥ सघोषाः समशीर्यंतशिलाश्चूर्णीकृतास्ततः॥स तमारुह्य शैलेंद्रं व्यवर्धत महाकपिः ॥३९॥ दक्षिणादुत्तरं पारं प्रार्थयँल्लवणांभसः॥अधिरुह्य ततो वीरः पर्वतं पवनात्मजः ॥४० ॥ ददर्शसागरंभीमंभीमोरगनिषेवितम् ॥ समारुतइवाकाशं मारुतस्यात्मसंभवः॥४१॥ प्रपेदेहरिशार्दूलो दक्षिणादुत्तरां दिशम् ॥ सतदापीडितस्तेनकपिना पर्वतोत्तमः ॥४२॥

रसासविविधैर्भूतैःप्राविशद्वसुधातलम् ॥ कंपमानैश्चशिखरैःपतद्भिरपिचद्रुमैः ॥ ४३ ॥
तस्योरुवेगोन्मथिताः पादपाः पुष्पशालिनः ॥ निपेतुर्भूतले भग्नाःशक्रायुधहता इव ॥
॥ ४४ ॥ कंदरोदरसंस्थानां पीडितानांमहौजसाम् ॥ सिंहानांनिनदोभीमोनभोभिंद
न्हिशुश्रुवे ॥ ४५ ॥त्रस्तव्याविद्धवसनाव्याकुलीकृतभूषणाः ॥ विद्याधर्यःसमुत्पेतुःस
हसा धरणीधरात् ॥ ४६ ॥ अतिप्रमाणाबलिनोदीप्तजिह्वामहाविषाः ॥ निपीडिताशिरो
ग्रीवा व्यवेष्टंत महाहयः ॥४७॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षविद्याधरास्तथा ॥ पीडितंतंनगवरं
त्यक्त्वा गगनमास्थिताः ॥ ४८ ॥ सच भूमिधरः श्रीमान्बलिनातेनपीडितः ॥ सवृक्ष
शिखरोदग्रः प्रविवेश रसातलम् ॥ ४९ ॥ दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः ॥
धरण्यांसमतांयातःसबभूवधरधारः॥५०॥सलिलंघयिषुर्भीमंसलिलंलवणार्णवम् ॥ क
ल्लोलास्फालवेलांतमुत्पपातनभोहरिः॥५१॥इ०श्री०वा०आ०सुं०षट्पं०सर्गः ॥५६ ॥
आप्लुत्य च महावेगः पक्षवानिव पर्वतः ॥ भुजंगयक्षगंधर्वप्रबुद्धकमलोत्पलम् ॥ १ ॥
सचंद्रकुमुदंरम्यंसार्ककारंडवंशुभम् ॥ तिष्यश्रवणकादंबमभ्रशैवलशाद्वलम् ॥ २ ॥पु

नर्वसुमहामीनंलोहितांगमहाग्रहम् ॥ ऐरावतमहाद्वीपंस्वातीहंसविलासितम् ॥३॥ वातसंघातजालोर्मिचंद्रांशुशिशिरांबुमत् ॥ हनूमानपरिश्रांतःपुप्लुवेगगनार्णवम् ॥४॥ ग्रसमानइवाकाशं ताराधिपमिवोल्लिखन् ॥ हरन्निवसनक्षत्रं गगनंसार्कमंडलम् ॥५॥ अपारमपरिश्रांतश्चांबुधिंसमगाहत ॥ हनूमान्मेघजालानिविकर्षन्निवगच्छति ॥६॥ पांडुरारुणवर्णानि नीलमांजिष्ठकानिच ॥ हरितारुणवर्णानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ ७ ॥ प्रविशन्नभ्रजालानि निष्क्रमंश्चपुनः पुनः ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्चचंद्रमाइवदृश्यते ॥ ८ ॥ विविधाभ्रघनापन्नगोचरोधवलांबरः ॥ दृश्यादृश्यतनुर्वीरस्तथाचंद्रायतेंबरे ॥९॥ तार्क्ष्यायमाणोगगनेसबभौवायुनंदनः ॥ दारयन्मेघवृंदानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥१० ॥ नदन्नादेन महता मेघस्वनमहास्वनः ॥ प्रवरान्राक्षसान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥११॥ आकुलांनगरींकृत्वाव्यथयित्वाचरावणम् ॥ अर्दयित्वामहावीरान्वैदेहीमभिवाद्यच ॥१२॥ आजगाममहातेजाःपुनर्मध्येनसागरम् ॥ पर्वतेन्द्रंसुनाभंचसमुपस्पृश्यवीर्यवान् ॥१३॥

१ अयं श्लोकः प्रक्षिप्त इति भातीति रामः ।

ज्यामुक्त इव नाराचो महावेगोऽभ्युपागमत् ॥ सकिंचिदारात्संप्राप्तः समालोक्यमहागिरिम् ॥ १४ ॥ महेंद्रमेघसंकाशोननाद समहाकपिः ॥ सपूरयामास कपिर्दिशो दशसमंततः॥१५॥ नदन्नादेन महतामेघस्वनमहास्वनः ॥ सतंदेशमनुप्राप्तः सुहृद्दर्शनलालसः ॥ १६ ॥ ननादसुमहानादं लांगूलंचाप्यकंपयत् ॥ तस्यनानद्यमानस्य सुपर्णाचरिते पथि ॥ १७ ॥ फलतीवास्य घोषेणगगनं सार्कमंडलम् ॥ येतुतत्रोत्तरे कूले समुद्रस्यमहाबलाः ॥ १८ ॥ पूर्वसंविष्टिताः शूरावायुपुत्रदिदृक्षवः ॥ महतो वायुनुन्नस्यतोयदस्येव निःस्वनम् ॥ १९ ॥ शुश्रुवुस्तेतदाघोषमुरुवेगंहनूमतः ॥ तेदीनमनसः सर्वेशुश्रुवुःकाननौकसः ॥ वानरेंद्रस्यनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २० ॥ निशम्यनदतोनादंवानरास्तेसमंततः ॥ बभूवुरुत्सुकाःसर्वेसुहृद्दर्शनकांक्षिणः ॥ २१ ॥ जांबवान्सहरिश्रेष्ठःप्रीतिसंहृष्टमानसः ॥ उपामंत्र्यहरीन्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥२२ ॥ सर्वथाकृतकार्योसौहनूमान्नात्रसंशयः ॥ नह्यस्याकृतकार्यस्यनादएवंविधोभवेत् ॥ २३॥ तस्यबाहूरुवेगंचनिनादंचमहात्मनः ॥ निशम्यहरयोहृष्टाःसमुत्पेतुर्यतस्ततः ॥२४॥

तेनगाग्रान्नगाग्राणि शिखराच्छिखराणिच ॥ प्रहृष्टाः समपद्यंत हनूमंतं दिदृक्षवः ॥
॥ २५ ॥ तेप्रीताःपादपाग्रेषुगृह्यशाखामवस्थिताः ॥ वासांसिचप्रकाशानि समावि
ध्यंतवानराः ॥ २६ ॥ गिरिगह्वरसंलीनो यथा गर्जति मारुतः ॥ एवं जगर्ज बलवान्ह
नूमान्मारुतात्मजः ॥ २७ ॥ तमभ्रघनसंकाशमापतंतं महाकपिम् ॥ दृष्ट्वातेवानराःस
र्वेतस्थुःप्राञ्जलयस्तदा ॥ २८ ॥ ततस्तुवेगवान्वीरो गिरेर्गिरिनिभःकपिः ॥ निपपात
गिरेस्तस्यशिखरे पादपाकुले ॥ २९ ॥ हर्षेणापूर्यमाणोसौरम्ये पर्वतनिर्झरे ॥ छिन्नपक्ष
इवाकाशात्पपातधरणीधरः ॥ ३० ॥ ततस्तेप्रीतमनसः सर्वेवानरपुंगवाः ॥ हनूमंतंम
हात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ३१ ॥ परिवार्यचतेसर्वेपरांप्रीतिमुपागताः॥प्रहृष्टवदनाः
सर्वेतमागतमुपागमन् ॥३२॥ उपायनानिचादायमूलानिचफलानिच ॥ प्रत्यर्चयन्ह
रिश्रेष्ठंहरयोमारुतात्मजम्॥३३॥विनेदुर्मुदिताःकेचित्केचित्किलकिलांतथा॥ हृष्टाः
पादपशाखाश्चआनिन्युर्वानरर्षभाः ॥ ३४ ॥ हनूमांस्तुगुरून्वृद्धाञ्जांबवत्प्रमुखांस्तदा॥

१ आरिष्टाख्याल्लंकाद्वीपगिरेः । २ महेंद्राख्यस्य गिरेः । अनेन अविश्रममागमनं ध्वनितम् ।

कुमारमंगदंचैवसोऽवंदतमहाकपिः ॥ ३५ ॥ स ताभ्यापूजितः पूज्यः कपिभिश्चप्रसा
दितः ॥ दृष्टादेवीतिविक्रांतःसंक्षेपेण न्यवेदयत् ॥ ३६ ॥ निषसाद चहस्तेन गृहीत्वा
वालिनःसुतम् ॥ रमणीये वनोद्देशेमहेंद्रस्यगिरेस्तदा ॥३७॥ हनूमानब्रवीत्पृष्टस्तदा
तान्वानरर्षभान् ॥ अशोकवनिकासंस्था दृष्टासाजनकात्मजा ॥३८॥रक्ष्यमाणासुघो
राभीराक्षसीभिरनिंदिता॥एकवेणीधरा बालारामदर्शनलालसा॥३९॥उपवासपरिश्रां
तामलिनाजटिलाकृशा ॥ ततोदृष्टेति वचनंमहार्थममृतोपमम्॥४०॥निशम्यमारुतेः
सर्वेमुदिता वानरास्तदा ॥ क्ष्वेडंत्यन्येनदंत्यन्येगर्जंत्यन्ये महाबलाः ॥ ४१ ॥ चक्रुः
किलकिलामन्ये प्रतिगर्जंतिचापरे ॥ केचिदुच्छ्रितलांगूलाःप्रहृष्टाःकपिकुंजराः ॥४२॥
आयतांचितदीर्घाणिलांगूलानिप्रविव्यधुः॥अपरेतुहनूमंतंश्रीमन्तंवानरोत्तमम् ॥४३॥
आप्लुत्य गिरिशृंगेषु संस्पृशंतिस्महर्षिताः ॥ उक्तवाक्यंहनूमंतमंगदस्तुतदाब्रवीत् ॥
॥ ४४ ॥ सर्वेषां हरिवीराणांमध्येवाचमनुत्तमाम् ॥ सत्त्वेवीर्ये नतेकश्चित्समोवानर वि
द्यते ॥४५॥ यदवप्लुत्यविस्तीर्णसागरं पुनरागतः ॥ जीवितस्यप्रदाता नस्त्वमेकोवान

रोत्तम ॥४६॥ त्वत्प्रसादात्समेष्यामः सिद्धार्थाराघवेणह ॥ अहोस्वामिनितेभक्तिरहो वीर्यमहो धृतिः॥४७॥दिष्ट्यादृष्टात्वया देवीरामपत्नी यशस्विनी॥दिष्ट्या त्यक्ष्यति काकुत्स्थः शोकंसीतावियोगजम् ॥४८॥ ततोऽगदंहनूमंतं जाम्बवंतंचवानराः ॥ परिवार्यप्रमुदिताभेजिरे विपुलाःशिलाः॥४९॥ उपविष्टा गिरेस्तस्य शिलासुविपुलासुते ॥ श्रोतुकामाःसमुद्रस्यलंघनंवानरोत्तमाः ॥ ५० ॥ दर्शनंचापि लंकायाःसीताया रावणस्यच ॥ तस्थुःप्रांजलयः सर्वेहनूमद्वदनोन्मुखाः ॥५१॥ तस्थौतत्रांगदः श्रीमान्वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ उपास्यमानो विबुधैर्दिवि देवपतिर्यथा ॥५२॥ हनूमता कीर्तिमता यशस्विनातथांगदेनांगदनद्धबाहुना ॥ मुदातदा ध्यासितमुन्नतं महन्महीधराग्रंज्वलितंश्रियाऽभवत्॥५३॥इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आ० सुंदर० सप्तपंचाशःसर्गः ॥५७॥

ततस्तस्यगिरेःशृंगंमहेंद्रस्यमहाबलः ॥ हनूमत्प्रमुखाःप्रीतिंहरयोजग्मुरुत्तमाम् ॥१॥ प्रीतिमत्सूपविष्टेषु वानरेषु महात्मसु ॥ तंततः प्रतिसंहृष्टःप्रीतियुक्तंमहाकपिम् ॥२॥ जांबवान्कार्यवृत्तांतमपृच्छदनिलात्मजम्॥कथंदृष्टात्वयादेवीकथंवातत्रवर्तते ॥ ३ ॥

तस्यां चापि कथं वृत्तः क्रूरकर्मा दशाननः ॥ तत्त्वतः सर्वमेतन्नः प्रब्रूहि त्वं महाकपे ॥ ४ ॥ संमार्गिताकथंदेवी किंचसाप्रत्यभाषत ॥ श्रुतार्थाश्चिंतयिष्यामोभूयः कार्यविनिश्चयम् ॥ ५ ॥ यश्चार्थस्तत्र वक्तव्यो गतैरस्माभिरात्मवान् ॥ रक्षितव्यंचयत्तत्रतद्भवान्व्याकरोतुनः ॥ ६ ॥ सनियुक्तस्ततस्तेनसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ नमस्यंश्शिरसादेव्यैसीतायैप्रत्यभाषत ॥७॥ प्रत्यक्षमेवभवतांमहेंद्राग्रात्खमाप्लुतः॥उदधेर्दक्षिणंपारंकांक्षमाणःसमाहितः ॥८॥ गच्छतश्चहिमेघोरंविघ्नरूपमिवाभवत् ॥ कांचनंशिखरंदिव्यंपश्यामिसुमनोहरम् ॥ ९ ॥ स्थितंपंथानमावृत्यमेनेविघ्नंचतंनगम् ॥ उपसंगम्यतंदिव्यंकाचनंनगमुत्तमम् ॥ १० ॥ कृतामेमनसाबुद्धिर्भेत्तव्योऽयं मयेतिच ॥ प्रहतं चमयातस्यलांगूलेनमहागिरेः ॥ ११ ॥ शिखरंसूर्यसंकाशंव्यशीर्यतसहस्रधा ॥ व्यवसायंचतं बुद्ध्वासहोवाच महागिरिः ॥ १२ ॥ पुत्रेति मधुरां वाणीं मनः प्रह्लादयन्निव ॥ पितृव्यंचापिमां विद्धि सखायं मातरिश्वनः ॥ १३ ॥ मैनाकमिति विख्यातं निवसंतं

---

१ लिङुत्तमपुरुषैकवचनम् । अहं मेने ।

११५

महोदधौ ॥ पक्षवंतः पुरापुत्रबभूवुः पर्वतोत्तमाः ॥ १४ ॥ छंदतःपृथिवींचेरुर्बाधमानाः समंततः ॥ श्रुत्वानगानांचरितंमहेंद्रःपाकशासनः ॥१५॥ वज्रेणभगवान्पक्षौ चिच्छेदै षांसहस्रशः ॥ अहंतुमोचितस्तस्मात्तवपित्रामहात्मना ॥ १६ ॥ मारुतेनतदावत्सप्र क्षिप्तोवरुणालये ॥ राघवस्यमयासाह्यवर्तितव्यमरिंदम ॥ १७॥ रामो धर्मभृतां श्रेष्ठो महेंद्रसमविक्रमः ॥ एतच्छ्रुत्वामयातस्यमैनाकस्यमहात्मनः ॥ १८॥ कार्यमावेद्यच गिरिरुद्धतंवैमनोमम ॥ तेनत्वहमनुज्ञातोमैनाकेनमहात्मना ॥ १९ ॥ सचाप्यंतर्हितः शैलोमानुषेणवपुष्मता ॥ शरीरेण महाशैलः शैलेनचमहोदधौ ॥ २० ॥ उत्तमंजवमा स्थाय शेषमध्वानमास्थितः ॥ ततोऽहंसुचिरंकालं जवेनाभ्यगमं पथि ॥ २१ ॥ ततः पश्याम्यहंदेवींसुरसांनागमातरम् ॥ समुद्रमध्ये सादेवी वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वममरैर्हरिसत्तम॥अतस्त्वांभक्षयिष्यामि विहितस्त्वं हिमे सुरैः॥ ॥ २३ ॥ एवमुक्तः सुरसयाप्रांजलिः प्रणतः स्थितः ॥ विवर्णवदनोभूत्वावाक्यंचेदमु दीरयन् ॥ २४ ॥ रामोदाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनम्॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीत

या च परंतपः ॥ २५ ॥ तस्य सीता हृता भार्या रावणेन दुरात्मना ॥ तस्याःसकाशं दूतो हं गमिष्ये रामशासनात् ॥ २६ ॥ कर्तुमर्हसि रामस्य साहाय्यं विषये सति ॥ अथवा मैथिलींदृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणम् ॥२७॥ आगमिष्यामि ते वक्रं सत्यं प्रतिश्रृणोमि ते ॥ एवमुक्ता मया सातु सुरसा कामरूपिणी ॥२८॥ अब्रवीन्नातिवर्तेत कश्चिदेष वरो मम ॥ एवमुक्तःसुरसया दशयोजनमायतः ॥ २९ ॥ ततोऽर्धगुणविस्तारो बभूवाहं क्षणेन तु ॥ मत्प्रमाणाधिकंचैव व्यादितं तु मुखं तया ॥ ३० ॥ तद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं ह्रस्वं ह्यकरवं पुनः ॥ तस्मिन्मुहूर्ते च पुनर्बभूवांगुष्ठसंमितः ॥३१॥ अभिपत्याशुतद्वक्रं निर्गतोहं ततः क्षणात् ॥ अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण मां पुनः ॥ ३२ ॥ अर्थसिद्ध्यै हरिश्रेष्ठगच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ समानय च वैदेहींराघवेण महात्मना ॥ ३३॥ सुखी भव महाबाहो प्रीतास्मि तव वानर ॥ ततोहंसाधुसाध्वीति सर्वभूतैः प्रशंसितः ॥ ३४ ॥ ततोंतरिक्षं विपुलं प्लुतोहं गरुडो यथा ॥ छाया मे निगृहीता च न च पश्यामि किंचन ॥३५॥ सोहं विगतवेगस्तु दिशो दश विलोकयन् ॥ न किंचित्तत्र पश्यामि येन मे विहतागतिः ॥ ३६ ॥

अथ मे बुद्धिरुत्पन्ना किंनाम गगने मम ॥ ईदृशो विघ्न उत्पन्नो रूपमत्र न दृश्यते ॥३७॥
अधोभागे तु मे दृष्टिःशोचतःपतिता तदा ॥ तत्राद्राक्षमहं भीमां राक्षसीं सलिलेशयाम् ॥
॥३८॥ प्रहस्यचमहानादमुक्तोहं भीमया तया ॥ अवस्थितमसंभ्रांतमिदंवाक्यमशो
भनम् ॥ ३९ ॥ क्वासि गंतामहाकायक्षुधितायाममेप्सितः ॥ भक्ष्यःप्रीणयमे देहं चिर
माहारवर्जितम् ॥ ४० ॥ बाढमित्येवतांवाणींप्रत्यगृह्णामहंततः ॥ अस्यप्रमाणादधिकं
तस्याःकायमपूरयम् ॥ ४१ ॥ तस्याश्चास्यं महद्भीमंवर्धतेममभक्षणे ॥ नतुमांसानु
बुबुधे मम वा विकृतं कृतम् ॥ ४२ ॥ ततोहं विपुलंरूपंसंक्षिप्य निमिषांतरात् ॥ तस्या
हृदयमादायप्रपतामिनभःस्थलम् ॥ ४३ ॥ साविसृष्टभुजा भीमापपात लवणांभसि ॥
मयापर्वतसंकाशा निकृत्तहृदया सती ॥ ४४ ॥ शृणोमि खगतानांचवाचः सौम्या
महात्मनाम् ॥ राक्षसीसिंहिकाभीमाक्षिप्रं हनुमता हता ॥ ४५ ॥ तां हत्वा पुनरेवाहं
कृत्यमात्ययिकं स्मरन् ॥ गत्वा च महदध्वानं पश्यामि नगमंडितम् ॥ ४६ ॥ दक्षिणं
तीरमुदधेर्लंका यत्र गता पुरी ॥ अस्तं दिनकरे याते रक्षसां निलयां पुरीम् ॥ ४७ ॥

प्रविष्टोहमविज्ञातो रक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥ तत्र प्रविशतश्चापि कल्पांतघनसप्रभा ॥
॥ ४८ ॥ अट्टहासंविमुंचंतीनारी काप्युत्थिता पुरः ॥ जिघांसंतीं ततस्तांतु ज्वलदग्नि
शिरोरुहाम् ॥ ४९ ॥ सव्यमुष्टिप्रहारेण पराजित्यसुभैरवाम् ॥ प्रदोषकालेप्रविशं भीत
याहंतयोदितः ॥ ५० ॥ अहं लंकापुरीवीरनिर्जिताविक्रमेणते ॥ यस्मात्तस्माद्विजेता
सिसर्वरक्षांस्यशेषतः ॥ ५१ ॥ तत्राहंसर्वरात्रंतुविचरञ्जनकात्मजाम् ॥ रावणांतःपुर
गतोनचापश्यंसुमध्यमाम् ॥५२॥ ततःसीतामपश्यंस्तुरावणस्यनिवेशने ॥ शोकसाग
रमासाद्यनपारमुपलक्षये ॥ ५३ ॥ शोचताचमयादृष्टंप्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ कांचनेन
विकृष्टेनगृहोपवनमुत्तमम् ॥५४॥ सप्राकारमवप्लुत्यपश्यामि बहुपादपम् ॥ अशोकव
निकामध्येशिंशपापादपोमहान् ॥ ५५ ॥ तमारुह्यच पश्यामि कांचनं कदलीवनम् ॥
अदूराच्छिंशपावृक्षात्पश्यामि वरवर्णिनीम् ॥ ५६ ॥ श्यामां कमलपत्राक्षीमुपवासकृ
शाननाम् ॥ तदेकवासःसंवीतांरजोध्वस्तशिरोरुहाम् ॥५७॥ शोकसंतापदीनांगींसी
तांभर्तृहितेस्थिताम्॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिःक्रूराभिरभिसंवृताम्॥५८॥मांसशोणितभ

क्ष्याभिर्व्याघ्रीभिर्हरणींयथा ॥ सामयाराक्षसीमध्येभर्त्स्यमानामुहुर्मुहुः ॥५९॥ एकवे
णींधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ भूमिशय्याविवर्णांगीपद्मिनीव हिमागमे ॥ ६० ॥ रा
वणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्येकृतनिश्चया ॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीतूर्णमासादितामया॥६१॥
तांदृष्ट्वाताहृशींनारींरामपत्नीं यशस्विनीम् ॥ तत्रैव शिंशपावृक्षे पश्यन्नहमवस्थितः ॥
॥ ६२ ॥ ततो हलहलाशब्दं कांचीनूपुरमिश्रितम् ॥ शृणोम्यधिकगंभीरं रावणस्य
निवेशने ॥६३॥ ततोहं परमोद्विग्नः स्वंरूपं प्रत्यसंहरम् ॥ अहं च शिंशपावृक्षे पक्षीव
गहनेस्थितः ॥ ६४ ॥ ततो रावणदाराश्च रावणश्च महाबलः ॥ तं देशमनुसंप्राप्तो यत्र
सीताभवत्स्थिता ॥ ६५ ॥ तं दृष्ट्वाथवरारोहासीता रक्षोगणेश्वरम् ॥ संकुच्योरू स्तनौ
पीनौ बाहुभ्यां परिरभ्य च ॥ ६६॥ वित्रस्तां परमोद्विग्नां वीक्षमाणामितस्ततः ॥ त्राणं
कंचिदपश्यंतींवेपमानांतपस्विनीम्॥६७॥ तामुवाच दशग्रीवः सीतांपरमदुःखिताम्॥
अवाक्शिराः प्रपतितो बहु मन्यस्व मामिति ॥ ६८ ॥ यदि चेत्त्वं तु मां दर्पान्ना
भिनंदसि गर्विते ॥ द्विमासानंतरं सीते पास्यामि रुधिरं तव ॥ ६९॥ एतच्छुत्वा वच

स्तस्य रावणस्यदुरात्मनः ॥ उवाचपरमक्रुद्धासीतावचनमुत्तमम् ॥७०॥ राक्षसाध
म रामस्य भार्याममिततेजसः ॥ इक्ष्वाकुवंशनाथस्य स्नुषां दशरथस्यच ॥ ७१ ॥ अ
वाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव ॥ किंस्विद्वीर्यं तवानार्य यो मां भर्तुरसन्निधौ॥
॥ ७२ ॥ अपहृत्यागतः पाप तेनादृष्टो महात्मना ॥ नत्वं रामस्यसदृशोदास्येप्यस्य
न युज्यसे ॥ ७३ ॥ अजेयः सत्यवाक्छूरोरणश्लाघीचराघवः ॥ जानक्याःपरुषंवाक्य
मेवमुक्तो दशाननः ॥ ७४ ॥ जज्वालसहसाकोपाच्चितास्थइवपावकः ॥ विवृत्यनयने
क्रूरे मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ७५ ॥ मैथिलीं हंतुमारब्धः स्त्रीभिर्हाहाकृतं तदा ॥ स्त्रीणां
मध्यात्समुत्पत्यतस्यभार्यादुरात्मनः ॥ ७६ ॥ वरामंदोदरीनामतयासप्रतिषेधितः॥
उक्तश्च मधुरांवाणीं तया स मदनार्दितः ॥ ७७ ॥ सीतया तव किं कार्यं महेंद्रसमविक्र
म ॥ मयासहरमस्वाद्य मद्विशिष्टानजानकी ॥७८॥ देवगंधर्वकन्याभिर्यक्षकन्याभिरेव
च ॥ सार्धंप्रभोरमस्वेतिसीतयाकिंकरिष्यसि॥ ७९ ॥ ततस्ताभिः समेताभिर्नारीभिः
समहाबलः ॥ उत्थाप्यसहसानीतोभवनंस्वंनिशाचरः ॥ ८० ॥ यातेतस्मिन्दशग्रीवे

राक्षस्योविकृताननाः ॥ सीतां निर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैः क्रूरैः सुदारुणैः॥८१॥ तृणवद्भा
षितंतासांगणयामास जानकी ॥ गर्जितंचतथा तासांसीतांप्राप्य निरर्थकम् ॥ ८२ ॥
वृथागर्जितनिश्चेष्टाराक्षस्यः पिशिताशनाः ॥ रावणाय शशंसुस्ताः सीताव्यवसितंमह
त् ॥ ८३ ॥ ततस्ताःसहिताःसर्वाविहताशानिरुद्यमाः ॥ परिक्लिश्यसमस्तास्तानिद्राव
शमुपागताः ॥८४॥ तासुचैवप्रसुप्तासुसीताभर्तृहितेरता ॥ विलप्यकरुणंदीनाप्रशुशो
चसुदुःखिता ॥८५॥ तासांमध्यात्समुत्थाय त्रिजटावाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मानंखादत
क्षिप्रंनसीतामसितेक्षणाम् ॥ ८६ ॥ जनकस्यात्मजां साध्वीं स्नुषां दशरथस्य च ॥
स्वप्नोह्यद्य मया दृष्टो दारुणो रोमहर्षणः ॥८७॥ रक्षसां च विनाशायभर्तुरस्य जया
यच ॥ अलमस्मात्परित्रातुंराघवाद्राक्षसीगणम् ॥ ८८ ॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिम
मरोचते ॥ यदिह्येवंविधःस्वप्नो दुःखितायाःप्रदृश्यते ॥८९॥ सादुःखैर्विविधैर्मुक्ता सु
खमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ प्रणिपातप्रसन्ना हिमैथिली जनकात्मजा ॥९०॥ अलमेषा परि
त्रातुं राक्षस्यो महतो भयात् ॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ ९१ ॥ अवो

चद्यदितत्तथ्यंभवेयंशरणंहिवः ॥ तांचाहंतादृशीं दृष्ट्वासीतायादारुणांदशाम् ॥ ९२ ॥ चिंतयामास विश्रांतो नच मे निर्वृतं मनः ॥ संभाषणार्थंच मयाजानक्याश्चिंतितो विधिः ॥ ९३ ॥ इक्ष्वाकुकुलवंशस्तुस्तुतोममपुरस्कृतः ॥ श्रुत्वातुगदितांवाचंराजर्षिगणभूषिताम् ॥ ९४ ॥ प्रत्यभाषतमांदेवीबाष्पैः पिहितलोचना ॥ कस्त्वंकेनकथंचेह प्राप्तोवानरपुंगव ॥ ९५ ॥ काचरामेणतेप्रीतिस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वाअहमप्यब्रुवंवचः ॥ ९६ ॥ देवि रामस्यभर्तुस्ते सहायो भीमविक्रमः सुग्रीवो नामविक्रांतो वानरेंद्रोमहाबलः ॥ ९७ ॥ तस्यमांविद्धिभृत्यंत्वंहनूमंतमिहागतम् ॥ भर्त्रासंप्रहितस्तुभ्यंरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ९८ ॥ इदंतु पुरुषव्याघ्रःश्रीमान्दाशरथिःस्वयम् ॥ अंगुलीयमभिज्ञानमदात्तुभ्यंयशस्विनि ॥ ९९ ॥ तदिच्छामि त्वयाज्ञप्तं देविकिं करवाण्यहम् ॥ रामलक्ष्मणयोःपार्श्वंनयामित्वांकिमुत्तरम् ॥ १०० ॥ एतच्छ्रुत्वा विदित्वाचसीताजनकनंदिनी ॥ आहरावणमुत्पाट्यराघवोमांनयत्विति ॥ १ ॥ प्रणम्य

---

१ चिन्तयामासेति लिङुत्तमः । २ तुभ्यं तवेत्यर्थः ।

123

शिरसादेवीमहमार्यामनिंदिताम् ॥ राघवस्यमनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषम् ॥ २ ॥ अथमामब्रवीत्सीतागृह्यतामयमुत्तमः ॥ मणिर्येनमहाबाहूरामस्त्वांबहुमन्यते ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वातुवरोराहामणिप्रवरमुत्तमम् ॥ प्रायच्छत्परमोद्विग्नावाचामांसंदिदेशह ॥४॥ ततस्तस्यैप्रणम्याहंराजपुत्र्यैसमाहितः ॥ प्रदक्षिणंपरिक्राममिहाभ्युद्गतमानसः ॥५॥ उत्तरंपुनरेवाहनिश्चित्यमनसातदा ॥ हनूमन्ममवृत्तांतं वक्तुमर्हसिराघवे ॥ ६ ॥ यथाश्रुत्वैवनचिरात्तावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवसहितौ वीरावुपेयातांतथा कुरु ॥ ७ ॥ यदन्यथाभवेदेतद्द्वौमासौजीवितंमम ॥ नमांद्रक्ष्यतिकाकुत्स्थो म्रिये साहमनाथवत् ॥ ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा करुणंवाक्यंक्रोधोमामभ्यवर्धत ॥ उत्तरंचमयादृष्टंकार्यशेषमनन्तरम् ॥ ९ ॥ ततोऽवर्धतमेकायस्तदापर्वतसन्निभः ॥ युद्धाकांक्षीवनंतस्यविनाशयितुमारभे ॥१०॥ तद्भग्नं वनखंडं तु भ्रांतस्तत्रमृगद्विजम् ॥ प्रतिबुद्ध्य निरीक्षंते राक्षस्यो विकृताननाः ॥ ११ ॥ मां च दृष्ट्वा वने तस्मिन्समागम्य ततस्ततः ॥ ता: समभ्यागताः

१ अप्रियकारिरावणोपरि । इत्यवशेषेणात्रार्थसंगतिः ।

क्षिप्रं रावणायाचचक्षिरे ॥ १२ ॥ राजन्वनमिदं दुर्गं तव भग्नं दुरात्मना ॥ वानरेण ह्य
विज्ञाय तव वीर्यं महाबल ॥ १३ ॥ तस्य दुर्बुद्धिता राजंस्तव विप्रियकारिणः ॥ व
धमाज्ञापय क्षिप्रं यथासौ न पुनर्व्रजेत् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा राक्षसेंद्रेण विसृष्टा बहुदुर्ज
याः ॥ राक्षसाः किंकरानामरावणस्यमनोनुगाः ॥ १५ ॥ तेषामशीतिसाहस्रं शूलमुद्गर
पाणिनाम् ॥ मयातस्मिन्वनोद्देशेपरिघेणनिषूदितम् ॥१६॥ तेषांतुहतशिष्टायेते गताल
घुविक्रमाः ॥ निहतं च मया सैन्यंरावणायाचचक्षिरे ॥१७॥ ततोमेबुद्धिरुत्पन्ना चैत्य
प्रासादमुत्तमम् ॥ तत्रस्थान्राक्षसान्हत्वाशतंस्तंभेनवै पुनः ॥ १८ ॥ ललामभूतो लंका
यामयाविध्वंसितोरुषा ॥ ततःप्रहस्तस्यसुतंजंबुमालिनमादिशत् ॥ १९ ॥ राक्षसैर्बहु
भिःसार्धंघोररूपैर्भयानकैः ॥ तमहंबलसंपन्नंराक्षसंरणकोविदम् ॥१२०॥ परिघेणाति
घोरेणसूदयामिसहानुगम् ॥ तच्छ्रुत्वा राक्षसेंद्रस्तु मंत्रिपुत्रान्महाबलान् ॥२१॥ पदा
तिबलसंपन्नान्प्रेषयमास रावणः ॥ परिघेणैवतान्सर्वान्नयामियमसादनम् ॥ २२ ॥ मं
त्रिपुत्रान्हताञ्छ्रुत्वासमरेलघुविक्रमान् ॥ पंच सेनाग्रगाञ्छूरान्प्रेषयामास रावणः ॥

129

॥ २३ ॥ तानहंसहसैन्यान्वैसर्वानेवाभ्यसूदयम् ॥ ततः पुनर्दशग्रीवःपुत्रमक्षं महाबलम् ॥२४॥ बहुभीराक्षसैःसार्धं प्रेषयामास संयुगे॥तं तु मंदोदरी पुत्रं कुमारं रणपंडितम् ॥ २५ ॥ सहसाखं समुद्यंतं पादयोश्चगृहीतवान् ॥ चर्मासिनं शतगुणं भ्रामयित्वा व्यपेषयम् ॥ २६ ॥ तमक्षमागतं भग्नं निशम्य स दशाननः ॥ ततश्चेंद्रजितं नाम द्वितीयं रावणःसुतम् ॥२७॥ व्यादिदेशसुसंक्रुद्धो बलिनं युद्धदुर्मदम् ॥ तच्चाप्यहं बलं सर्वं तंच राक्षसपुंगवम् ॥ २८ ॥ नष्टौजसंरणेकृत्वापरंहर्षमुपागतः ॥ महतापिमहबाहुः प्रत्ययेनमहाबलः ॥ २९ ॥ प्रहितोरावणेनैषःसहवीरैर्मदोद्धतैः ॥ सोऽविषह्यंहिमां बुध्वा स्वसैन्यंचावमर्दितम् ॥ १३० ॥ ब्रह्मणोऽस्त्रेणसतुमांप्रबध्वा चातिवेगतः ॥ रज्जुभिश्चापि बध्नंतिततोमांतत्र राक्षसाः ॥३१॥ रावणस्य समीपंच गृहीत्वा मामुपागमन् ॥ दृष्ट्वासंभाषितश्चाहंरावणेनदुरात्मना ॥ ३२ ॥ पृष्टश्चलंकागमनंराक्षसानांचतंवधम् ॥ तत्सर्वं चरणेतत्रसीतार्थमुपजल्पितम् ॥३३॥ तस्यास्तुदर्शनाकांक्षीप्राप्तस्त्वद्भवनं विभो॥मारुतस्यौरसःपुत्रोवानरोहनुमानहम् ॥ ३४ ॥ रामदूतंचमांविद्धिसुग्रीवसाचिवंकपिम् ॥

सोहंऽदैत्येनरामस्यत्वत्सकाशमिहागतः॥३५॥शृणुचापिसमादेशंयदहंप्रब्रवीमिते ॥ राक्षसेशहरीशस्त्वांवाक्यमाहसमाहितम् ॥ ३६ ॥ सुग्रीवश्चमहाभागस्त्वांकौशलमब्रवीत् ॥ धर्मार्थकामसहितंहितंपथ्यमुवाचह ॥३७॥ वसतोऋष्यमूकेमेपर्वतेविपुलद्रुमे ॥ राघवोरणविक्रांतोमित्रत्वंसमुपागतः ॥३८॥ तेनमेकथितंराजन्भार्यामेरक्षसाहृता ॥ तत्रसाहाय्यहेतोर्मेसमयं कर्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ बलिना हृतराज्येनसुग्रीवेणसहप्रभुः ॥ चक्रेऽग्निसाक्षिकंसख्यंराघवःसहलक्ष्मणः ॥१४०॥ तेनवालिनमाहत्यशरेणैकेनसंयुगे ॥ वानराणांमहाराजःकृतःसंप्लवतांप्रभुः ॥ ४१ ॥ तस्यसाहाय्यमस्माभिःकार्यंसर्वात्मनात्विह ॥ तेन प्रस्थापितस्तुभ्यं समीपमिहधर्मतः ॥४२॥ क्षिप्रमानीयतां सीता दीयतां राघवस्य च ॥ यावन्न हरयोवीराविधमंतिबलंतव ॥४३॥ वानराणांप्रभावोयंनकेनविदितः पुरा ॥ देवतानां सकाशंचयेगच्छंति निमंत्रिताः ॥ ४४ ॥इतिवानररा

१ दूत इति शेषः । २ दूतप्रेक्षणं विना प्रथममेव युद्धस्याधर्मत्वादीति भावः । ३ एवं च लंकानाशे वानरा असमर्था न इति मन्तव्यमिति भावः । राघवाणामिति पाठान्तरम् । तदा मनुष्योऽसमर्थो नेति मन्तव्यमिति भावः ।

जस्त्वामाहेत्यभिहितोमया ॥ मामैक्षततततोरुष्टश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥४५॥ तेनवध्योऽह
माज्ञप्तोरक्षसारौद्रकर्मणा॥मत्प्रभावमविज्ञायरावणेनदुरात्मना ॥४६॥ ततोबिभीषणो
नामतस्यभ्राताममहामतिः ॥ तेन राक्षसराजश्चयाचितोममकारणात् ॥ ४७ ॥ नैवंरा
क्षसशार्दूल त्यज्यतामेषनिश्चयः ॥ राजशास्त्रव्यपेतोहिमार्गः संसेव्यतेत्वया ॥ ४८ ॥
दूतवध्या नदृष्टाहिराजशास्त्रेषु राक्षस॥ दूतेन वेदितव्यं च यथाभिहितवादिना ॥४९॥
सुमहत्यपराधेपिदूतस्यातुलविक्रम ॥ विरूपकरणंदृष्टंनवधोऽस्तिहिशास्त्रतः ॥१५०॥
बिभीषणेनैवमुक्तो रावणःसंदिदेश तान् ॥ राक्षसानेतदेवाद्यलांगूलंदह्यतामिति॥५१॥
ततस्तस्यवचःश्रुत्वाममपुच्छंसमंततः।वेष्टितंशणवल्कैश्चपट्टैःकार्पासकैस्तथा ॥५२॥
राक्षसाःसिद्धसंनाहास्ततस्तेचंडविक्रमाः ॥ तदादीप्यंतमेपुच्छंहनंतः काष्ठमुष्टिभिः
॥ ५३ ॥ बद्धस्य बहुभिः पाशैर्यंत्रितस्यचराक्षसैः ॥ नमेपीडाभवेत्काचिद्दिदृक्षोर्नगरीं
दिवा ॥ ५४ ॥ ततस्तेराक्षसाः शूराबद्धंमामग्निसंवृतम् ॥ अघोषयन्राजमार्गेनगरद्वार
मागताः ॥ ५५ ॥ ततोहं सुमहद्रूपं संक्षिप्यपुनरात्मनः ॥ विमोचयित्वा तंबंधं प्रकृति

स्थःस्थितः पुनः ॥ ५६ ॥ आयसं परिघं गृह्यतानिरक्षांस्यसूदयम् ॥ ततस्तन्नगरद्वारं वेगेनप्लुतवानहम् ॥५७॥ पुच्छेनचप्रदीप्तेनतांपुरींसाट्टगोपुराम् ॥ दहाम्यहमसंभ्रांतो युगांताग्निरिवप्रजाः ॥ ५८ ॥ विनष्टाजानकी व्यक्तं नह्यदग्धः प्रदृश्यते ॥ लंकायाः क श्चिदुद्देशः सर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ५९ ॥ दहताचमयालंकांदग्धा सीता नसंशयः ॥ रा मस्यचमहत्कार्यं मयेदं विफलीकृतम् ॥ १६० ॥ इतिशोकसमाविष्टश्चिंतामहमुपाग तः ॥ ततोऽहंवाचमश्रौषंचारणानांशुभाक्षराम् ॥ ६१ ॥ जानकीनच दग्धेति विस्मयो दंतभाषिणाम् ॥ ततो मेबुद्धिरुत्पन्नाश्रुत्वातामद्भुतां गिरम् ॥६२॥ अदग्धा जानकीत्ये वनिमित्तैश्चोपलक्षितम् ॥ दीप्यमानेतुलांगूले नमांदहति पावकः ॥ ६३ ॥ हृदयं च प्रहृष्टंमेवाताःसुरभिगंधिनः ॥ तैर्निमित्तैश्चदृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः ॥ ६४ ॥ ऋषिवा क्यैश्चदृष्टार्थैरभवंहृष्टमानसः ॥ पुनर्दृष्ट्वा च वैदेहींविसृष्टश्चतयापुनः ॥ ६५॥ ततः पर्व तमासाद्यतत्रारिष्टमहंपुनः ॥ प्रतिप्लवनमारेभे युष्मद्दर्शनकांक्षया ॥ ६६ ॥ ततः श्वस नचंद्रार्कसिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ पंथानमहमाक्रम्यभवतोदृष्टवानिह ॥ ६७ ॥ राघवस्य

प्रसादेनभवतांचैवतेजसा ॥ सुग्रीवस्यचकार्यार्थं मयासर्वमनुष्ठितम् ॥ ६८ ॥ एतत्स
र्वं मया तत्र यथावदुपपादितम् ॥ तत्र यन्न कृतं शेषं तत्सर्वं क्रियतामिति ॥ १६९ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुन्दरकांडे अष्टपंचाशः सर्गः ॥ ५८ ॥
एतदाख्यायतत्सर्वंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ भूयःसमुपचक्रामवचनंवक्तुमुत्तरम् ॥१॥
सफलोराघवोद्योगः सुग्रीवस्य च संभ्रमः ॥ शीलमासाद्य सीताया मम चप्रीणितं म
नः ॥ २ ॥ आर्यायाः सदृशंशीलंसीतायाः प्लवगर्षभः ॥ तपसा धारयेल्लोकान्क्रुद्धो वा
निर्दहेदपि ॥ ३ ॥ सर्वथातिप्रकृष्टोऽसौरावणो राक्षसेश्वरः ॥ यस्यतां स्पृशतो गात्रंतप
सानविनाशितम् ॥ ४ ॥ नतदग्निशिखा कुर्यात्संस्पृष्टा पाणिनासती ॥ जनकस्य सु
ताकुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ॥ ५ ॥ जांबवत्प्रमुखान्सर्वाननुज्ञाप्यमहाकपीन् ॥ अस्मि
न्नेवंगतेकार्येभवतांचनिवेदिते ॥ न्याय्यंस्म सह वैदेह्या द्रष्टुं तौ पार्थिवात्मजौ ॥ ६ ॥
अहमेकोपिपर्याप्तःसराक्षसगणांपुरीम् ॥ तांलंकांतरसाहंतुंरावणंचसराक्षसम् ॥ ७ ॥

१ प्रवणमिति पाठान्तरम् ।

किंपुनःसहितौवीरैर्बलवद्भिः कृतात्मभिः ॥ कृतास्त्रैः प्लवगैः शक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ॥
॥८॥ अहंतुरावणं युद्धेससैन्यं सपुरःसरम् ॥ सहपुत्रंवधिष्यामिसहोदरयुतंयुधि॥९॥
ब्राह्ममैन्द्रंचरौद्रं चवायव्यं वारुणंतथा ॥ १० ॥ यदि शक्रजितोस्त्राणिदुर्निरीक्ष्याणि
संयुगे ॥ तान्यहंनिहनिष्यामिविधमिष्यामिराक्षसान् ॥ ११ ॥ भवतामभ्यनुज्ञातो
विक्रमोमेरुणद्धितम् ॥ मयाऽतुला विसृष्टाहिशैलवृष्टिर्निरंतरा ॥ १२ ॥ देवानपिरणे
हन्यात्किंपुनस्तान्निशाचरान् ॥ भवतामननुज्ञातोविक्रमोमेरुणद्धिमाम् ॥ १३ ॥ सा
गरोऽप्यतियाद्वेलांमंदरः प्रचलेदपि ॥ नजांबवंतंसमरेकंपयेदरिवाहिनी ॥ १४ ॥ सर्व
राक्षससंघानांराक्षसा येचपूर्वजाः ॥ अलमेकोपि नाशाय वीरो वालिसुतः कपिः ॥
॥ १५ ॥ प्लवगस्योरुवेगेननीलस्यचमहात्मनः ॥ मंदरोप्यवशीर्येत किंपुनर्युधि राक्ष
साः ॥ १६ ॥ सदेवासुरयक्षेषुगंधर्वोरगपक्षिषु ॥ मैन्दस्यप्रतियोद्धारं शंसतद्विविदस्य
वा ॥ १७ ॥ अश्विपुत्रौ महावेगावेतौ प्लवगसत्तमौ ॥ एतयोःप्रतियोद्धारंनपश्यामिर

---

१ अननुज्ञातः इति पाठान्तरम् ।

णाजिरे ॥ १८ ॥ मयैवनिहतालंका दग्धाभस्मीकृता पुरी ॥ राजमार्गेषुसर्वेषुनाम वि
श्राबितं मया ॥ १९ ॥ जयत्यतिबलोरामो लक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवो
राघवेणाभिपालितः॥२०॥ अहंकोसलराजस्यदासः पवनसंभवः ॥ हनूमानितिसर्वत्र
नाम विश्रावितंमया ॥२१ ॥ अशोकवनिकामध्येरावणस्यदुरात्मनः ॥ अधस्ताच्छिं
शपामूले साध्वीकरुणमास्थिता ॥२२॥ राक्षसीभिःपरिवृता शोकसंतापकर्शिता ॥ मे
घरेखापरिवृताचंद्ररेखेवनिष्प्रभा ॥ २३ ॥ अचिंतयंतीवैदेही रावणंबलदर्पितम् ॥ प
तिव्रताचसुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी ॥ २४ ॥ अनुरक्ता हि वैदेही रामं सर्वात्मना
शुभा ॥ अनन्याचित्ता रामेण पौलोमीवपुरंदरे ॥२५॥ तदेकवासःसंवीतारजोध्वस्तात
थैवच ॥ सामयाराक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥२६॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टाहि
प्रमदावने ॥ एकवेणीधरा दीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ २७ ॥ अधःशय्याविवर्णांगी प
द्मिनीव हिमोदये ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया॥२८॥कथंचिन्मृगशावाक्षी

१ नहुपरुद्धा इन्द्रभार्येव । इति ज्ञेयम् ।

विश्वासमुपपादिता॥ततःसंभाषिताचैवसर्वमर्थंप्रकाशिता ॥ २९ ॥ रामसुग्रीवसख्यं
चश्रुत्वाप्रीतिमुपागता ॥ नियतःसमुदाचारोभक्तिर्भर्तरिचोत्तमा ॥ ३० ॥ यन्नहंतिद
शग्रीवंसमहात्मादशाननः ॥ निमित्तमात्रंरामस्तुवधेतस्यभविष्यति ॥ ३१ ॥ साप्रकृ
त्यैवतन्वंगीतद्वियोगाच्चकर्शिता ॥ प्रतिपत्पाठशीलस्यविद्येवतनुतांगता ॥ ३२ ॥ एव
मास्तेमहाभागासीता शोकपरायणा ॥ यदत्रप्रतिकर्तव्यंतत्सर्वमुपकल्प्यताम् ॥३३॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामयणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये सुंदरकाडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥
तस्यतद्वचनं श्रुत्वावालिसूनुरभाषत ॥ अश्विपुत्रौ महावेगौबलवन्तौ प्लवङ्गमौ ॥ १ ॥
पितामहवरोत्सेकात्परमंपदमास्थितौ ॥ अश्विनोर्माननार्थंहिसर्वलोकपितामहः ॥२॥
सर्वावाध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा ॥ वरोत्सेकेनमत्तौचप्रमथ्यमहतीं चमूम् ॥ ३ ॥
सुराणाममृतंवीरौपीतवन्तौ महाबलौ ॥ एतावेवहिसंक्रुद्धौसवाजिरथकुञ्जराम् ॥ ४॥
लंकांनाशयितुं शक्तौसर्वे तिष्ठन्तुवानराः ॥ अहमेकोऽपिपर्याप्तः सराक्षसगणांपुरीम् ॥
॥ ५ ॥ तांलंकां तरसाहन्तुं रावणंचमहाबलम् ॥ किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिः कृता

त्मभिः ॥ ६ ॥ कृतास्त्रैःप्लवगैःशक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ॥ वायुसूनोर्बलेनैव दग्धा लंके
तिनः श्रुतम् ॥ ७ ॥ अयुक्तंतुविनादेवींदृष्टवद्भिश्चवानराः ॥ समीपंगंतुमस्माभी राघ
वस्यमहात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्टादेवीनचानीता इतितत्रनिवेदितुम् ॥ नयुक्तमिवपश्यामि
भवद्भिःख्यातपौरुषैः ॥ ९ ॥ नहिवःप्लवनेकश्चिन्नापिकश्चित्पराक्रमे ॥ तुल्यः सामर
दैत्येषुलोकेषुहरिसत्तमाः ॥ १० ॥ जित्वालंकांसरक्षौघांहत्वातंरावणंरणे ॥ सीतामा
दायगच्छामःसिद्धार्थाहृष्टमानसाः ॥ ११ ॥ तेष्वेवंहतशेषेषु राक्षसेषु हनूमता ॥ कि
मन्यदत्रकर्त्तव्यं गृहीत्वा यामजानकीम् ॥ १२ ॥ रामलक्ष्मणयोर्मध्ये न्यस्याम जन
कात्मजाम् ॥ किंव्यलीकैस्तुतान्सर्वान्वानरान्वानरर्षभान् ॥ १३ ॥ वयमेव हि गत्वा
तान्हत्वाराक्षसपुंगवान् ॥ राघवंद्रष्टुमर्हामःसुग्रीवंसहलक्ष्मणम् ॥ १४ ॥ तमेवकृतसं
कल्पंजांबवान्हरिसत्तमः ॥ उवाचपरमप्रीतोवाक्यमर्थवदर्थवित् ॥ १५ ॥ नैषाबुद्धिर्म
हाबुद्धेयद्ब्रवीषिमहाकपे ॥ विचेतुंवयमाज्ञप्ता दक्षिणांदिशमुत्तमाम् ॥ १६ ॥ नानेतुं क
पिराजेननैवरामेण धीमता ॥ कथंचिन्निर्जितांसीतामस्माभिर्नाभिरोचयेत् ॥ १७ ॥

राघवो नृपशार्दूलः कुलं व्यपदिशन्स्वकम् ॥ प्रतिज्ञाय स्वयंराजासीताविजयमग्रतः॥ ॥ १८ ॥ सर्वेषांकपिमुख्यानां कथं मिथ्या करिष्यति ॥ विफलंकर्म चकृतंभवेत्तुष्टिर्न तस्य च ॥ १९ ॥ वृथाच दर्शितं वीर्यंभवेद्वानरपुंगवाः ॥ तस्माद्गच्छाम वैसर्वे यत्ररा मःसलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवश्चमहातेजाः कार्यस्यास्य निवेदने ॥ २० ॥ न तावदेषा मतिर क्षमा नो यथाभवान्पश्यति राजपुत्र ॥ यथा तु रामस्यमतिर्निविष्टातथाभवान्पश्यतु कार्यसिद्धिम् ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० आदि० सुं० षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ततो जांबवतोवाक्यमगृह्णंतवनौकसः ॥ अंगदप्रमुखावीराहनूमांश्चमहाकपिः ॥ १ ॥ प्रीतिमंतस्ततः सर्वेवायुपुत्रपुरःसराः ॥ महेंद्राग्रात्समुत्पत्य पुप्लुवुःप्लवगर्षभाः ॥२॥ मे रुमंदरसंकाशा मत्ता इव महागजाः॥ छादयंत इवाकाशं महाकाया महाबलाः ॥३॥ सभाज्यमानंभूतैस्तमात्मवंतंमहाबलम् ॥ हनूमंतंमहावेगंवहंतइवदृष्टिभिः ॥ ४ ॥ रा घवेचार्थनिर्वृत्तिंकर्तुंचपरमंयशः ॥ समादाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः॥५॥प्रि याख्यानोन्मुखाःसर्वेसर्वेयुद्धाभिनंदिनः॥सर्वेरामप्रतीकारेनिश्चितार्थामनस्विनः ॥६॥

१ रामकर्त्तव्ये रावणप्रतीकारे ।

प्लवमानाःखमाप्लुत्यततस्ते काननौकसः ॥ नंदनोपममासेदुर्वनं द्रुमशतायुतम् ॥७॥
यत्तन्मधुवनंनामसुग्रीवस्याभिरक्षितम् ॥ अधृष्यंसर्वभूतानां सर्वभूतमनोहरम् ॥८॥
यद्रक्षतिमहावीरःसदादधिमुखःकपिः ॥ मातुलःकपिमुख्यस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ९॥
तेतद्वनमुपागम्यबभूवुःपरमोत्कटाः ॥ वानरावानरेन्द्रस्यमनःकांतंमहावनम् ॥ १० ॥
ततस्तेवानराहृष्टादृष्ट्वामधुवनंमहत् ॥ कुमारमभ्ययाचंतमधूनिमधुपिंगलाः ॥११॥
ततःकुमारस्तान्वृद्धाञ्जांबवत्प्रमुखान्कपीन् ॥ अनुमान्यददौतेषांनिसर्गं मधुभक्षणे ॥
॥१२॥ तेनिसृष्टाः कुमारेणधीमतावालिसूनुना ॥ हरयः समपद्यंतद्रुमान्मधुकराकुलान् ॥ १३ ॥ भक्षयंतः सुगंधीनिमूलानिच फलानिच ॥ जग्मुःप्रहर्षंतेसर्वेबभूवुश्च मदोत्कटाः॥१४॥ ततश्चानुमताः सर्वेसुसंहृष्टा वनौकसः॥मुदिताश्च ततस्तेचप्रनृत्यंति ततस्ततः॥१५॥गायंतिकेचित्प्रहसंतिकेचिन्नृत्यंतिकेचित्प्रणमंतिकेचित् ॥ पठंतिकेचित्प्रचरंतिकेचित्प्लवंतिकेचित्प्रलपंतिकेचित् ॥१६॥ परस्परंकेचिदुपाश्रयंतिपरस्परं केचिदातिब्रुवंति।।द्रुमाद्द्रुमैःकेचिदभिद्रवन्तिक्षितौनगाग्रान्निपतंतिकेचित् ।१७। मही

तलात्के चिदुदीर्णवेगामहाद्रुमाग्राण्यभिसंपतंति ॥ गायंतमन्यः प्रहसन्नुपैतिरुदंतमन्यः प्ररुदन्नुपैति ॥ १८ ॥ रुदंतमन्यः प्रणुदन्नुपैतिसमाकुलंतत्कपिसैन्यमासीत् ॥ नचात्रकश्चिन्नबभूवमत्तो नचात्र कश्चिन्न बभूव दृप्तः ॥ १९ ॥ ततो वनं तत्परिभक्ष्यमाणं द्रुमाश्चविध्वंसितपत्रपुष्पान् ॥ समीक्ष्यकोपाद्दधिवक्रनामा निवारयामास कपिःकपींस्तान् ॥ २० ॥ सतैः प्रवृद्धैः परिभर्त्स्यमानोवनस्यगोप्ताहरिवृद्धवीरः ॥ चकारभूयोमतिमुग्रतेजावनस्यरक्षांप्रतिवानरेभ्यः ॥ २१ ॥ उवाच कांश्चित्परुषाण्यभीतमसक्तमन्यांश्चतलैर्जघान ॥ समेत्यकैश्चित्कलहंचकारतथैवसाम्नोपजगाम कांश्चित् ॥ २२ ॥ सतैर्मदादप्रतिवार्यवेगैर्बलाच्चतेन प्रतिवार्यमाणैः ॥ प्रधर्षणे त्यक्तभयैः समेत्यप्रकृष्यते चाप्यनवेक्ष्यदोषम् ॥ २३ ॥ नखैस्तुदंतोदशनैर्दशंतस्तलैश्चपादैश्चसमापयंतः ॥ मदात्कपिंतकपयःसमंतान्महावनंनिर्विषयंचचक्रुः ॥ २४ ॥ इति सुं० एकषष्टि स० ॥ ६१ ॥ तानुवाच हरिश्रेष्ठो हनूमान्वानरर्षभः ॥ अव्यग्रमनसो यूयं मधु सेवत वानराः ॥ १ ॥ अहमावर्जयिष्यामि युष्माकं परिपंथिनः ॥ श्रुत्वाहनूमतो वाक्यं हरीणांप्रवरोंगदः ॥ २ ॥

130

प्रत्युवाचप्रसन्नात्मा पिबंतुहरयोमधु ॥ अवश्यंकृतकार्यस्यवाक्यंहनुमतो मया ॥३॥
अकार्यमपि कर्तव्यं किमंग पुनरीदृशम्॥अंगदस्य मुखाच्छ्रुत्वा वचनं वानरर्षभः ॥४॥
साधुसाध्विति संहृष्टा वानराः प्रत्यपूजयन् ॥ पूजयित्वांगदं सर्वे वानरा वानरर्षभम् ॥
॥ ५ ॥ जग्मुर्मधुवनंयत्रनदीवेगइवद्रुमम् ॥ तेप्रविष्टामधुवनंपालानाक्रमम्यशक्तितः ॥
॥ ६ ॥ अतिसर्गाच्च पटवोदृष्ट्वाश्रुत्वाचमैथिलीम् ॥ पपुः सर्वे मधु तदा रसवत्फलमाद
दुः ॥ ७ ॥ उत्पत्य च ततः सर्वेवनपालान्समागतान् ॥ तेताडयंतःशतशःसक्तामधुव
नेतदा ॥८॥ मधूनिद्रोणमात्राणिबाहुभिः परिगृह्यते ॥ पिबंतिकपयः केचित्संघशस्त
त्रहृष्टवत् ॥ ९ ॥ घ्नंतिस्मसहिताः सर्वेभक्षयंतितथापरे ॥ केचित्पीत्वाऽपविध्यंतिमधू
निमधुपिंगलाः ॥ १० ॥ मधूच्छिष्टेनकेचिच्चजग्मुरन्योन्यमुत्कटाः ॥ अपरेवृक्षमूलेषु
शाखांगृह्यव्यवस्थिताः ॥११॥ अत्यर्थंचमदम्लानाः पर्णान्यास्तीर्यशेरते ॥ उन्मत्तवे
गाप्लवगामधुमत्ताश्च हृष्टवत् ॥१२॥ क्षिपंत्यपि तथान्योन्यं स्खलंतिचतथापरे ॥ के
चित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वंतिकेचित्कूजंतिहृष्टवत् ॥ १३ ॥ हरयो मधुना मत्ताः केचित्सुप्ता म

हीतले ॥ धृष्टाः केचिद्धसंत्यन्येकेचित्कुर्वंतिचेतरत् ॥ १४ ॥ कृत्वाकेचिद्धदंत्यन्ये केचिद्बुध्यंतिचेतरत् ॥ येप्यत्रमधुपालाःस्युःप्रेष्यादधिमुखस्यतु ॥ १५ ॥ तेपि तैर्वान रैर्भीमैः प्रतिषिद्धादिशोगताः ॥ जानुभिश्चप्रहृष्टाश्चदेवमार्गचदर्शिताः ॥ १६ ॥ अब्रुव न्परमोद्विग्नागत्वादधिमुखंवचः ॥ हनूमतादत्तवरैर्हतंमधुवनं बलात् ॥ १७ ॥ वयं च जानुभिर्घृष्टादेवमार्गचदर्शिताः ॥ १८ ॥ तदादधिमुखःक्रुद्धो वनपस्तत्र वानरः ॥ हतं मधुवनंदृष्ट्वासांत्वयामास तान्हरीन् ॥ १९ ॥ इहागच्छतगच्छामोवानरानतिदर्पितान् ॥ बलेनवारयिष्यामिप्रभुञ्जानान्मधूत्तमम् ॥ २० ॥ श्रुत्वा दधिमुखस्येदंवचनं वानरर्ष भाः ॥ पुनर्वीरामधुवनंतेनैवसहिताययुः ॥ २१ ॥ मध्ये चैषां दधिमुखः सुप्रगृह्यमहा तरुम् ॥ समभ्यधावन्वेगेनसर्वेतेचप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ ते शिलाः पादपांश्चैव पाषाणान पिवानराः ॥ गृहीत्वाभ्यगमन्क्रुद्धा यत्रते कपिकुंजराः ॥ २३ ॥ "ते स्वामिवचनं वीरा हृ दयेष्ववसज्य तत् ॥ त्वरया ह्यभ्यधावंत सालतालशिलायुधाः ॥ १ ॥ वृक्षस्थांश्चत

१ अपानद्वारं इति तीर्थटीकाकृत् । पादौ गृहीत्वा ऊर्ध्वं प्रक्षिप्ता इत्यर्थ इति रामाभिरामीये । कर्णौ अंगुलीभिर्धृत्वोर्ध्वीकृता इति वार्थ इत्यन्ये ।

/3/

लस्थांश्च वानरान्बलदर्पितान् ॥ अभ्यक्रामंस्ततोवीराः पालास्तत्र सहस्रशः ॥ २ ॥"
बलान्निवारयंतश्चआसेदुर्हरयो हरीन् ॥ संदष्टोष्ठपुटाःक्रुद्धाभर्त्सयंतोमुहुर्मुहुः ॥२४ ॥
अथदृष्ट्वादधिमुखंक्रुद्धंवानरपुंगवाः ॥ अभ्यधावंतवेगेन हनुमत्प्रमुखास्तदा ॥२५ ॥
सवृक्षंतंमहाबाहुमापतंतंमहाबलम् ॥ वेगवंतंविजग्राह बाहुभ्यां कुपितोंगदः ॥ २६ ॥
मदांधो नकृपांचक्रे आर्यकोयं[1] ममेतिसः ॥ अथैनं निष्पिपेषाशु वेगेन वसुधातले ॥
॥ २७ ॥ सभग्नबाहूरुमुखोविह्वलःशोणितोक्षितः ॥ प्रमुमोहमहावीरो मुहूर्तं कपिकुञ्ज
रः ॥ २८ ॥ ससमाश्वास्य सहसासंक्रुद्धो राजमातुलः ॥ वानरान्वारयामासदंडेनमधु
मोहितान् ॥ २९ ॥ सकथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः ॥ उवाचैकांतमागत्यस्वान्भृ
त्यान्समुपागतान् ॥ ३० ॥ एतागच्छतगच्छामोभर्ता नोयत्र वानरः ॥ सुग्रीवोविपुल
ग्रीवः सहरामेणतिष्ठति ॥ ३१ ॥ सर्वंचैवांगदेदोषं श्रावयिष्यामपार्थिवे ॥ अमर्षी व
चनंश्रुत्वाघातयिष्यतिवानरान् ॥ ३२ ॥ इष्टं मधुवनंह्येतत्सुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ पि

---

१ आर्यकः सुग्रीवमातुलत्वात्पूज्यः ।

तृपैतामहंदिव्यंदेवैरपिदुरासदम् ॥ ३३ ॥ सवानरानिमान्सर्वान्मधुलब्धान्गतायुषः ॥ घा
तयिष्यतिदंडेनसुग्रीवःससुहृज्जनान् ॥ ३४ ॥ बद्धाह्येतेदुरात्मानोनृपाज्ञापरिपंथिनः ॥
अमर्षप्रभवो रोषः सफलो मेभविष्यति ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा दधिमुखो वनपालान्महा
बलः ॥ जगामसहसोत्पत्य वनपालैः समन्वितः ॥३६॥ निमेषांतरमात्रेणसहि प्राप्तोव
नालयः ॥ सहस्रांशुसुतोधीमान्सुग्रीवोयत्रवानरः ॥ ३७ ॥ रामंच लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा
सुग्रीवमेव च ॥ समप्रतिष्ठां जगतीमाकाशान्निपपात ह ॥ ३८ ॥ सनिपत्यमहावीरः
सर्वैस्तैःपरिवारितः ॥ हरिर्दधिमुखःपालैःपालानांपरमेश्वरः ॥ ३९ ॥ सदीनवदनोभूत्वा
कृत्वाशिरसिचांजलिम् ॥ सुग्रीवस्य शुभौ मूर्ध्ना चरणौ प्रत्यपीडयत् ॥ ४० ॥ ॥ इ
त्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥
ततो मूर्ध्नानिपतितंवानरं वानरर्षभः ॥ दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ उ
त्तिष्ठोत्तिष्ठकस्मात्त्वंपादयोःपतितो मम ॥ अभयं ते प्रदास्यामि सत्यमेवाभिधीयता
म् ॥ २ ॥ किंसंभ्रमाद्धितंकृत्स्नंब्रूहियद्वक्तुमर्हसि ॥ कच्चिन्मधुवनंस्वस्तिश्रोतुमिच्छा

मिवानर ॥ ३ ॥ ससमाश्वासितस्तेनसुग्रीवेणमहात्मना ॥ उत्थायसमहाप्राज्ञोवाक्यं दधिमुखोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥ नैवर्क्षजरसा राजन्नत्वया न च वालिना ॥ वनंनिसृष्टपूर्वं ते नाशितंतत्तुवानरैः ॥ ५ ॥ न्यवारयमहंसर्वान्सहैभिर्वनचारिभिः ॥ अचिंतयित्वा मां हृष्टा भक्षयंतिपिबंति च ॥ ६ ॥ एभिः प्रधर्षिताश्चैव वानरा वनरक्षिभिः ॥ मधून्यचिंत यित्वेमान्भक्षयंति पिबंति च ॥ ७ ॥ शिष्टमत्रापविध्यंति भक्षयंति तथापरे ॥ निवार्य माणास्ते सर्वेभ्रुकुटिंदर्शयंतिहि ॥ ८ ॥ इमेहिसंरब्धतरास्तदा तैः संप्रधर्षिताः ॥ निवा र्यंतेवनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ॥९॥ ततस्तैर्बहुभिर्वीरैर्वानरैर्वानरर्षभ ॥ संरक्तनयनैः क्रोधाद्धरयः संप्रधर्षिताः ॥ १० ॥ पाणिभिर्निहताः केचित्केचिज्जानुभिराहताः ॥ प्रकृ ष्टाश्चतदाकामंदेवमार्गंच दर्शिताः ॥ ११ ॥ एवमेते हताः शूरास्त्वयि तिष्ठतिभर्तरि ॥ कृत्स्नं मधुवनं चैव प्रकामं तैश्च भक्ष्यते ॥ १२ ॥ एवं विज्ञाप्यमानं तं सुग्रीवं वानरर्षभ म् ॥ अपृच्छत्तंमहाप्राज्ञोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ १३ ॥ किमयंवानरो राजन्वनपःप्रत्युप स्थितः ॥ किंचार्थमभिनिर्दिश्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु सुग्रीवो

लक्ष्मणेन महात्मना ॥ लक्ष्मणंप्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ १५ ॥ आर्यलक्ष्म
ण संप्राह वीरोदधिमुखः कपिः ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितंमधुवानरैः ॥ १६ ॥ नैषामकृ
तकार्याणामीदृशःस्याद्व्यतिक्रमः ॥ वनंयदभिपन्नास्तेसाधितंकर्मतद्ध्रुवम् ॥ १७ ॥
वारयंतोभृशं प्राप्ताः पालाजानुभिराहताः ॥ तथा न गणितश्चायंकपिर्दधिमुखोबली ॥
॥ १८ ॥ पतिर्ममवनस्यायमस्माभिः स्थापितः स्वयम् ॥ दृष्टादेवीनसंदेहोनचान्येन
हनूमता ॥ १९ ॥ नह्यन्यः साधनेहेतुः कर्मणोस्य हनूमतः ॥ कार्यसिद्धिर्हनुमतिमति
श्च हरिपुंगवे ॥ २० ॥ व्यवसायश्च वीर्यं चश्रुतंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ जांबवान्यत्रनेतास्या
दंगदश्च महाबलः ॥ २१ ॥ हनुमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्रगतिरन्यथा ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरै
र्हतंमधुवनंकिल ॥ २२ ॥ विचित्यदक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः ॥ आगतैश्चप्रमथितं
यथामधुवनंहितैः ॥ २३ ॥ धर्षितं च वनं कृत्स्नमुपयुक्तंतुवानरैः ॥ पातिता वनपाला
स्ते तदा जानुभिराहताः ॥ २४ ॥ एतदर्थमयंप्राप्तोवक्तुंमधुरवागिह ॥ नाम्नादधिमुखो
नाम हरिः प्रख्यातविक्रमः ॥ २५ ॥ दृष्टासीता महाबाहोसौमित्रेपश्यतत्त्वतः ॥ अभि

133

गम्ययथा सर्वेंपिबंतिमधुवानराः ॥ २६ ॥ नचाप्यदृष्ट्वा वैदेहीं विश्रुताः पुरुषर्षभ ॥ वनं दत्तवरं दिव्यंधर्षयेयुर्वनौकसः ॥ २७ ॥ ततः प्रहृष्टोधर्मात्मालक्ष्मणःसहराघवः॥ श्रुत्वा कर्णसुखांवाणीं सुग्रीववदनच्युताम् ॥२८ ॥ प्राहृष्यतभृशंरामोलक्ष्मणश्चमहा यशाः ॥ श्रुत्वादधिमुखस्यैवं सुग्रीवस्तु प्रहृष्यच ॥ २९॥ वनपालं पुनर्वाक्यं सुग्रीवः प्रत्यभाषत ॥ प्रीतोऽस्मि सोहं यद्भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः ॥ ३० ॥ धर्षितंमर्षणीयंच चेष्टितं कृतकर्मणाम् ॥ गच्छ शीघ्रंमधुवनंसंरक्षस्वत्वमेव हि ॥ ३१ ॥शीघ्रंप्रेषयसर्वां स्तान्हनूमत्प्रमुखान्कपीन् ॥३२ ॥ इच्छामिशीघ्रंहनुमत्प्रधानाञ्छाखामृगांस्तान्मृग राजदर्पान् ॥ प्रष्टुं कृतार्थान्सह राघवाभ्यां श्रोतुं च सीताधिगमेप्रयत्नम् ॥ ३३॥ प्रीति स्फीताक्षौ संप्रहृष्टौ कुमारौ दृष्ट्वा सिद्धार्थौ वानराणां च राजा ॥ अंगैः प्रहृष्टैः कार्य सिद्धिं विदित्वा बाह्वोरासन्नामतिमात्रं ननंद ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥

१ शोभनग्रीवः । अग्रिमार्धस्य सुग्रीवविशेषणमेतत् ।

सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुहृष्टोदधिमुखः कपिः ॥ राघवं लक्ष्मणंचैव सुग्रीवंचाभ्यवादयत् ॥
॥ १ ॥ सप्रणम्यचसुग्रीवं राघवौचमहाबलौ ॥ वानरैःसहितः शूरैर्दिवमेवोत्पपातह॥
॥२॥ सयथैवागतः पूर्वंतथैवत्वरितंगतः ॥ निपत्यगगनाद्भूमौ तद्वनंप्रविवेशह ॥ ३ ॥
सप्रविष्टोमधुवनंददर्शहरियूथपान्॥ विमदानुद्धतान्सर्वान्मेहमानान्मधूदकम् ॥ ४ ॥
सतानुपागमद्वीरोबध्वाकरपुटांजलिम् ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमिदंहृष्टवदंगदम् ॥ ५ ॥
सौम्यरोषोनकर्तव्योयदेभिः परिवारणम् ॥ अज्ञानाद्रक्षिभिः क्रोधाद्भवंतः प्रतिषेधि
ताः ॥ ६ ॥ श्रांतोदूरादनुप्राप्तोभक्षयस्वस्वकंमधु ॥ युवराजस्त्वमीशश्चवनस्यास्य म
हाबल ॥ ७ ॥ मौर्ख्यात्पूर्वं कृतोरोषस्तद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥ यथैवहिपितातेऽभूत्पूर्वंहरि
गणेश्वरः ॥ ८ ॥ तथा त्वमपिसुग्रीवोनान्यस्तुहरिसत्तम ॥ आख्यातंहि मया गत्वा
पितृव्यस्यतवानघ ॥ ९ ॥ इहोपयानंसर्वेषामेतेषांवनचारिणाम् ॥ भवदागमनंश्रुत्वा
सहैभिर्वनचारिभिः ॥ १० ॥ प्रहृष्टोनतुरुष्टोसौ वनंश्रुत्वाप्रधर्षितम् ॥ प्रहृष्टोमां पि
तृव्यस्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ११ ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तानितिहोवाचपार्थिवः ॥ श्रुत्वा

दधिमुखस्यैतद्वचनंश्लक्ष्णमंगदः ॥ १२॥ अब्रवीत्तान्हरिश्रेष्ठोवाक्यंवाक्यविशारदः॥
शंकेश्रुतोयंवृत्तांतो रामेणहरियूथपाः ॥ १३ ॥ अयंचहर्षादाख्याति तेनजानामिहेतु
ना ॥ तत्क्षमंनेहनःस्थातुं कृतेकार्येपरंतपाः ॥१४ ॥ पीत्वा मधुयथाकामं विक्रांता व
नचारिणः ॥ किंशेषंगमनंतत्र सुग्रीवोयत्रवानरः॥ १५ ॥ सर्वेयथामांवक्ष्यंतिसमे
त्यहरिपुंगवाः ॥ तथास्मिकर्ताकर्तव्येभवद्भिः परवानहम् ॥१६॥ नाज्ञापयितुमीशोऽ
हंयुवराजोस्मियद्यपि ॥ अयुक्तंकृतकर्माणोयूयंधर्षयितुंबलात् ॥१७॥ ब्रुवतश्चांगदस्यै
वंश्रुत्वावचनमुत्तमम् ॥ प्रहृष्टमनसोवाक्यमिदमूचुर्वनौकसः॥ १८॥ एवंवक्ष्यति को
राजन्प्रभुःसन्वानरर्षभ ॥ ऐश्वर्यमदमत्तो हिसर्वोऽहमितिमन्यते ॥ १९ ॥ तव चेदं सु
सदृशंवाक्यं नान्यस्यकस्यचित् ॥ सन्नतिर्हितवाख्याति भविष्यच्छुभयोग्यताम् ॥
॥२०॥ सर्वेवयमपि प्राप्तास्तत्र गंतुंकृतक्षणाः ॥ सयत्रहरिवीराणांसुग्रीवःपतिरव्ययः
॥२१॥त्वया ह्यनुक्तैर्हरिभिर्नैवशक्यं पदात्पदम् ॥ कच्चिद्गंतुंहरिश्रेष्ठब्रूमःसत्यमिदं तु
ते ॥२२॥ एवंतुवदतांतेषामंगदः प्रत्यभाषत ॥ साधुगच्छामइत्युक्त्वाखमुत्पेतुर्महा

बलाः ॥ २३ ॥ उत्पतंतमनूत्पेतुः सर्वेतेहरियूथपाः ॥ कृत्वाकाशं निराकाशं यंत्रोत्क्षि
प्ताइवोपलाः ॥ २४ ॥ अंगदंपुरतः कृत्वाहनूमंतंचवानरम् ॥ तेंऽबरंसहसोत्पत्यवेगवं
तः प्लवंगमाः ॥ २५ ॥ विनदंतोमहानादंघनावातेरितायथा ॥ अंगदेसमनुप्राप्तेसुग्रीवो
वानरेश्वरः ॥२६॥ उवाचशोकसंतप्तंरामं कमललोचनम् ॥ समाश्वसिहिभद्रं ते दृष्टा
देवीन संशयः ॥ २७ ॥ नागंतुमिह शक्यं तैरतीतसमयैरिह ॥ अंगदस्यप्रहर्षाच्च जा
नामिशुभदर्शन ॥ २८ ॥ नमत्सकाशमागच्छेत्कृत्येहिविनिपातिते ॥ युवराजो महा
बाहुःप्लवतामंगदोवरः ॥ २९ ॥ यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः ॥ भवेत्तुदीन
वदनोभ्रांतविप्लुतमानसः ॥ ३० ॥ पितृपैतामहंचैतत्पूर्वकैरभिरक्षितम् ॥ नमेमधुवनं
हन्याददृष्ट्वाजनकात्मजाम् ॥ ३१ ॥ कौसल्यासुप्रजाराम समाश्वसिहिसुव्रत ॥ दृष्टा
देवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता ॥ ३२ ॥ नह्यस्य कर्मणोहेतुः साधने तद्विधा भवेत् ॥
हनूमतीह सिद्धिश्च मतिश्चमतिसत्तम ॥३३॥ व्यवसायश्च शौर्यं च सूर्ये तेजइवध्रुव

१ यन्त्रोत्क्षिप्ता इत्यनेन दूरोत्पातेन शीघ्रगमनं सूचितम् । २ सीतास्थितिपरिज्ञानेन भवतो जीवनलाभादिदानीं कौसल्या सुपुत्रवत्यभूदिति भावः ।

135

म् ॥ जांबवान्यत्रनेतास्यादंगदश्चहरीश्वरः ॥ ३४॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्रगतिर
न्यथा ॥ माभूश्चिंतासमायुक्तः संप्रत्यमितविक्रमः ॥ ३५ ॥ यदाहि दर्पितोदग्राः संग
ताः काननौकसः ॥ नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्यादुपक्रमः ॥३६॥ वनभंगेनजानामि
मधूनांभक्षणेनच॥ततःकिलकिलाशब्दंशुश्रावासन्नमंबरे॥३७॥ हनूमत्कर्मदृप्तानांनंद
तांकाननौकसाम् ॥ किष्किंधामुपयातानांसिद्धिं कथयतामिव ॥ ३८ ॥ ततः श्रुत्वा
निनादं तं कपीनां कपिसत्तमः ॥ आयतांचितलांगूलःसोभवद्धृष्टमानसः ॥ ३९ ॥ आ
जग्मुस्तेपिहरयोरामदर्शनकांक्षिणः ॥ अंगदंपुरतः कृत्वाहनूमंतंचवानरम् ॥ ४० ॥
तेऽंगदप्रमुखावीराःप्रहृष्टाश्चमदान्विताः ॥ निपेतुर्हरिराजस्यसमीपेराघवस्यच॥४१॥
हनुमांश्चमहाबाहुःप्रणम्यशिरसाततः ॥ नियतामक्षतांदेवींराघवायन्यवेदयत् ॥४२॥
दृष्टादेवीतिहनुद्वचनादमृतोपमम् ॥ आकर्ण्यवचनंरामोहर्षमाप सलक्ष्मणः ॥ ४३ ॥
निश्चितार्थंततस्तस्मिन्सुग्रीवंपवनात्मजे॥लक्ष्मणःप्रीतिमान्प्रीतोबहुमानादवैक्षत ४४
प्रीत्याचपरमोपेतोराघवःपरवीरहा ॥ बहुमानेनमहताहनूमंतमवैक्षत ॥४५॥ इत्यार्षे

श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदि० सुंदरकांडे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ततः
प्रस्रवणं शैलं तेगत्वाचित्रकाननम् ॥ प्रणम्य शिरसा रामं लक्ष्मणं च महाबलम्
॥ १ ॥ युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च ॥ प्रवृत्तिमथ सीतायाःप्रवक्तुमुपचक्रमे॥
॥ २ ॥ रावणांतःपुरेरोधं राक्षसीभिश्चतर्जनम् ॥ रामे समनुरागंचयथाचनियमःकृतः
॥३॥ एतदाख्याय तेसर्वं हरयो रामसन्निधौ॥ वैदेहीमक्षतां श्रुत्वा रामस्तूत्तरमब्रवीत्॥
॥ ४ ॥ क्वसीतावर्तते देवी कथं च मयि वर्तते ॥ एतन्मे सर्वमाख्यातवैदेहींप्रति वानराः॥
॥ ५ ॥ रामस्यगदितं श्रुत्वाहरयोरामसन्निधौ ॥ चोदयंति हनूमंतं सीतावृत्तांतकोवि
दम् ॥ ६ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां हनूमान्मारुतात्मजः ॥प्रणम्य शिरसा देव्यैसीतायै
तांदिशं प्रति ॥ ७ ॥ उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः सीताया दर्शनं यथा ॥ तं मणिं कांचनं
दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ८ ॥ दत्वा रामाय हनुमांस्ततःप्रांजलिरब्रवीत् ॥समुद्रं
लंघयित्वाहं शतयोजनमायतम् ॥ ९ ॥ अगच्छं जानकीं सीतांमार्गमाणोदिदृक्षया ॥
तत्र लंकेति नगरी रावणस्यदुरात्मनः ॥ १० ॥ दक्षिणस्य समुद्रस्यतीरे वसति दक्षि

णे ॥ तत्र सीता मया दृष्टा रावणांतःपुरे सती ॥ ११ ॥ त्वयि संन्यस्य जीवंती रामा राममनोरथम् ॥ दृष्टा मे राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ राक्षसीभिर्विरूपा भी रक्षिता प्रमदावने ॥ दुःखमापद्यते देवी त्वया वीर सुखोचिता ॥ १३ ॥ रावणांतः पुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥ एकवेणीधरा दीना त्वयि चिंतापरायणा ॥ १४ ॥ अधःशय्या विवर्णांगी पद्मिनीव हिमागमे ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया ॥ ॥१५॥ देवी कथंचित्काकुत्स्थ त्वन्मना मार्गिता मया ॥ इक्ष्वाकुवंशविख्यातिं शनैःकीर्तयतानघ ॥ १६ ॥ सा मया नरशार्दूल शनैर्विश्वासिता तदा ॥ ततःसंभाषिता देवीसर्वमर्थं च दर्शिता ॥१७॥ रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा हर्षमुपागता ॥ नियतः समुदाचारो भक्तिश्चास्याः सदात्वयि॥१८॥एवं मया महाभाग दृष्टा जनकनंदिनी ॥ उग्रेणतपसा युक्ता त्वद्भक्त्या पुरुषर्षभ ॥१९॥ अभिज्ञानं च मेदत्तं यथावृत्तंतवांतिके ॥ चित्रकूटे महाप्राज्ञ वायसं प्रति राघव ॥ २० ॥ विज्ञाप्यः पुनरप्येष रामोवायुसुतत्वया ॥अखिलेन यथा दृष्टमितिमामाहजानकी ॥२१॥ अयं चास्मैप्रदातव्यो यत्नात्सुपरिरक्षितः ॥

ब्रुवता वचनान्येवं सुग्रीवस्योपशृण्वतः ॥ २२ ॥ एषचूडामणिःश्रीमान्मयाते यत्नरक्षि
तः ॥ मनःशिलायास्तिलकंतत्स्मरस्वेति चाब्रवीत् ॥२३॥ एष निर्यातितः श्रीमान्म
याते वारिसंभवः ॥ एनंदृष्ट्वाप्रमोदिष्ये व्यसने त्वामिवानघ ॥ २४ ॥ जीवितं धारयि
ष्यामिमासंदशरथात्मज ॥ ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयं रक्षसांवशमागता ॥ २५ ॥ इतिमाम
ब्रवीत्सीताकृशांगी धर्मचारिणी ॥ रावणांतःपुरेरुद्धामृगीवोत्फुल्ललोचना ॥२६॥एतदे
वमयाख्यातं सर्वंराघवयद्यथा ॥ सर्वथासागरजले संतारःप्रविधीयताम् ॥२७॥ तौ जा
ताश्वासौ राजपुत्रौविदित्वातच्चाभिज्ञानं राघवायप्रदाय ॥ देव्याचाख्यातं सर्वमेवानुपू
र्व्याद्वाचा संपूर्णंवायुपुत्रःशशंस॥२८॥ इ०श्री०वा०आ०सुं०पंचषष्टितमःसर्गः ॥६५॥
एवमुक्तोहनुमतारामोदशरथात्मजः ॥ तंमणिंहृदये कृत्वारुरोदसहलक्ष्मणः ॥ १ ॥
तंतुदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंराघवःशोककर्शितः॥नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुग्रीवमिदमब्रवीत्॥२॥
यथैवधेनुः स्रवतिस्नेहाद्वत्सस्य वत्सला ॥ तथा ममापि हृदयं मणिश्रेष्ठस्य दर्शना
त् ॥३॥मणिरत्नमिदं दत्तं वैदेह्याःश्वशुरेण मे ॥ वधूकाले यथा बद्धमधिकं मूर्ध्निशोभ

ते ॥ ४ ॥ अयंहिजलसंभूतोमणिःप्रवरपूजितः ॥ यज्ञे परमतुष्टेनदत्तः शक्रेण धीमता ॥ ५ ॥ इमं दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठंतथाततातस्य दर्शनम् ॥ अद्यास्म्यवगतः सौम्य वैदेहस्य तथाविभोः ॥ ६ ॥ अयंहि शोभते तस्याःप्रियायामूर्ध्नि मे मणिः ॥ अद्यास्य दर्शनेनाहं प्राप्तांतामिव चिंतये ॥ ७ ॥ किमाहसीता वैदेहीब्रूहि सौम्य पुनःपुनः ॥ पिपासुमिव तोयेनसिंचंती वाक्यवारिणा ॥ ८ ॥ इतस्तकिंदुःखतरंयमिमं वारिसंभवम् ॥ मणिंपश्यामिसौमित्रेवैदेहीमागतांविना ॥ ९ ॥ चिरं जीवतिवैदेहीयदिमासं धरिष्यति ॥ क्षणंवीरनजीवेयं विनातामसितेक्षणाम् ॥ १० ॥ नय मामपितंदेशं यत्र दृष्टा मम प्रिया ॥ नतिष्ठेयंक्षणमपिप्रवृत्तिमुपलभ्यच ॥ ११ ॥ कथं सा ममसुश्रोणी भीरुभीरुःसतीतदा ॥ भयावहानांघोरणां मध्ये तिष्ठतिरक्षसाम् ॥ १२ ॥ शारदस्तिमिरोन्मुक्तोनूनं चंद्रइवांबुदैः ॥ आवृतं वदनंतस्यानविराजतिराक्षसैः ॥ १३ ॥ किमाहसीता हनुमंस्तत्त्वतःकथयस्वमे ॥ एतेनखलुजीविष्येभेषजेनातुरो यथा ॥ १४ ॥ मधुरामधुरालापाकिमाह मम भामिनी ॥ मद्विहीनावरारोहाहनूमन्कथयस्वमे ॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्य

कथंजीवतिजानकी ॥१५॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा०वा०आ०सुं०षट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥
एवमुक्तस्तु हनुमान्राघवेणमहात्मना ॥ सीतायाभाषितंसर्वंन्यवेदयत राघवे ॥१॥
इदमुक्तवती देवी जानकी पुरुषर्षभ ॥ पूर्ववृत्तमभिज्ञानं चित्रकूटे यथातथम् ॥ २ ॥
सुखसुप्तात्वयासार्धंजानकी पूर्वमुत्थिता ॥ वायसःसहसोत्पत्याविददारस्तनांतरम् ॥
॥ ३ ॥ पर्यायेण च सुप्तस्त्वंदेव्यंकेभरताग्रज ॥ पुनश्चकिलपक्षीसदेव्याजनयतिव्य
थाम्॥४॥ततः पुनरुपागम्य विददारभृशंकिल ॥ ततस्त्वंबोधितस्तस्याःशोणितेन स
मुक्षितः ॥ ५ ॥ वायसेनचतेनैवं सततं बाध्यमानया ॥ बोधितःकिलदेव्यात्वं सुखसु
प्तः परंतप ॥ ६ ॥ तांचदृष्ट्वामहाबाहो दारितांचस्तनांतरे ॥ आशीविष इव क्रुद्धस्ततो
वाक्यं त्वमूचिवान् ॥७॥ नखाग्रैःकेनते भीरुरादितंवैस्तनांतरम् ॥ कःक्रीडतिसरोषे
णपंचवक्त्रेणभोगिना ॥ ८ ॥ निरीक्षमाणः सहसावायसं समुदैक्षथाः ॥ नखैः सरुधिरै
स्तीक्ष्णैस्तामेवाभिमुखं स्थितम् ॥ ९ ॥ सुतः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः ॥

१ रादितं दारितमित्यर्थः । 'रदविलेखने' धातुः ।

धरांतरगतःशीघ्रं पवनस्यगतौसमः ॥ १० ॥ ततस्तस्मिन्महाबाहोकोपसंवर्तितेक्षणः ॥ वायसे त्वंव्यधाःक्रूरां मतिं मतिमतांवर ॥ ११ ॥ सदर्भसंस्तराद्गृह्य ब्रह्मास्त्रेणन्ययोजयः ॥ सदीप्तइव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखं खगम् ॥ १२ ॥ स त्वं प्रदीप्तं चिक्षेप दर्भं तं वायसंप्रति ॥ ततस्तु वायसं दीप्तः स दर्भोनुजगाम ह ॥ १३ ॥ भीतैश्चसंपरित्यक्तः सुरैः सर्वैश्च वायसः ॥ त्रींल्लोकान्संपरिक्रम्य त्रातारं नाधिगच्छति ॥१४॥ पुनरप्यागतस्तत्र त्वत्सकाशमरिंदम ॥ त्वं तंनिपतितंभूमौशरण्यशरणागतम् ॥१५॥ वधार्हमपि काकुत्स्थकृपयापर्यपालयः ॥ मोघमस्त्रंनशक्यंतुकर्तुमित्येवराघवः ॥ १६ ॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदक्षिणम् ॥ वायसस्त्वानमस्कृत्यराज्ञोदशरथस्य च ॥ ॥१७॥ विसृष्टस्तुतदाकाकः प्रतिपेदेस्वमालयम् ॥ एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्ववाञ्छीलवानपि ॥ १८ ॥ किमर्थमस्त्रंरक्षस्सुनयोजयसिराघव ॥ नदानवा नगंधर्वा नासुरा नमरुद्गणाः ॥१९॥ तवरामरणेशक्तास्तथाप्रतिसमासितुम् ॥ तववीर्यवतः कच्चिन्म

१ अकृथाः इत्यर्थः । २ चिक्षेपिथेत्यर्थः । आर्षःप्रयोगः ।

यि यद्यस्ति संभ्रमः ॥ २० ॥ क्षिप्रं सुनियतैर्बाणैर्हन्यतां युधि रावणः ॥ भ्रातुरादेशमा
ज्ञाय लक्ष्मणो वा परंतपः ॥ २१ ॥ स किमर्थं नरवरो न मां रक्षति राघवः ॥ शक्तौतौपु
रुषव्याघ्रौ वाय्वग्निसमतेजसौ ॥ २२ ॥ सुराणामपि दुर्धर्षौकिमर्थं मामुपेक्षतः ॥ ममै
व दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः ॥ २३ ॥ समर्थौ सहितौयन्मांनरक्षेतेपरंतपौ ॥
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साधुभाषितम् ॥ २४ ॥ पुनरप्यहमार्यांतामिदंवचनमब्रुव
म् ॥ त्वच्छोकविमुखोरामो देवि सत्येन तेशपे ॥ २५॥ रामेदुःखाभिभूते च लक्ष्मणः
परितप्यते ॥ कथंचिद्भवती दृष्टानकालः परिशोचितुम् ॥ २६ ॥ इदंमुहूर्तंदुःखानामंतं
द्रक्ष्यसि भामिनि ॥ तावुभौनरशार्दूलौराजपुत्रौपरंतपौ ॥ २७ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ
लंकां भस्मीकरिष्यतः ॥ हत्वाचसमरेरौद्रं रावणं सहबांधवम् ॥२८॥ राघवस्त्वां व
रारोहे स्वपुरीं नयिताध्रुवम् ॥ यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ २९ ॥प्रीतिसं
जननंतस्यप्रदातुंतंत्वमर्हसि ॥ साभिवीक्ष्य दिशः सर्वावेण्युद्ग्रथनमुत्तमम्॥३०॥मु
क्त्वा वस्त्राद्ददौमह्यंमणिमेतंमहाबल ॥ प्रतिगृह्यमणिं दोर्भ्यां तवहेतोरघुप्रिय ॥३१॥

शिरसा संप्रणम्यैनामहमागमनेत्वरे ॥ गमनेचकृतोत्साहमवेक्ष्यवरवर्णिनी ॥ ३२ ॥ विवर्धमानं चहि मामुवाच जनकात्मजा ॥ अश्रुपूर्णमुखी दीनाबाष्पगद्गदभाषिणी ॥ ॥ ३३ ॥ ममोत्पतनसंभ्रांताशोकवेगसमाहता ॥ मामुवाचततः सीतासभाग्योसि म हाकपे ॥ ३४ ॥ यद्द्रक्ष्यसिमहाबाहुंरामंकमललोचनम् ॥ लक्ष्मणंचमहाबाहुंदेवरं मे यशस्विनम् ॥ ३५ ॥ सीतयाप्येवमुक्तोहमब्रुवं मैथिलीं तथा ॥ पृष्ठमारोहमेदेवि क्षि प्रंजनकनंदिनि ॥ ३६ ॥ यावत्ते दर्शयाम्यद्य ससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ॥ राघवं च महाभा गेभर्तारमसितेक्षणे ॥ ३७ ॥ साब्रवीन्मांततो देवीनैष धर्मो महाकपे ॥ यत्तेपृष्ठं सिषे वेहंस्ववशाहरिपुंगव ॥३८॥ पुराच यदहं वीर स्पृष्टा गात्रेषु रक्षसा ॥ तत्राहंकिं करि ष्यामिकालेनोपनिपीडिता ॥ ३९ ॥ गच्छत्त्वंकपिशार्दूलयत्रतौ नृपतेः सुतौ ॥ इत्येवं सासमाभाष्यभूयः संदेष्टुमास्थिता ॥४०॥ हनुमन्सिंहसंकाशौतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूयाअनामयम् ॥ ४१ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतारयतिराघ वः ॥अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥४२॥इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभि

रेभिः परिभर्त्सनं च ॥ ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं शिवश्च तेऽध्वास्तु हरिप्रवीर ॥४३॥ एत
त्तवार्या नृपसंयतासा सीता वचः प्राह विषादपूर्वम् ॥ एतच्च बुध्वा गदितो यथात्वं श्रद्ध
स्व सीतां कुशलां समग्राम् ॥ ४४ ॥ इ० श्री० आ० सुं० सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥
अथाहमुत्तरं देव्या पुनरुक्तः ससंभ्रमम् ॥ तव स्नेहान्नरव्याघ्र सौहार्दादनुमान्य च १॥
एवं बहुविधं वाच्यो रामो दाशरथिस्त्वया ॥ यथा मां प्राप्नुयाच्छीघ्रं हत्वा रावणमाह
वे ॥ २ ॥ यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रांतः श्वो ग
मिष्यसि ॥ ३ ॥ मम चाप्यल्पभाग्यायाः सान्निध्यात्तव वानर ॥ अस्य शोकविपाक
स्य मुहूर्तं स्याद्विमोक्षणम् ॥ ४ ॥ गते हि त्वयि विक्रांते पुनरागमनाय वै ॥ प्राणानामपि
संदेहो मम स्यान्नात्र संशयः ॥ ५ ॥ तवादर्शनजं चापि भयं मां परितापयेत् ॥ दुःखादुः
खपराभूतां दुर्गतां दुःखभागिनीम् ॥ ६ ॥ अयं च वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुम
हांस्त्वत्सहायेन हर्यृक्षेषु न संशयः ॥ ७ ॥ कथं नु खलु दुष्पारं तरिष्यंति महोदधिम् ॥ ता
नि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वानरवरात्मजौ ॥ ८ ॥ त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लंघने ॥

शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यवायोर्वातव चानघ ॥९॥ तदस्मिन्कार्यनियोगेवीरैवंदुरतिक्रमे॥ किं पश्यसि समाधानं ब्रूहि वाक्यविदां वर ॥ १०॥ काममस्य त्वमेवैकःकार्यस्य परिसाधने ॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नः यशस्यस्ते बलोदयः॥११॥ बलैः समग्रैर्यदि मां हत्वा रावणमाहवे ॥ विजयी स्वपुरीं रामो नयेत्तत्स्याद्यशस्करम् ॥ १२ ॥ यथाहं तस्यवीरस्य वनादुपधिना हता ॥ रक्षसा तद्भयादेव तथानार्हतिराघवः ॥ १३ ॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा लंकांपरबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् ॥१४॥ तद्यथातस्य विक्रांतमनुरूपंमहात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ॥ १५ ॥ तदर्थोपहितंवाक्यं प्रश्रितंहेतुसंहितम् ॥ निशम्याहंततः शेषं वाक्यमुत्तरमब्रुवम् ॥ १६ ॥ देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः ॥ सुग्रीवःसत्वसंपन्नस्त्वदर्थेकृतनिश्चयः ॥ १७ ॥ तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्ववंतोमहाबलाः ॥ मनःसंकल्पसदृशानिदेशेहरयःस्थिताः ॥१८॥ येषांनोपरि नाधस्तान्नतिर्यक् सज्जते गतिः ॥ नच कर्मसुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः ॥ १९ ॥ असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः ॥ प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ॥२०॥

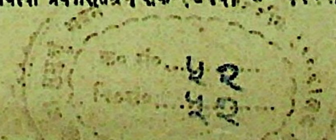
१ उपधिना छलेनेत्यर्थः ।

मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च संति तत्र वनौकसः ॥ मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ ॥२१॥ अहं तावदिह प्राप्तः किंपुनस्तेमहाबलाः ॥ न हिप्रकृष्टाःप्रेष्यंते प्रेष्यंतेहीतरे जनाः ॥२२॥ तदलंपरितापेनदेविमन्युरपैतु ते ॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंति हरियूथपाः ॥२३॥ मम पृष्ठगतौतौ च चंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशंमहाभागेनृसिंहावागमिष्यतः ॥२४॥ अरिघ्नंसिंहसंकाशंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ लक्ष्मणंचधनुष्मंतंलंकाद्वारमुपागतम्॥२५॥नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान्॥२६॥शैलाम्बुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानां नचिराच्छ्रोष्यसेस्वनम् ॥२७॥ निवृत्तवनवासंचत्वयासार्धमरिंदमम् ॥ अभिषिक्तमयोध्यायांक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ २८ ॥ ततो मया वाग्भिरदीनभाषिणी शिवाभिरिष्टाभिरभिप्रसादिता॥उवाहशांतिं ममभैथिलात्मजातवातिशोकेनतथातिपीडिता॥२९॥

इ०श्री०वा०आ०सुं० चतुर्विंशत्साहस्त्रिकायां संहितायामष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

॥ समाप्तमिदं सुंदरकांडम् ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजखेमराजश्रेष्ठिना स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) यन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम्। शके १८२६, सं० १९६१.

नाम पुस्तक.	की. रु. आ.
श्रीमद्भागवताद्यपद्यव्याख्याशतक (जन्माद्यस्य श्लोकके सौ अर्थ)	२-०
भागवतलीलाकल्पद्रुम (श्रीमद्भागवतके सब चरित्र जन्माद्यस्य इस श्लोकमें)	१-८
श्रीमद्भागवत-आनन्दाम्बुनिधि पद्य भाषाटीकासमेत श्रीमहाराजा रघुराजसिंह-देवजूकृत	१५-०
आनन्दाम्बुनिधि-श्रीमद्भागवतका पद्यात्मक भाषानुवाद सुन्दर जिल्द बँधी	८-०
शिवपुराण मूल बड़ा २४०००	६-०
शिवपुराण बड़ा २४०००भाषाटीकासहित अत्युत्तम पं०ज्वालाप्रसादजी अनुवादित	१५-०
शिवपुराण केवल भाषावार्त्तिक जिल्द	७-०
अग्निपुराण यत्र संपूर्णशास्त्रकलानां संक्षेपवर्णनं	४-०
ब्रह्मवैवर्त्तपुराण संपूर्ण चारोखंड	७-०
ब्रह्मवैवर्त्तपुराणका प्रकृतिखंड, गणेशखंड और ब्रह्मखण्ड	४-०
ब्रह्मवैवर्त्तपुराणका कृष्णखण्ड	३-०
कल्किपुराण भाषाटीका (जिस्में कल्कि महाराज कलियुगांतमें अवतार ले संहार करैंगे उनका पूर्ण वृत्तान्त है)	२-०
श्रीमद्देवीभागवत-नीलकंठीटीकासमेत (संस्कृत)	७-०
श्रीमद्देवीभागवत अत्युत्तम भा०टी०समेत	१२-०
देवीभागवत-केवलभाषा जिल्द बँधाहुआ	६-०
मार्कंडेयपुराण सप्तशती शान्तनवीटीकासह	४-०

नाम. पुस्तक.	की. रु. आ.
मार्कण्डेयपुराण भाषाटीका समेत-	६-०
मार्कण्डेयपुराण केवल भाषा (जिल्दबँधा)	३-०
गर्गसंहिता उग्रसेनकृताश्वमेधादि १०खंड और माहात्म्य सहित सम्पूर्ण	४-०
" उग्रसेनअश्वमेध खण्ड	१-०
गर्गसंहिता भाषाटीका संपूर्ण (मथुरा)	६-०
सांबपुराण (सूर्यमहिमा वर्णन)	१-८
मत्स्यपुराण (श्रीमद्वेदव्यासप्रणीत)	५-०
वायुपुराण (श्रीमद्वेदव्यासप्रणीत)	५-०
भविष्यपुराण (इसमें पुराणसम्बन्धी कथोंके सिवाय भूत-भविष्य-वर्तमान तीनों काल वर्णितहैं)	८-०
वाराहपुराण	४-०
ब्रह्मोत्तरखंड	०-१०
कालिकापुराण (शाक्तजनोंको अवश्य ग्राह्य)	४-०
रामाश्वमेध मूल अक्षर बड़ा मोटा कागज	२-०
रामाश्वमेध भा०टी०सहित मोटेकागजकी	४-०
रामाश्वमेध-केवल भाषा जिल्दबँधी	२-०
जैमिनीय. अश्वमेध मूल मोटेअक्षरकी	२-०
जैमिनीय अश्वमेध भाषाटीका समेत	४-०

वाल्मिक रामायण

जाहि-

नाम पुस्तक.	की. रु. आ.
जैमिनीयअश्वमेध भाषा परममनोहर दोहाचौपाई छन्दबद्धमें ग्लेज ...	२—०
” तथा रफ् कागज	१—८
वेंकटेश-इतिहासमाला (इसमें शेषाचल वेंकटेशमाहात्म्य है).... ...	१—८
जयंतीमाहात्म्य, (रामजयंती, कृष्णजयंती, वामनजयंती, नृसिंहजयंती)...	०—३
गोमाहात्य भा०टी०समेत	०—१
सावित्र्युपाख्यान भा०टी० समेत	०—१०
महालक्ष्मी चरित्र भा०टी०समेत	०—४
श्रीविन्ध्यवासिन्युपाख्यान भा०टी०समेत	०—३
पुराणोंकी संरक्षा	०—२
सत्योपाख्यान रामायण परमोत्तम (श्रीराम चंद्रजीका बालचरित्र)...	१—८
मंत्रभागवत(वेदके मंत्रोंसे श्रीभागवतकीकथा)	०—८
मंत्र रामायण	०—८
सौभाग्यलक्ष्मी भाषाटीका (लक्ष्मीदेवीके प्रसन्न रहनेकेसाधनीभूत शुद्ध सदाचारोंका वर्णन)	०—८
नृसिंहपुराणस्थ रामचरित्र	०—६
नंदमहोत्सव भाषा (कथा कहनेवालोंके अवश्य लेनेयोग्य) पद्मपुराणांतर्गत “रामचरित्र”	०—६
एकादशीमाहात्म्य भाषाटीकासह	१—०

नाम पुस्तक.	की. रु. आ.
एकादशीमाहात्म्य मूल टिप्पणसहित....	०—८
भागवतमाहात्म्य भाषाटीका	०—६
कार्त्तिकमाहात्म्य बडा(पद्मपुराणका)	०—८
कार्त्तिकमाहात्म्य भाषाटीका सह	०—१२
चातुर्मास्यमाहात्म्य	०—८
मार्गशीर्षमाहात्म्य	०—६
पौषमाहात्म्य...	०—६
माघमाहात्म्य मूल.	०—७
माघमाहात्म्य भाषाटीकासमेत	१—०
फाल्गुन माहात्म्य	०—६
वैशाखमाहात्म्य	०—१०
वैशाखमाहात्म्य भाषाटीका समेत	१—०
श्रावणमाहात्म्य	०—८
भाद्रपदमाहात्म्य	०—६
पुरुषोत्तममाहात्म्य मूल	०—१०
पुरुषोत्तममाहात्म्य भाषाटीका [पद्मपु०]	१—०
कोकिलामाहात्म्य अधिकआषाढका	०—१२
मलमासमाहात्म्य	०—६

रात.

पुस्तक मिलनेका पता—खेमराज श्रीकृष्णदास, “श्रीवेङ्कटेश्वर” (स्टीम्) प्रेस—बंबई.

143